

I V S T I L I P S I
A D M I R A N D A,
siue,
D E M A G N I T V D I N E
R O M A N A
L I B R I Q V A T T V O R.

Tertia editio correctior, auctiorque.

A N T V E R P I Æ,
E X O F F I C I N A P L A N T I N I A N A,
A p u d I o a n n e m M o r e t u m.

M. DC. V.

Cum Privilegiis Casareo & Regio.

INSTITUTO
AD MIRA
DE MIRA
R. O. M. A. N. A.
LIBRERIA

EX LIBRIS
BIBLIOTHECA
MUSEO
NACIONAL
DE HISTORIA
NATURAL
DE MADRID

3

SER^{MO} PRINCIPI
ALBERTO AVSTRIO
IMPERATORIS FILIO,
NEPOTI, FRATRI,
S. R. E. CARDINALI,
BELGICÆ SUPREMO GVBERNATORI,

I. LIPSIVS *dedicat consecrâtque.*

INTER Historiarum fructus, SER^{MO} PRINCEPS, ego illum eximium semper habui, qui ad Sapientiam & rerum in orbe ADMIRANDARVM cognitionē ducit. Quis enim paullò altior & attētior eas legit, qui non diuina illa opera obseruet, magna imperia stabilita, aut diruta: & in iis imaginem quamdam Prouidentiae simul & Potentiae diuinæ? Ita profectò se res habet. sicut vnus in superis Deus est, qui machinam hanc totam moderatur & temperat: sic in terris velut Curatores & Vicarios quosdam suos constituit, qui in partibus eam tueantur & administrent. Atq; horum quosdam crescere voluit in magnas opes, copias, opera:

A 2

quid

quid nisi in imagine ostendens, cælestem illam & sine fine ac modo potentiam, quam ipse habet, & per riuulos ac canales illos deducit? Vt igitur cælum & micantia illa astra cùm intuemur, ab iis ad puram, primam, & inaccessam quamdam lucem ducimur: sic ab humanâ istâ MAGNITVDINE, ad auctorem illius & fontem Deum. Quis ille fuit, qui Assyrios terris & gentibus imposuit? qui Persas, Macedonas, Romanos? quis, qui iterum loco mouit & deiecit? magnus ille auriga & rector vniuersi, qui habenas in hoc mundano curru temperat; qui impellit, qui sistit, & poëtæ verbo,

Diuósque mortalesq; turmas

Imperio regit unus equo.

Quod magis sentio, & in animum demitto, cùm in ipsâ potētia & magnitudine, infirmitatem istorum video, aut breuitatem. Quid enim illa omnia nunc, aut vbi sunt? abierunt. vbi supra fidem cumulatę opes? defluerunt. vbi cælo certantia opera? non apparent. Heu res mortalium vel maximorum parua! heu validissimorum instabiles! imò omnia illa somnium, vmbra, nihil, si cum Æterno & Æternitate comparentur. Sicut Solem istum assidue vel nubes aliqua subducit, vel nox condit: talis omnis hic splendor & felicitas, rapitur aut euanescit. Hæc & similis cogitatio

SER^{na}

SER^{ME} PRINCEPS, iamdiu me impulit Imperio-
rum magna & ADMIRANDA colligere: atq;
vt decuit, orsum à ROMANO. Nam fallor,
aut non alia maior magisq; fundata, addo
& laudata MAGNITVDO fuit; quam quattuor
his libellis in parte expressi, & ad te multis
de caussis misi. Omitto beneficia in patriam
publica, in me priuata: ipse titulus & argu-
mentum palàm ad te ducebant. ROMANI im-
perij descriptio cui potiùs aut iustiùs debeba-
tur, quàm Principi è tot ROMANIS Impe-
ratoribus nato? Res certa & inter ADMI-
RANDAS est, ex vnà AVSTRIA, verè aureà, stir-
pe vestrà, decem Imperatores, intra hos tre-
centos circiter annos, orbi Christiano afful-
sisse: atque id sanguinis & natalium serie,
sine vllò fulcro adoptionis. Quid in omni
retrò Principum classe simile? duo, tres, in
vnà domo, & vix fuerunt: in primà ipsà Iu-
lij, nec vltra sextum etiam adoptio proroga-
uit. Iterùm dico, mirabile. & quid nisi à Deo
tacita vox & testimonium, datam hanc fami-
liam & demissam è cælo in terras esse, ad im-
peria terrarum? Iam & ADMIRANDORVM ille
titulus, an non ad te traheret, in variâ virtute
sic ADMIRANDVM? Priuatam tuam vitam si vi-
deo: Pietas & Relligio occurrit, quæ vel sa-
cerdotem deceat; Castitas, quæ Vestalem;
probitas, & vitæ totius Ordo ac compositio,

quæ ipsum cælum. Nec enim sidera illa pro-
 fectò magis ordinato & certo cursu ince-
 dunt, quam tuæ actiones. Quid prudentia,
 in ciuili aut militari administratione? quid
 altitudo consiliorum incredibilis? quid tran-
 quillitas animi & vultus (proprium bonum
 Austriacæ gentis) in omni euentu aut for-
 tunâ? ADMIRANDA sunt: & quæ Regi no-
 stro, sapientissimo rerum hominumque ar-
 bitro, causam dederūt tui inter alios eligen-
 di, quem ad maxima imperia & Præfecturas
 admoueret. Ecce Lusitania adiecta Hispaniæ
 suæ fuit, & multa in concusso eo corpore ad-
 huc ægra: te elegit qui lapsa erigeres, dilap-
 sa colligeres, exanimata recreares. Et sanè ita
 fecisti, & præfuiſti, vt penè optandum fuerit
 illi regno tam validè cōcuti, vt te pacatorem
 fundatoremq; æterni deinceps otij haberet.
 Quis in discessu tuo non ingemuit? nobilitas
 patronum, plebs parentem, leges custodem,
 pietas vindicem visa est sibi amisisse. At no-
 ſter Rex recepiſſe: & expertus quàm benè
 humeris tuis imperium federet, porrò te mi-
 ſit in Belgicam noſtram, id eſt in ipſum mare
 & Oceanum (ignosce patria ſic loquēti) dif-
 ſenſionum & turbarū. Heu qui hīc fluctus?
 adeò vt alibi ciuilia atque externa bella fuiſ-
 ſe & tranſiſſe dixerim, hīc ſediſſe & habitaf-
 ſe. Opportunitas ſcilicet locorum fecit, & ſi-
 mul

mul conspiratio eorum qui magnitudini⁷
Regiæ sunt infensi, vt consilia & arma verte-
rentur in has partes; & in nostrâ istâ patriâ
certamen certaretur, penè dicam, de Europâ.
Ergo missus es & venisti in medium discrimen: quid autem fecisti? quod nec hostes sus-
picari, nec nos sperare, imò vix nunc credere
possumus cùm est factum. Agressus es vr-
bem naturâ, opere, milite munitam, & op-
portunitate inter Galliæ primas. Urbem di-
co, quam * Eduardus ille felix & animosus * Anno.
Anglorum Rex, vndecim mēsiū spatio vix 1347.
expugnauit; quam * Philippus Bonus tuus * Anno.
proauus, cum quadraginta millium exercitu, 1436.
nec expugnauit: tu, inquam, aggressus cum
modicis copiis, in paucis diebus claudis, op-
pugnas, capis. Quæ hæc vis animi, vel beni-
gnitas fortunæ? vtraque enim adfuit: & illa
vt auderes dedit, hæc vt posses. Scipio Afri-
canus olim (nec alium iustius tecum confe-
ram) cùm in Hispaniam missus esset, vel fero-
ciâ Pœnorum ereptam, vel infortunio Ro-
manorum alienatam, vidit rem longi & infi-
niti operis, bellum circumferre per singulas
& minutas partes. Quid facit diuinus iuue-
nis? Carthaginem Nouam, vbi, arma, cōmea-
tus, opes hostiles erant, situ & mœnibus (ita
putabatur) inexpugnabilem, subito & igna-
ris omnibus exercitum rapit. Venit, aggredi-
tur,

tur, ingreditur: & in vnâ vrbe captâ, animos
 suis focisq; reddidit, hostibus ademit. O fa-
 ctum Scipione dignum! & quid nisi prolu-
 dium frangendę magnę illius Carthaginis, &
 stabiliendi mox imperij pariter ac pacis? A te
 similia exspectamus, ô noster Princeps: & ab
 hoc initio vince aut paca hostes, iunge diuul-
 sos aut rebelles. Hos ipsos quàm terres statim
 facto nouo pariter, & inopinato? Abducis
 ab iis locis copias, & alia agens ac præferens,
 Hulstum adducis. Quod istud Hulstū? non
 opidum, sed insulam; nec insulam modò, sed
 propugnaculis variis magnisq; , id est verâ
 æstimatione, totidem opidis infessam. Quid
 facis ô consideratissime Princeps? quis ardor
 te abducit? non Mars solùm ea loca, sed Ne-
 ptunus tuetur & vindicat: & magnus ille
 Oceanus, ruptis aggerum claustris immissus,
 vnâ cum suis filiis latè dominatur & regnat.
 Vbi naues, quibus peruadas? vbi alæ quibus
 transuoles? defunt: at non tentandi tibi ani-
 mus, & patrandi item fortuna. O quàm nunc
 denique didici, angustè vires vestras expen-
 di, si quis ea tantùm quæ fieri possunt à vobis
 exspectat! Audetis non audenda, facitis non
 faciēda, humano quidem iudicio: sed Deum
 adhibetis in consilio, & vos magni cum ma-
 gno illo Numine participantes, legitis (si fas
 dicere) in tabulis Fatorum. Itaque inuitis aut
 dis-

9

diffuadentibus omnibus, inuadis, peruadis,
vincis. Hæc tua sunt sub initium opera, cum
alij vix operum solent ponere fundamenta.
Et quæ non maiora magisque ADMIRANDA
à te, velin te, expectemus? Memini legere
ALBERTVM II. inter maiores tuos Austrios,
vno tempore atque adeò vno anno, factum
Regem Bohemiæ, & Hungariæ, & ROMANORVM.
O quæ ista felicitas! sed quàm bre-
uis felicitas! biennio enim non toto impera-
uit, & optimum Principem Deus cælo inue-
xit, quia terra virtutum illarum parùm capax
erat aut digna. Tibi pariter ALBERTO omi-
namur & vouemus similia, sed firmiora: &
an non iam nunc clara signa Deus & Rex de-
derunt? sed parco dicere, etsi non optare. O
dies ille exorere, non lætus solum sed salu-
taris Belgis; nec Belgis tantum, sed vicinis;
nec vicinis, sed dissitis, & quicumque sunt
in religione aut orbe Christiano. Plura vel-
lem: sed vt ij qui apud Deum verba faciunt,
corpore, gestu, sermone modici sunt ac re-
uerentes: sic nos decet apud vos Principes,
& colere atque ADMIRARI magis, quàm lau-
dare. Facio in animo, & illo dico atque im-
pleo, siquid ore aut stilo omisi. Louanij,
Kal. Martiis. ∞. 10. xcviii.

B

AD

AD LECTOREM.

DMIRANDA in Imperiis, Lector, qua olim colligere cœpimus, nunc disponere, ut vides, & vulgare. Orsi sumus à ROMANO, quod quattuor his libellis damus: an totum? negabit aliquis, & scio esse quæ possint addi. Sed an debeant, nescio: non certè pro meâ mente, cui propositum fuit eminentia tantum & verè MAGNA colligere, atq; ea ipsa dumtaxat ostendere in primo vultu, & designare. Omnia si penetrassem, aut delineassem, præsertim quæ ad Opera, quis finis fuisset? Sed architectonica etiam hac cura sit, non nostra; nec libuit supra plantam, quod dicitur, euagari.

* nec fuit
vnquam
Omnibus
in rebus
gnarum
vnum
esse atque
scientem.

— * εἰ ἀρα πως ἦν

Εν πάντεσ' ἔργοισι δαίμονα φῶτα γενέσθαι.

Et verè fateor, nimia iam etiam curâ an curiositate peccari à plerisque nostrum, qui omnia hac antiqua auidè scrutamur, & in maris illo fundo penè dicâ arenas. Ah, quis fructus est? vita & mores præcant, tum prudentia, sed & elegantia quadam accedat: tamen ultima hæc cum modo. Peccauimus & nos fortasse olim: sed nunc cum aliis annis mens est alia, & clamo liberè, Quædam esse quæ malo ignorare, quàm discere. Timonis illud sæpè mihi in mente:

* Multi-
sciētia, vt
haud
quidquā
vel vanius
exstat!
* melius
multorū
opus.

* πλευμαθνημοσύνης ὡς ἔκνεώτερον ἄλλο.

Sed siquid tamen scitu dignum omisi, alius explebit me volente & addet, ut fiat illud Homericum

— * πλεόνων δέ τίς ἔργον ἀμεινον.

Et si

Et si quadam tamen seposita mihi, non omissa, & in alterâ ADMIRANDORVM parte opportunè reddenda. Atqui & alia mihi culpa, aut certè nota, deprecanda est, in attollendo nimium fortasse alibi fuisse. Si ita est, excusetur: & quis nescit, ubi animus & stilus incaluit, trahere hoc secum has * *κἀνυόψεις*? * laudationes.
 Et tamen non arcem è cloaca feci, ut ait ille, nec lapidè è sepulchro veneratus sum pro Deo; sed res laudatissimas laudavi & extuli: si nimis, tu moderare & deprime, quisquis frigore & sedatiore affectu hac legis. Denique in clausulâ, magnum etiam imperium miratus sum, & approbavi: cur contra hodiernum morem (dicet aliquis) fortasse & usum? Nam diuisiones ista facta iam dudum, & inueterauerunt, & moueri sine motu Christiani orbis vix possunt. Non temerè igitur suadeo; nec sanè in nouo: si tamen Fatis & Deo visum, hodiernam aliquam & nouam MAGNITVDINEM dare, cur culpa sit laudare & approbare? Multiplex ratio eam commendet: & firmissimè ista. quòd etiam nunc, quidquid tranquilli & pacati est in re Christianâ, id manat ab unico illo capite, quod auctoritate sacrâ nobis præest. Romanus ille Dictator, ut sic appellem, & Pontifex, fulcrum aut vinculum est, quod sustinet, quod ligat, labentes aut dissidentes in male compacto hoc ædificio partes. Abite non impij solum, sed imperiti, qui aliter. nobis constat hanc ipsam Romam, & sacrum in eâ imperium, fuisse & esse velut anchoram fluctuanti diu Europæ. Mira Dei benigni-

tas in hanc urbem ! cū legionum vim eripuit , legum attribuit ; cū armis imperare noluit , sacris indulgit : & sic quoque fecit eam decus , tutelam , columnam rerum . Atqui Senatus ille vetus non est , inquiunt . Non ille , sed alius : & vide mihi in istā purpurā ex omni nostro orbe selectos procures , moribus , prudentiā , annis spectandos . Si vetus ille Cyneas redeat , & hunc confessum videat , nihil ambigat vel cum Regibus iterum , vel cum Heroibus comparare . Quid Tributa ? non tam multa , sed magis innoxia & Ultronea sunt . Quid Legationes gentium ? nec ea desunt , & ex noto ignotoq; orbe (tanta diffusio maiestatis huius est) concurritur , & iura ac leges sacrorum hinc petunt . Ipsi Reges & Principes adeunt & inclinantur , & obnoxia capita uni huic capiti submitunt . Quid Principes aut homines loquor ? aërei , terreni , inferi spiritus siue Genij verentur ac trepidant , & caelestem illam in terris potestatem vel inuiti ac reluctantes agnoscunt . Gaude igitur non maior , sed melior iam ROMA ; non cultior , sed sanctior ; & diu sedes & habitaculum sacri huius imperij (ex animo vouemus) esto .

I. L I P S I
 A D M I R A N D A,
 siue,
 D E M A G N I T V D I N E
 R O M A N A.
 L I B E R I.

C A P V T I.

Occasio & ingressio sermonis.

I E s æstuosus erat, & quales Iulio men-
 se per Caniculam solent. Venit ad me
 A V D I T O R, & Numquid turbo? in-
 quit, non opinor. Otiari te cùm tempus,
 tum & mos iubet, qui publicas Ferias
 nunc indixit. L I P S. Otiamur. non ob
 causas à te dictas solùm, sed ob quam
 minimè vellem. Ea valetudo est, sem-
 per molesta, nunc magis in isto æstu. O si Spada me habeat!
 quàm me recreem & refrigerem ambulando, bibendo! A V D.
 Omitte Spadam, illam cursus tui palæstram. Satis nobis, se-
 mel sic pro te timuisse. Nam quid propius factum, quàm
 ut nobis eripereris, ad alios translatus? L I P S. Factum. nec
 umquam ego propior periculo fui, nec manifestiore Dei ma-
 nu ereptus. Ille me tuitus est, & reddidit vobis. Utinam &
 eos redderet iungeretque per bonam pacem, qui sic abiuncti!
 O quàm suavis vita sit! quàm iuuet communione illâ terra-
 rum hominumque frui! A V D. Ne despera.

* Οὐπω μὲν αὖτε ἐγγὺς ἐσθλῆς, ἐδ' ἐν αὐτοῖς.

B 3

Dics, Theon

* Nondum
 æther men-
 ses, nec vol-
 uere desit
 annos.

Dies,inquam,ista componet & dabit;aut denique Deus.LIPS. Cerrè Dei hoc opus : quem toto pectore inuoco venerorq̃ue, vti velit, Respiciat afflictam Belgicam tot iam lustris, & satis sit accisam eam,non excisam. Sed quid tu volebas?AVD.Fabulari.LIPS.Publica habes?AVD.Curiosè ea non curo:sed tamen & publica tangit,quod volebam. LIPS.Dic autem.AVD.Sponde autem.LIPS. Quid istud est? captas me?AVD. Non nego. vtinam ceperim! Iam diu est quod DE MAGNITVDINE ROMANA polliceris aliquid dicere, siue scribere. Si hoc nondum potes,illud fac quod potes.LIPS.Hóccine agebas, & cò ibas? & hoc illud otium,quod suadebas?AVD.Agebam,ibam, suadebam. Et quid tibi hîc magni negotij?scio iam diu talia & obseruata tibi,& prompta. LIPS.Profus.ecce,os aperiam? spon te effundent. O te bellum! scilicet memoriâ,dispositione,ad eas res non opus,etiam quas notas iam habeas & paratas. AVD. Non nego. sed priorem Deus tibi dedit, alteram iudicio semper assumpsisti. In scriptis tuis hoc me delectat, ordinem & seriem rerum videre: interdum earum, quarum nec ordo videbatur.LIPS.Malus es.AVD. Quid ita?LIPS. Quia verè capratorem agis, & blandiris, sed vt in retia tua compellas. — * *γίγνεται* δ' αλώπηξ (ait verbū) & χάλισσεται. AVD. Imò patiare te capi vel meâ hac cupidine, quam amare & laudare in adolescentiâ nostrâ soles. LIPS. Non nego,adamo:sed & argumentum inuitet, quod valdè item amo.Quomodo non veterem illam Romam? tot ingeniorum, artium, virtutum, vel matrem vel sedem? Nam Potentia quidem & Militia ADMIRANDA sunt, & magni illius imperij Opes: Virtutes amandæ. AVD.Neque aliud à te volo, quam in vmbra quasi & imagine repræsentari Formam faciemq̃ue illam veterem: & qualis, & quanta Roma fuit. LIPS.Ego verò sic subitò nec vmbra tibi ausim polliceri: fortasse vmbellam, & imaginem aliquam imaginis, vt sic loquar. AVD. Quidlibet, iuuabit & docebit. LIPS. Sic volendo, volentem & me facis. Sub hac trichilâ vmbrosâ igitur sedeamus, & ducamus MAGNITVDINIS ROMANAE vmbas.

- * *Vulpe-
cula haud
capitur se-
nex.*

CAP.

CAP. II.

*Communiter Roma & eius Potentia laudata,
per elogia pauca veterum.*

EGO inter Imperia & MAGNITVDINES, quas Deus à condito orbe esse voluit, eminere censeo & primas ferre hanc ROMANAM. Hoc è *Finibus*, *Copijs*, *Opibus*, *Operibus*, denique *Viris & Virtutibus*, liquere posse arbitror: quibus rebus singulis, aut & iunctis quibusdam, aliæ fortasse gentes se ostenderunt; nulla sic omnibus, vt nunc ostendam. Tu Deus lux temporum, rerum, hominum, scintillam aliquam tui, si non radium, in mentem hanc immitte: vt eâ videre, adire, sed & referare possim, thesauros Antiquitatis & Memorix; quos in Æui diffuso implexoque sinu, reponis & feruas. Prisquam igitur distinctè de quinque illis Magnitudinis partibus dicam, lubet vniuersè aliquid de totâ eâ præfari, & quam istam, vnâ mecum, illustres magnique omnes viri admirati sint. Atque illa vulgata omitto, *Romanos rerum dominos: Romam mundi caput: Mundi miraculum: Mundi compendium: Arcem nationum ac regum, lumen gentium*: magna sunt, & à magnis: sed compendio laudasse eam magnificè Martialis videtur,

Terrarum Dea Gentiumque Roma,

CVI PAR EST nihil, & nihil SECVNDVM.

Subtiliter nec falsò vult, nihil accedere ad eam, nihil vel sequi. Quod an ab illo mutuatus Frontinus est? in cuius libro de Aquæductibus legimus: *Regina & domina orbis, quæ terrarum dea gentiumque consistit, cui par nihil, & nihil secundum.* Sed vereor vt allitum adscriptumve alienâ manu sit, & grauis atque eruditus reliquus Frontini stilus non probat aut amat lasciuiam poetarum. Compendio igitur Martialis: sed pulchrè item & vbertim Claudianus.

*Quâ nihil in terris complectitur ALTIVS æther,
Cuius nec SPATIVM visus, nec corda DECOREM,
Nec LAVDEM vox ulla capit. quæ luce metalli*

Æmula

Æmula vicinis fastigia conferit astris.

ARMORVM LEGVMQVE PARENS, *quæ fundit in omnes Imperium, primi que dedit cunabula iuris.*

Hæc est exiguis quæ finibus orta, tetendit

IN GEMINOS AXES, *parua que à sede profecta*

Dispersit CVM SOLE manus. *hæc obuia fatis,*

Innumeras vno gereret cùm tempore pugnas,

Et Gallum terris prosterneret, *aquore Pænum,*

Numquam succubuit DAMNIS, & *terrata nullo*

Vulnere, post Cannas MAIOR Trebiam que fremebat.

Habes pleraque versibus iis ab alto & animoso poëtâ (talis fuit) inserta, quæ ordine meo imus laudatum. Sed Erinna etiam poëttria audienda est: quam vixisse oportuit, vt hoc carmen est, sub Pompeij, aut circiter, æuam. Nam alioqui plures eo nomine fuisse, non debes nescire. Ea igitur, ad ipsam Romam:

Χαῖρέ μοι Ρῶμα θυγατὴρ ἄριον,

Χρυσόμυξα, δαΐφρον ἄνθρωπε,

Σεμνὸν ἀνείεις ἐπὶ γᾶς Ὀλύμπου

Αἰὼν ἄθροιστον.

Σοὶ μὲν ᾧ ᾤσθεις δέδωκε μῶσα

Κῦδ' ἄρρηκτον βασιλῆιον ἀρχαῖς,

Ὅφρα κοιρανῶν ἐχοῖται κάρτος

Αἰγιονόου.

Σὴ δ' ὑπὸ ζόγλᾳ κρατερῶν λεπτάδων

Στέρνα γαίης καὶ πολιᾶς θαλάσσης

Σφίγγεται σὺ δ' ἀσφαλῆως κυβερνᾷς

Ἄσπερα λαῶν.

Πάντα δὲ σφάλαν ὁ μέγιστος αἰὼν,

Καὶ μεταπλάσσει βίον ἄλλοι' ἄλλως,

Σοὶ μὲν ᾧ πλησίστιον ἔσθ' ἀρχαῖς

Οὐ μὲν ἑσθλῆι.

Ἡ δ' ἐν πάντων σὺ μὲν κρατίστους

Ἄνδρας αἰχματῆς μεγάλης λοχούεις,

Εὐσεχω δ' ἀμάφοτος ὅπως αἰεῖται

Καρπὸν ἀπ' ἀνδρῶν.

Filia ó Martis, mibi Roma salve,

Anreo

*Aureo Regina decora cultu,
Quæ vel in terrâ stabiles Olympi
Incolis arces.*

*Nam dedit soli tibi cana Parca
Regium sceptrum, minimè atterendum,
Vt potens rerum domineris vna,
Imperitesque.*

*Ad tuum currum, retinente freno,
Colla telluris tumidiq; ponti
Illigas, & tu populos gubernas
Firma per æuvm.*

*Ipsa, quæ gaudet variare cuncta,
Resque transformare hominum, Vetusas,
Spirat hæc vni tibi semper auram à
Puppe secundam.*

*Denique, in cunctis populis valentem
Procreas bellis sobolem. vtq; lata
Surgit è terrâ seges, ipsa abundas
Fruge virorum.*

Atque heus tu, virile & plenum spiritus muliebre hoc carmen est; & cur talia tam multa perierunt? Sed Poëtarum hæc laudatio est: audi Historicū. Nulla vñquam Respublica nec MAIOR nec Liu. i. SANCTIOR, nec bonis exemplis ditior fuit. Laudat à duplici illo capite quod nos attingimus, & in sermone persequemur, Potentiæ & Virtutis. Quod ipsum vtrumque Ammianus: cum Romanam IMPERII VIRTVTVMQVE omnium Larē appellat. Et plura se offerunt, quæ differo, in suis locis opportuniùs reddenda. Hieronymi elogia audiamus, æuo iā inclinante: *Vrbs POTENS,* Lib. ii. adu. Iovin. *vrbs Domina, vrbs Apostoli voce laudata, interpretare vocabulum tuum.* Roma aut FORTITVDINIS nomen apud Græcos est, aut SVBLIMITATIS apud Hebræos. Duplicem interpretationē nominis rei aptam reddit: ego & tertiam, quam dederit lingua nostra: quia *Roma, Gloriæ & famæ* nomen est Germanis: Quid, quòd Roem. apud Orientales Indos *Rumes* appellatur (Osorio ita traditum) milites boni & fortes: an quasi Romani, & admiratio vetus apud eos mansit? an vox indigena id quoque notat? Diuus Augustinus, pro summis, tria olim videre desiderat: *Christum in*
C carne,

carne, Paulum in cathedrâ, Romam in flore. Hoc vltimum paramus,
& ad rem partesque nostras iam imus: aliquid tamen à te præ-
stipulati. A V D. Quid illud est? L I P S. Assensum & fidem.
A V D. Tibi non dem, aut habeam? vel nutu me ducas, quò
velis. L I P S. Memento. nam erunt quædam inopinata, & ve-
rè ADMIRANDA. Poëta iure cecinit:

Propert.

*Omnia Romanæ cedant MTRACVLA terre,
Natura hic posuit, quidquid VBIQVE fuit.*

C A P. I I I.

*Fines imperij Romani; quando maximi, & Pro-
uincia breuiter adnumerata.*

INITIA nos tenent: nec temerè iam olim dictum, *Portam*
itineris longissimum esse. At seriò viam ingredior, & quidem per
eos limites siue terminos, quos antè obiter posui, *Potentie ac*
Virtutis. In potentiâ confidero, *Fines, Copias, Opes, Opera:* & in
hanc quadrigam, nisi fallor, subiungam & veham, quidquid ea
secum trahit. Ergo de *Finibus* primò. ij verò quàm amplissimi
fuerunt, & spatia terrarum ac maris, vno velut sinu & iunctim
inclusa, quanta in vllò priorum aut posteriorum imperiorum
nego fuisse. Itaque attollunt haud vanè hæc veteres, & magnifi-
cè loquuntur, vt Cicero: *Nulla gens est, que non aut ita subacta sit,*
vt vix exstet; aut ita domita, vt quiescat; aut ita pacata, vt victoriâ
nostrâ imperioque letetur. Et passim illi sermones, *Romanos orbis*
dominos: Solem vtrumque in eorum imperio currere: & talia, animo-
sè magis, quàm superbè dicta. Petronius:

Orbem iam totum victor Romanus habebat,

Quà mare, quà terra, quà sidus currit vtrumque.

Dionysius Halicarnassæus planè cum ipso, etsi antè ipsum: ἡ δὲ
Ῥωμαίων πόλις ἀπάσης καὶ ἀρχαίης, ὅση μὴ ἀνέμκατος ἔστι, ἀλλ' ὅτι ἀνθρώπων
κατακείσθαι. πάσης δὲ κρατεὶ θαλάσσης, καὶ μόνον τῆς ἐντὸς ἡρακλείου σιλῶν, ἀλλὰ
καὶ τῆς ὠκεανίδος, ὅση πλεῖσθαι μὴ ἀδυσάτος ἔστι, πρῶτη καὶ μὴ τῇ ἐκ τῆ
παντὸς αἰῶνος μεμνημέναν, ἀνατολὰς καὶ δύσεις ὅρεσ ποιησάμενη τῆς
δυναστείας: Romana vrbs imperat toti terra, quàm quidem inaccessa non
sit, habitaturque ab hominibus; sed & toti mari imperat, non solum
huic

*huic intra columnas Herculeas, sed ipsi Oceano, quacumque est nauigabilis; PRIMAQUE ET SOLA ab omnis aui memoria terminos sibi potentia fecit, Orientem & Occasum. Vbi terras omnes & maria tribuit, sed vt decuit historicum bonæ fidei, cum aliquâ restrictione aut exceptione: seiungitque inaccessa aut inhabitata loca, itemque maria ignota. Enimuero, si propius inspicias, nec habitata quidem omnia loca sub imperio habuit: non hercules: & multa sub Parthorum iure ad Orientem fuere; multa libera, aut sub regibus, ad Septentrionem ac Meridiem: sed vt ego quoque pro vero magis coëreeam, quidquid opportunum aut dignum vinci videbatur, vicit. Cetera non tam non potuit, quam contempsit, & iudicio reliquit. Sed illud nemo negauerit, florem Asiæ, Africæ, Europæ in hoc imperio fuisse: ipsa gentium robora, ingenia, opes. Quod vt clarius tibi liqueat; in triplici hæc mundi plagâ quid habuerint, strictim & per indicem dicam: atque id, cum imperium maximum & in culmine suo fuit, vt ab Augusto ad Traianum. Termini igitur finesque imperij sub Augusto erant, ab Oriente *Euphrates*; à Meridie *Nili catarractæ*, & *Deserta Africa*, & *mons Atlas*; ab Occidente, *Oceanus*; à Septentrione, *Danubius* & *Rhenus*. Ita enim ipse, bono consilio, instituit, claudere imperium naturæ aliquibus limitibus, & custodes ac milites ad eos habere. Hoc Tacitus in eo laudat: *Clausum mari, aut amnibus lōginquis imperium*. Atque idem x. Annal. scribit, Augustum libello, quo Rationes imperij conscripserat, consilium addidisse, coërcendi intra terminos imperij, incertum metu, an per inuidiam. Nolebat, inquam, posteros Augustus proferre terminos: siue quia satis iam partum videbatur, & metuendæ bellorum ac fortunæ vices; siue per inuidiam, & ne gloriam suam vincerent, vt Tacitus suspicatur. Sanè posteri consilium hoc neglexerunt, nec solum regna aliquot, defunctis aut euerfis sociis Regibus, imperio adiecerunt; sed etiam, vltra terminos, noua quæsiuerunt. vt Claudius, qui *Britannias* in ipso Oceano deuicit; vt Traianus maxime, qui ab Oriente, *Arabiam*, *Armeniam*, *Mesopotamiam*; à Septentrione, *Daciam* subegit. Ita moti prolati- que tunc termini trans *Euphratem*, ad *Tigrim*: iterumque parte aliâ, ad *Mare rubrum*; & trans *Danubium* ipsum, tota *Dacia* addita fuit. Hoc est, quod Tacitus noster in suo illo Principe laudat:*

11. Ann.

Ventum inde Elephantinen ac Sienen, claustra OLIM Romani imperij, quod NVNC Rubrum ad mare patefcit. Sed, inquires, quæ hæc dictio est, quasi pro magno ad mare Rubrum ventum nunc esse: nonne & antea fuit? Ipsa illa Siene & Elephantine ad Nili catarractas, ostendunt quidquid Ægypti interiacet Nilum & Sinum Arabicum, iam olim Romanorum fuisse. Atqui Sinus ille, Rubrum mare. Respondeo, latius olim Rubrū mare patuisse, & paullò aliter, quàm vt vulgò hodie, appellatum. Nam in Taciti, & aliorum veterum verbis, in hoc nomen venit mare Indicum, vastum illud & magnum, quod ab extremo Sinu Arabico, siue ab Africâ eâ, in Auream Ptolomæi Chersonesum se protendit. Itaque Pomponius Mela, duos Sinus in mari Rubro agnoscit, Arabicum & Persicum. Et Seneca Tragicus, Tigrim in mare Rubrum exonerat atque immittit: Curtius Indum & Gangem: quos certum est in magnum illud mare, longè à Sinu Arabico, euolui. Hæc vera & clara sunt: promoti igitur termini ad mare Rubrum siue Indicum, per Arabas adiectos. Eadem mens Græci scriptoris in Suidâ: qui terminos imperij ad Orientem facit Indos & mare Rubrum; & Nili Catarractas, & lacum Maeotin. Sicut & Appianus ita capiendus, cum in Præfatione operis sui, distinctè Romanum imperium limitat: Tendit, inquit, ab Occasu & illo Oceano occiduo, ad Caucasum montem, & flumen Euphratem, & ad Æthiopas superiores, per Ægyptios & Arabas, ad Orientalem Oceanum. Hic Oceanus Orientalis, non aliud quàm Mare Indicum siue Rubrum, iam dictum. Sed obiicies, Si ista de Traiani terminis Appianus; quid ita Euphratem ponit, Tigrim omittit? Hoc ideò, quia Hadrianus Imp. (sub eo Appianus scripsit) statim à morte Traiani, hoc mutauerat. de quo Festus Rufus: Invidens, inquit, Traiani gloriæ, sponte Armeniam, ac Mesopotamiam, & Assyriam reddidit, ac medium inter Persas & Romanos Euphratem esse voluit. Tamen de Tigri etiam Claudianus:

*Subdidit Oceanum sceptris, & margine cæli
Clausit opes. quantum distant à Tigride Gades,
Inter se Tanais quantum Nilusque relinquunt.*

AVD. Sed & alia dubitatiuncula, de Mesopotamiâ. quam tu & Rufus ab Traiano adiectam imperio significatis, at Aurelius Victor iamdiu à Claudio. Lips. A Claudio? nemo hoc dixit, nec potest.

potest. AVD. Imò verba Victoris sunt: *Retenti fines, seu dati, imperio Romano, per Orientem Mesopotamia, Rhenus Danubiusque ad Septentrionem; & à Meridie Mauri accessere prouinciis.* LIPS. Hoc eo sensu, vt ipsa Mesopotamia finis esset, non vt in finibus contineretur. Eousque, inquam, productum imperium, non & ultra ipsam. Ea mens Victoris; aut si alia, est error. Et habes ecce in istis finibus, quid? per Indicem, si placet, videamus, & per singulas orbis partes.

IN ASIA:

<i>Colchidem,</i>	<i>Armeniam,</i>
<i>Iberiam,</i>	<i>Syriam,</i>
<i>Albaniam,</i>	<i>Arabiam,</i>
<i>Pontum,</i>	<i>Palestinam,</i>
<i>Bosphorum,</i>	<i>Ciliciam,</i>
<i>Cappadociam,</i>	<i>Pamphiliam,</i>
<i>Galatiam,</i>	<i>Lydiam, &</i>
<i>Bithyniam,</i>	<i>Asiam totam</i>
	<i>minorem.</i>

IN AFRICA:

<i>Aegyptum,</i>
<i>Cyrenaicam,</i>
<i>Marmaricam,</i>
<i>Getuliam,</i>
<i>Africam propriam,</i>
<i>Numidiam,</i>
<i>Mauretaniam,</i>
<i>Aliasque minores</i>
<i>aut ignotiores.</i>

IN EVROPA:

<i>Italiam,</i>	<i>Macedoniam,</i>
<i>Hispanias,</i>	<i>Epirum,</i>
<i>Gallias,</i>	<i>Græciam,</i>
<i>Inalpinos,</i>	<i>Thraciam,</i>
<i>Rhetiam,</i>	<i>Mæsiam,</i>
<i>Noricum,</i>	<i>Daciam,</i>
<i>Illyricum,</i>	<i>Pannoniam.</i>

Habes hîc, dico, optima terrarum, latissima terrarum: & magnam tamen partem consultò omisi, quidquid *Insularum* mari ambitur. Eæ quàm multæ, & magnæ quædam, in toto illo mari mediterraneo fuerunt, à Columnis Herculis, ad Pontum vsque? profectò, quæ vel decimam partem pænè prouinciarum terrestrium æquent, si *Britannias* in exteriore mari (vt debes) adiungas. Pulchra autem ista facies, & non nisi à Prouidentia sic ordinata & ornata: quam mecum vide. Vtrinque ad hoc mare mediterraneum Prouinciæ se porrigunt & extendunt; ipsum in

C :

medio,

medio, tot portubus & insulis distinctum, quasi via & limes est, per quem commercii iungantur. Nec aliud mihi pulchrius commodiusque videtur in hoc imperio, quam iste velut in medio corpore baltheus, bullis insularum interstinctus: qui & diuidit simul, & constringit. Dabis mihi aliud tale, & tantum? non dabis. A V D. Imò Lipsi, *Turcicum*, & Regis quoque nostri *Hispanicum* imperium, haud longè absunt. L I P S. De Turcico, fatendum est, in Asiâ & Africâ latè se extendisse: sed in validissimâ Europâ nostrâ quid habet, aut potius non habet? Certè vel sola Italia, Hispania, Gallia iunctæ, opibus viribusque pares sint, aut superent illum hostem. O si Deus daret adeo nec prouinciæ illæ Orientales pro opibus & frequentia priscæ sunt; & nostræ istæ florem nunc habent & vigorem. Quid de Germaniâ dicam? illa olim horrida & rerum inops, quam artibus, opidis, copiisque exulta est, & abundat? A V D. Mirificè & hæc tamen Imperio tuo etiam deest. L I P S. Non sic, vt opinare. Nam si terminos meos cogitas, videbis ad Danubium vsque, *Rætias*, *Noricum*, *Carnos*, *Pannonos* inclusos: & parte alterâ ad Rhenum, *Heluetios*, *Rauracos*, *Argentoratenses*, *Nemetes*, *Vangionas*, *Treuiros*, *Vbios*, *Menapios*, *Batauos*, ad Oceanum ipsum. Quæ pleraque omnia Germaniæ hodiernæ nomen, & linguam, & leges etiam habent: at detracta, vides quam eam arctent, & pulcherrimis membris spoliata relinquant. Certum autem, hæc postrema omnia, cis Rhenum, Galliæ fuisse olim accensa. Itaque sub iugo Romano. Sed de *Hispanico* imperio quod aiebas; id sanè, spatia terrarum si consideras, præsertim in Nouo illo orbe & insulis, Romanum longè vel superat: sed iunctio & deuinctio prouinciarum, viri & copiæ, quam deficiunt & delinquant? Nunc quidem. nam postea quid futurum sit, nescio: florebunt, crescent fortasse. & sensum meum tibi dicam? Nescio quo Prouidentia decreto, res & vigor ab Oriente (considera, si voles) in Occasum eunt.

C A P.

CAP. II II.

*De copiis & præfidiis fparfim circa limites, itemq;
in ipfâ vrbe.*

ISTI Fines igitur Romani & quidem mari, amnibus, mon-
tibus claufi ac muniti, fed Milite & *Copis* multo magis. Nam
Romanus mos & institutio, duplici viâ prouincias munire, *Co-
pis* & *Colomis*: de quibus vtrifque breuiter dicendum. *Copias*
intelligo, perpetuum militem, qui ad tutelam imperij, ex in-
stituto Augufti, fuit. Triplices eas reperio, *Prouinciales*, *Ur-
banas*, *Classicas*: illas maximas, alteras fatis validas, & tertias
vtilis atq; opportunas. Omnia hæc ab Augufto; qui fapienter
pleraque in nouo imperio aut instituit, aut reftituit, vt res vifæ
postulare. Hoc autem inter noua: & in laudibus Augufti
iam mortui Tacitus ponit, *Legiones, prouincias, classes, cuncta* 1. Ann.
inter fe connexa. Narrat & Suetonius: *Ex militaribus copiis, le-
giones & auxilia prouinciatim diftributa*. Sed benè Tacitus, *cuncta*
connexa: nam ita ordo & difpofitio fuit, vt limitanea loca mi-
litem haberent, interiora vix haberent: & effent, vt in magnâ
vrbe, circa mœnia difpofiti & vallum. Cohærebant autem
prouinciæ; ideoq; & legiones, per cohortes fuas & alas fpar-
fæ, & inter fe vicinæ. Avd. Sed non igitur Arces in locis inte-
rioribus faltem erant, fi non legiones? L r p s. Apage à Ro-
mano hoc more. nufquam in iis præfidium aut fpec pofita
Martiali huic populo, fed in milite tantum & armis. Et fanè
de Arcibus variè difputari poteft: fed non tempeftiuè in hoc
loco. pergamus. Miles igitur ad Limites, vbi minimo oneri
fubditis, in maximo vfui in hoftes effet. Quantus? fub Augufto
& Tiberio *viginti quinque* legiones fuerunt, ex Dione & Tacito:
quin poftèa tamen auxerint, vix dubito, & fub Traiano atque
Hadriano certum fuiffe *triginta*, aut & fuprà. Columella, in
quâ legionum nomina, tum & alia quædam hoc euincunt: di-
ximufque aliquid in *Analectis Militie Romanæ*, illic, fi lubet,
videndum. Hæ legiones, Augufti & Tiberij æuo; fic difpofitæ:

In Hifpaniâ, legiones III.

In Africâ, II.

In Galliâ ad Rhenum, VIII.

In Ægypto, II.

In

In Syria ad Euphratem, IIII. In Pannonia ad Danubium, II.

In Masiâ ad Danubium, II. In Dalmatia, II.

Sed mutabant interdum, quod Tacitus in IIII. Annalium notat, & ob causas huc atque illuc ibant, aut sedebant. Quædam autem legiones & in opidis erant, etsi pleræque in castris: sed in opidis dico, quæ valida aut magna, & ideò motui aut rebellionis opportuna. Talis Alexandria in Ægypto: de quâ Strabo. *Sunt tres in Ægypto legiones. quarum una in urbe collocata est, aliæ per regionem. Præter has, sunt & nouem cohortes Romanorum, tres in urbe item, tres in Æthiopie finibus ad Syenen, præsidium locis; tres in aliis partibus. Sunt & alæ equitum tres.* Sed & idem scribit, in Babylone castello supra Delta, legionem vnâ consistere è tribus, quæ Ægyptum custodiunt. A V D. Itane bis, ternas hinc legiones collocat? at tuus Index binas. L I P S. E. Tacito meus index, & sub res Tiberij iam vergentes. Recenter id tunc mutauerat, & abducta legionum vna, vt sæpe. Antè, & à Iulio iam Casare legiones ibi ternæ, vt in Suetonio leges: tenuitque Augustus, & Tiberius ad id æui, quo Strabo scripsit. Sed de nostrâ iam re, legiones dico sæpe in opidis. atque ita de Beryto Syriæ idem Strabo: *Hæc euersa fuit à Tryphone, instaurata & suscitata à Romanis, duas legiones suscipiens, quas Agrippa ibi collocauit.* Causa fuit, sedes item urbis ad ipsum mare, & locorum eorum claustrum. Ita à tergo aliæ legiones Syriam defendebant aut premebant, hæc sita in fronte. In Hispaniâ, vt idem Strabo, Bætica quæ populi erat, milite vacabat: reliqua Hispania habebat. Similia adnotare plura possum, & causas dare aut tangere: sed diffusionem non gaudeo, vbi res non poscit. Hoc magis è primis illis Strabonis obseruo, *socias etiam cohortes aliasque fuisse, præter ipsas Legiones: & vt illic vides, numero satis grandi.* Enimuerò nouem illæ cohortes (sociales fuisse dico, etsi ipse Romanas appellat: sed hoc ideò, quia militabant sub Romanis signis) pænè legiones tres æquarunt, nec minores eas millenariis fuisse opinamur. Tacitus id quoque dixit: *apud idonea prouinciarum, socias triremes, & alas, auxiliaque cohortium, nec multo secus in iis virium fuisse: sed persequi, inquit, incertum fuit, cum ex usu temporis, huc illuc mearent, gliscerent numero, & aliquando minuerentur.* Ecce disertim, haud secus, id est, non minus in iis virium fuisse, quàm in legionibus

nibus ipsis: imò plus interdum, idem ostendit. ubi legionis *Decimequartæ auxilia, octo cohortes Bataurorum* facit. Atque ali- III. HIA.
bi, in minoribus prouinciis, solæ cohortes aut alæ fuerunt, vt
in Rætiâ, Iudæâ, talibus, & quæ Procuratoribus regebantur.
Interdum & in opidis interioribus, ad coërcendū: vt Lugduni
in Galliâ, Tacitus *cohortem XVIII^m* locat; idem Foroiulij *Li-
gurum cohortem, vetus loci auxilium*. Et tale alibi. Huc equidem
Iosephi verba referam, alioqui paralogæ, non solum paradoxa:
apud quem Agrippa ad Iudæos loquens adserit, Galliam illam
tam validam, tam latam, *mille ducentis militibus in officio contineri*.
Profectò octo legiones totæ fuerunt, sed quia istæ in extremâ
Galliâ, ipse copias modò numerat, quæ introrsus in eâ essent: si
tamen numeri illi in Iosepho sani, quos sæpe in eo obseruamus
vitiatos. Sed hæc ita sub Augusto: vt tamen tetigi, creuerunt, &
primùm Claudius Imp. Britannia domitâ, legiones in eâ *tres*
locauit, manseruntque. Tum Vespasianus *duas* etiam in Cap-
padocia: & Traianus deinde in Dacia *duas*. Istæ *Prouinciales* co-
piæ: *Urbanæ* fuerunt, quæ sedem Romæ & in ipsâ dominâ vrbe
habuerunt. Quo fine? duplici, vt Principem in eâ tuerentur, &
vt ipsam urbem. Principis custodię triplex miles fuit, *Prætoriani,*
Euocati, Bataui. Primi in *nouem* cohortes diuisi ab Augusto, flos
militum, fide, robore, & gente. Exemplum instituti huius fuit,
à Prætoriiis cohortibus in exercitu, quæ circa ipsum Imperato-
rem, & ad eius tutelam erant: sed plerumque vna: Augustus
autem in bellis ciuilibus plures habuit, & victor quoque reti-
nuit in pace, contra motus subitos, & ad plebem Romanamque
coërcendam. Nam fuere *nouem millia* militum, non robore so-
lùm, vt dixi, sed stirpe & domo eximij: nec capti nisi ex *Etru-
riâ, Vmbriâ, Latio, &* *Coloniis antiquitus Romanis*, quod Tacitus Lib. III. I.
Annal.
ita etiam notauit. Gloriabantur igitur hoc sanguine: & ideò
Otho iis blandiens, & in concione alloquens, *Italia, inquit,*
alumni, & Romana verè iuuentus. Nam legionibus aliis, exteri iam Tac. I. Hist.
& ciuitate donati, crebri miscebantur. *Nouem* dixi fuisse: idque
apertè Tacitus: at Dio *decem* scribit. Nam ita in rebus Augusti: Lib. LV.
*οἱ σωματοφύλακες μίλιοι ὄντες, καὶ δεκάχ' ἑκατὼ μέντοι: Custodes corporis Au-
gusti (Prætoriani) decem mille erant, atq; ij in decem partes, siue co-
hortes diuisi*. Hæc dissonat: & fallitur Dio? an pro suo auro dicit?

D

Illud

II. Hist.

Illud potest, hoc vix potest: quia eius æuo (vixit, sub Alexandro Seucro, & prioribus) iam plures denis illis erant. Exemplum à Vitellio, qui primus, opinor, auxit. Tacitus de eo, Romam ingressus: *Confusus prauitate, vel ambitu, ordo militiæ. Sedecim Prætorie, quattuor Urbane cohortes scribebatur, quis SINGVLA MILLIA inessent.* Sed an ille tamen primus? an non Claudius Imp. antea fecerat? Lapis vetus (quid contra eum dixerim?) affirmat: C. GAVIO. L. F. STEL. SILVANO TRIB. COH. II. VIGILVM. TRIB. COH. XIII. VRB. TRIB. COH. XII. PRAETOR. DONIS. DONATO. A. DIVO. CLAVDIO. BELLO. BRITANNICO. En, ille verò sub Claudio vixit, & *donis ab eo donatus* in Britannia: & tamen *Tribunus* scribitur *Duodecimæ Prætorie cohortis*. Sculptor errat? sed idem est in *Urbanis*, ubi *Decimatertia* nominatur. Quid? an hic Gavius potius, iuuenis Britannico bello interfuit, & tum senior sub Vitellio militauit? Omnino dixerim: nec tempora refragantur, potuitque vel sub illo, aut statim ab illo, Tribunatus hos gessisse. Nam eam auctorem dixerit aliquis mansisse: argumento eorundem lapidum, in quibus crebrò, grandiore numero sic legas. Istis *Castra Prætorie* fuere, ad Portam Viminalem: ut arctius & in disciplinâ haberentur, secreti à ciuibus & vrbe. Sed *Euocatos* iam addo: de quibus Tacitus atque alij silent (quod equidem obseruauerim) at non Dio Cassius, qui adiungit aperte. *Euocatis*, inquit, *Augustus uti iam cæperat in Antonium olim, eosque & postea seruauit. Sunt autem hodieque propria quedam & separata manus, & vites ferunt, instar Centurionum.* Hoc ille, ubi ex professo de custodiâ Principis scribit. Facere huc videtur, quod Suetonius in Galbâ notat, *dilegisse eum equestri ordinis iuuenes, qui manente aureorum anulorum usu, EVOCATI appellarentur, excubiasque circa cubiculum suum, vice militum, agerent.* Instituisse hoc eum planè dixeris, exemplo custodiæ Principalis, quia Principem scilicet nunc agebat: etsi non veteranos quosdam milites, sed Equites ipse elegit. An non ibidem & munus istorum Euocatorum expressum? nempe ut *circa cubiculum Principis excubias agerent*? ego omnino opinor: etsi valdè miror, nusquam (nec occasio defuit in urbanis illis motibus, aut Principum cædibus) nusquam, inquam, à Tacito vel Suetonio, vel ipso Dione alibi, nominatos. Tamen quod in lapidibus crebrò

Lib. LV.

crebrò legitur, EVOKATVS AVGVSTI, me iudice haud aliò est referendum.

Tertij sunt *Bataui*, equites peditesq;. Dio Cassius: *Sunt & exteri Equites selecti, quibus Batauorum nomē est, iique equitandi peritissimi.* AVD. Da veniam, interpello te: Bataui equites? hoc est simile, ac si dicam Venetos equites esse. Et Bataui sanè nostri, aliis illis equis veliuolis & ligneis, per Neptuni æquor optimè discurrent: hos terrestres, parcè aut parùm dextrè tractant. LIPS. Vetera loquimur: gens ea tunc Martem potiùs, quàm Mercurium colebat. Et quæ gloria* vicinis illorū in equite nostrâ etiam memoriâ fuit: ea ipsis olim. Credo autem intelligi tunc quoque superiores illos Batauos maximè, qui Geldriæ nunc accensentur: nam inferi & ad mare, nec ipsi, nec regio eorum equis satis facti, aut apti. Sed Bataui igitur boni Equites: fuère & Pedites, etsi Dio silet. Tacitus alijque dicent, qui tamen hos modò Batauos, modò Germanos appellant: sed dixeris Dionis ævo Pedites non fuisse. Causa, quia Galba Germanorum cohortem, institutam iam olim à Caesaribus, ad custodiam corporis, & multis experimentis fidiſsimam dissoluit, ac sine ullis commodis remisit in patriam: quod Suetonius in eo scribit. Dicit Cohortem: ergo pedites fuère: & addit ab ipso solutam militiâ ac dimissam, nec postea fortasse restitutam. Non reperio quidem vltra nominari: & in Notitiâ imperij, dumtaxat *Bataui equites, Seniores Junioresq;*. Vtraq; autem hæc manus quanta fuerit, & Dio ignorare se fatetur: *Batauorum*, inquit, *numerum, sicut nec Evocatorum, satis certò possim dicere: quid ergo nos concernit?* Puto tamen Batauos haud minùs duabus alis plenioribus fuisse, & vt minimum mille Equites: Pedites etiam olim ad mille. Euocati autem, ij quoq; cohors vna millenaria sunt. Alter nunc miles in vrbe, & pro vrbe, duplex est: *Vrbana, & Vigiliū cohortes*. De prioribus Tacitus: *Quamquam insideret urbem proprius miles, tres urbanae cohortes:*

* Menapii
& Geldrii.

& mox ostendit eam quoq; lectam, & non nisi Italam manum fuisse. Sed tres ipse dicit, Dio in Augusti dispositione, *quattuor.* οἱ τῆς πόλεως περὶ πόλιν, inquit, ἑξαχίλιοι, & τῶν ἀρχινομήμων: *Vrbis custodes sex millia, & in quattuor partes dimisi.* Miror & hîc dissensum, nec concilio. Si tamen numerus tantus; vides grandes istas Cohortes fuisse, atq; etiam supra Prætorianas. Nam singulæ fuerunt mille quingentorum militum. In Taciti autem antè verbis, de

III. Aug.

Vitellio, notare potuisti, ab eo denique factas *quattuor urbanas cohortes*, sed quæ non nisi *singula millia* haberent: unde igitur tantas sub Augusto? Intricata hæc fateri oportet, & mihi pænè libido in Tacito ibi legendi, *quattuordecim urbanae cohortes*. Cùm enim tam largiter Prætorij militem auxerit, cur non pariter & Urbis? Unica ista cohors adiecta, in paruo sit: & facit validè, quòd lapides ab illo æuo grandiore hunc numerum suadent. In illo superius recitato erat, TRIB. COH. XIII. VRB. & in alio sub Antonino Imp: C. CESTIO. C. F. STEL. SABINO. TRIB. COH. XIII. VRB. DONAT. AB. IMP. ANTONINO. AVG. HASTA. PVRA. Pluribus etiam lapidibus hi tales numeri in vtrisque cohortibus, sed nomina Imperatorum aut æui certa indicia non semper adiecta. Hic ipse Antoninus quis fuit? fortassè *Caracalla* Seueri filius: atque ita minùs miror, quoniam in Herodiano Seuerus gloriatur & loquitur, vbi filios ad concordiam hortatur: *Posse eos securè agere, si velint, pecunià multà à se paratà,* τῆς τε ἐν πόλει δυνάμεως αὐτῆς τετραπλασιασθῆσης, καὶ σεῦτοπέδου τοσούτου πρὸ τῆς πόλεως ἰδρυθέντος, ὡς πανδερμίαν ἐξ δυνάμεως ἑξαδωδὲν ἐχέγγυον πανδ' ἀντίπαλον, πλῆθει σεῦτο, μήτε μεγέθει σωματίων, μήτε χρημάτων ἀειουσία: & *copiis iis quæ Romæ sunt in quadruplum auctis, tantoque exercitu ad Urbem sedente, ut nulla externa vis par esse ei possit, siue multitudine spectes, siue corporum magnitudinem, siue cultum & abundantiam.* Hanc mutationem & augmentum facta à Seuerò, cùm Iuliani Prætorianos circumuēnit & armis exuit, probabile est; & in eorum locum Illyricos grandi-numero factos. Verba quidem Herodiani clara sunt, & sic mansisse ad Constantinum videntur: qui fauentes Maxentio sustulit, nec alios ordinauit. A v d. At enim si in quadruplum ita auxit Seuerus, & Vitellius iam tot Cohortes fecerat: quid dicemus? oportuit vel supra LX. cohortes fuisse. LIPS. Neque absurdum sit, si verba pensites Herodiani. Dubitet tamen aliquis an illa Vitelliana auctio tota manserit: sed quidquid eius, illud tenendum haud dubiè auxisse valdè Seuerum, cùm Herodianus disertè scribat, *cuiusq; VI EXTERNÆ parem aut superiorem hanc internam & urbanam fuisse.* Sed redeo ad *Urbanas* meas cohortes: quarum officium præcipuum, tueri urbem, id est, motus aut turbas plebis coercere; noctu circum templa, fora, basilicas excu-

Lib. III.

excubare; stationes agere contra grassatores aut sicarios; item-
 que Præfecto vr̄bis (qui caput iis erat) apparere. Itaque & ex-
 tra vr̄bem interdum puto dispositos, cum eius Iurisdic̄tio ad
 centesimum lapidem porrigeretur. Quod autem Præfectus
 caput, in Tacito clarè scriptum, de Flauio Sabino, qui tunc in Hist.
 eo munere: *Esse illi proprium militem cohortium vr̄bana-
 rum: nec defuturas Vigilum cohortes.* Quas nunc adiungo
 (*Vigilum dico:*) & moneo eas quoque ab Augusto esse. Nam
 is cum crebra incendia in magnâ illâ & frequenti vr̄be videret;
 remedium quæsiuit firmum & perpetuum, militemque ex li-
 bertinis collegit, & in septem cohortes digessit. Id factum an-
 no vr̄bis DCC LIX. Et quamquam præcipuus hic finis & in-
 stituendi causa fuit, tamen seruiisse etiam tutelæ vr̄bis, & con-
 tra nocturnos fures aut grassatores, non est ambigendum. Mi-
 nus lecta hæc manus fuit, & ministerio potius quam militiæ
 facta: tamen vt regi melius iuberique possent, digessi in Co-
 hortēs, & Centuriones Tribunosque suos accepere.

CAP. V.

*De copiis in mari, aut fluminibus; de Classibus
 variis, earumque sedibus.*

TERRESTRI milite satis limites, itemque vitalia im-
 perij, id est Romam ipsam, munimus: nunc & mari-
 timo, siue fluuiatili etiam, muniamus. Nam cum mare me-
 dium per totum illud imperium iret, vt diximus; cum etiam
 flumina magna clauderent vel ambirent; vtile censuerunt,
Classes perpetuas in vtriusque parte esse, quæ & piratas cohiberent,
 & hostes excluderent; & suis etiam transitum aut transuectio-
 nem, cum opus esset, statim darent. Prudens & pulchra in-
 uentio: fueruntque *Classes in ipso mari* quattuor; in *Fluminibus*
 tres, nisi fallor. Videbimus ordine, & quod occurreret, dicemus.
 Primæ duæ maiores se offerunt, & *Prætorie* dictæ, *Misenensis*
 & *Rauennas*. Quare *Prætorie*? (sepe enim ita in lapidibus:) ria ali-
 opinor dignitatis causâ, & quia inter minores alias, vt *Præto-*

ria aliqua nauis, eminerent. Nam Præfectus sanè earum non fuit Prætor. Possunt & exemplo Prætoriarum cohortium esse dictæ, quia ad Italiæ & Principis tutelam. Sed eæ quoque ab Augusto institutæ, notante Suetonio: *Classẽ Miseni, & alteram Rauennæ, ad tutelam superi & inferi maris collocauit.* Et Tacitus de iisdem: *Italiam utroque mari duæ classẽs, Misenum apud & Rauennam, præsidebant.* Sed distinctissimè Vegetius, qui numerum & plura aperit, his verbis: *Apud Misenum & Rauennam, SINGVLAE LEGIONES cum classibus stabant, ne longius à tutelâ urbis abscederent, & cùm ratio postulassẽt, sine morâ, sine circuitu, ad omnes mundi partes peruenirent.* Nam *Misenatium classis, Galliam, Hispanias, Mauretiam, Africam, Ægyptum, Sardiniam, atq; Siciliam, habebat in proximo: classis autem Rauennatium, Epiron, Macedoniam, Achaiam, Propontidem, Pontum, Orientem, Cretam, Cyprum, petere directâ navigatione consueuerat.* Ait singulas legiones in singulis fuisse: pro more sui aui, aut parum conspectè, locutus. Non enim Legiones propriè erant, sed duntaxat *Cohortes*, eæq; *decem*, & Tribunos suos siue *Chiliarchos* (à numero cui præerant) habebant, itemq; Centuriones. Enimverò Tacitus non semel ostendit, *Classarios* militiam legionariam, vt honestiorem petiisse: & aliquando impetrasse: non ergo habebant. Quomodo autem? exteri plerique, & nec ciues erant. Tacitus de classe Rauennate: *Ambiguos militum animos, quòd magna pars Dalmatæ Pannonijq; erant.* Et in Tabulâ, quæ Vencitiis adseruatur: *HADRIANVS. IMP. IIS. QVI. MILITAUERANT. IN. CLASSE. PRAETORIA. MISENENSI. SEX. ET. VIGINTI. STIPENDIIS. EMERITIS. DIMISSIS. HONESTA. MISSIONE. IPSIS. LIBERIS. POSTERISQVE. EORVM. CIVITATEM. DEDIT.* Si dedit, non antè habebant. Clara & vera hæc sunt, ac naualis militia, vilis semper & viliũ, apud Romanos. De Miseni igitur classe, liquet apud Misenum, pulcherrimo sinu, eam stetisse. Virgilius doctè indicauit, cùm Misenum illic sepelit. *Æneas, Imponit suaq; arma viro, remumq; tubamq;.* Nam & *Remum* & *Tubam* dat, præsignificans locum hunc futurũ vbi & *Remiges* & *Milites* in classe essent: *Milites* inquam, quos *Tuba* notat. Etsi autem naues ibi & classis, tamen *Castra* etiam in terrâ & ad portum ipsum fuisse, commoditas eorum exigit,

exigit, & lapides qui sæpe effodiuntur, dicunt. Inter eos isti:

D. M.

D. M.

C. IVLIO. QVARTO

TI. PETRONI. CELERIS

VET. EX. PR. N. GALLO.

NAT. ALEX. EX. III. ISIDE

D. M.

C. SENIO. SEVERO. MANIPLARIO

EX. III. FIDE. NATIONE. BESSVS.

Notę breuiore in iis, hoc volunt: *Veterano ex Prætoriâ nauē Gallo. item: Natione Alexandrino, ex tertiâ Iside. iterumque: Ex tertiâ Fide.* Gallus autem, Isis, Fides, nomina nauium sunt, ab imagine aut tutelâ. In his item portibus, præter Castra, Pharos siue Turres quasdam ad prælucendum noctu fuisse, Plinius mihi suggerit: ille Plinius, qui ipse fuit classis Misēnatiū Præfectus.

Vfus Phari, nocturno nauium cursui ignes ostendere, ad prænuncianda vada, portusve introitum: sicuti compluribus iam locis flagrant, ut Puteolis, & Rauennæ. Pharus Puteolana, ad hanc Misēnensem fuit.

Lib. xxxvii.
cap. xii.

At verò altera, sicut & ipsa Classis, Rauennæ. Notum & nobile etiam opidum, ob sedem ibi postea regni Gothorum. Et ipsam, & Classē. autem, Iornandes optimè notificat, ex Dione: *Ameridie, inquit, Padus, qui & Eridanus, ab Augusto Imp. altissimā fossā demissus: qui septimā sui alui parte mediam influit ciuitatem: ad ostia sua amœnissimum PORTVM habens, qui CLASSEM ducentarū quinquaginta nauium, Dione referente, tutissimā dudum credebatur recipere statione.*

Qui nunc, ut Fabius ait, quod aliquando portus fuerat, spatiosissimos hortos ostendit, arboribus plenos, verum de quibus pendant non vela, sed poma. In fronte verborum vides, Augustum aptasse locum & portum, fossā percussā: in medio, Dionem auctorem, de nauibus CCL. quæ illuc caperent. Sed vbi hoc Dionusquam in libris, qui nunc sunt, sed dixit (opinor) in Vitellij rebus, vbi multa mentio classis Rauennatis, ob transfugium eius & turbas, quas & in Tacito habes. Ingens autem numerus: neque minor in classē Misēnatiū, ut ratio poscit. In vltimo autem ostendit, esse desiisse & portum & classē.

Arque hæc duæ sunt *Maiores illæ classes maritime: sequuntur duæ Minores.* prior in Galliâ, coloniâ & portu *Foroiuliensi:* tum ad ipsam Galliam, tum ad Hispaniâ illam oram tuendam. Tacitus de eâ, eiusq; auctore: *Galliæ proximum Litus ROSTRATAE nauis præst-*

III. Ann.

debant,

debant, quas *Ætitiacâ* victoriâ captas *Augustus* in opidum *FORO-IVLIENSE* miserat, *VALIDO* cum remige. Habes *Augustum* auctorem, habes *Rostratas* & bellicas, itemque *Validum* remigium. Satis ergo & grandis, & instructa ea classis: cuius idem *Tacitus* in rebus belloque *Othonis* cum *Vitellio* meminit. Est autem hoc *Forum Iulij* in *Galliâ Narbonensi*, loco quem *Strabo* designat: *Nauale*, inquit, *Cæsaris Augusti*, quod *Forum Julium* vocant. Situm est inter *Olbiâ* & *Antipolim*, abestque *Massiliâ* stadiis circiter sexcentis. Notat *navale* siue receptaculum classis esse: ideoque & à *Plinio* ipsa vrbs *Classica* dicta, itemque *Colonia Octavianorum*, quod octava legio eò deducta.

III. Hist.

* Vide Not.
tas.
Lib. II.
Excid.

Altera minor in ipso *Ponto*: id est, in capite & fonte mediterrei maris. De eâ *Tacitus* capiendus: *Mucianus* classem è *Ponto Byzantium* adigi iussit. Ergo statio ei supra *Byzantium* fuit: sed vbi, ignoro. Numerum eius è *Iosepho* possum dare: *Ponticæ*, inquit, omnes gentes tribus millibus militum subduntur, & *QUADRAGINTA* naues longæ (rostratæ) illud asperum & innavigabile pelagus tutum pacatumque præstant. An non & tertia etiam *Ostia*? *Suetonius* suggerere videatur in *Vespasiano*: *Classarios* qui ab *Ostia* & *Puteolis* *Romam* per vices pedibus commeant. Nam *Classarios* *Ostia* ponit: & fortasse *Claudius* instituit, portu eò instructo. Sed certum non habeo: & potuit esse ibi pars è classe *Misenensi*. Transeo ad *Classes fluminum*: & prima est in *Rheno*. de quâ *Panegyricus*: *Cum totus ARMATIS NAVIBVS Rhenus instructus sit*. Ait totum *Rhenum*: ergo diuisam per partes censeo, vt & militem ipsum terrestrem. *Florus* ostendit, *Bonnæ* & *Geldubæ* (si proba modò lectio) fuisse, ex instituto *Drusi*: *Bonnæ* & *Geldubæ* pontibus iunxit, *CLASSIBVSQUE FIRMAVIT*. Ergo ibi pars, pars & certò ad exitum fluuij, vbi *Pharus* olim, quam nunc *Arcem Britannicam* vocant. Hanc opinor esse, quam *Classem Britannicam* *Tacitus* in bello cum *Ciui* appellat: quia & in *Britanniam* ea commeabat. Sed tota classis communiter *Germanica* dicta: & sic in eodem *Tacito* leges, *Julium Burdonem*, *Germanicæ classis Præfectum*. Hæc particio classium *Taciti* loca aperiet, aut conciliabit, quæ pugnaturire inter se videntur. vt. cum scripsit, *Vniuersam quattuor & viginti nauium classem*

v. Hist.

sem transfugisse (ad Ciuilem) aut captam esse. An igitur vniuersa
 ea, non nisi tot nauium? Imò postea iterum facit Cerialem na-
 uibus pugnasse, etsi numero impari, sed magnitudine eam potio-
 rem. Atqui struere tam citò non potuit: sed nempe ex alià par-
 te, atque adeò grandiores triremium, quæ ad Oceanum &
 Pharam, sumpsit. De his nauibus Hegefippus ex Iosepho ita
 scribit: *Rhenus itaque iam non Germanorum copiis repletur, sed Ro-*
manorum liburnis, quæ per errantes TOT VSQVE AD MARE
bicornis amnis fluente, quondam liberæ gentes seruitio premunt. Le-
 gendum autem illic, *Copulis Germanorum*: estque nauium mi-
 norum genus, quod ipsi Germani sic à * vinciendo & ligando * *Koppelen.*
 dicebant. Dicit earum loco *Liburnas* iam rostratasque Roma-
 norum esse: credo, biremes. quas & pererrasse totum amnem
 identidem scribit: & an ideò *Lusorias* dictas? Vox crebra in
 Ammiano, Vegetio, aliisque. Altera classis Fluiatilis, in *Danu-*
bio, de quâ Tacitus: *Vannius funditur prælio, & ad classem in Da-*
nubio operientem perfugit. Nominantur & Vegetio *Lusorie*, quæ in *Danubio* *COTTIDIANIS* vtuntur *EXCVBIIS*. In Codice
 Theodosiano titulus, *De Lusoriis Danubij*. In Nouellâ quadam:
Castrorum quinetiam ipsis, luxuriarumque curam mandamus: legen-
dum, Lusoriarumque. Credo & tertiam fluuiatilem in *Euphrate*
 fuisse: quidni in magno flumine, & contra Parthos? Ammiani
 aliquot loca suadent, etsi non cogunt: nec alibi certò legi. Ha-
 bes totam munitionem imperij, terrâ marique: an non vali-
 dam, vtilem, opportunam? sed & ad spectu aut cogitatu pul-
 chram, cum imaginem proponis (Aristide delineante) *magnæ*
urbis, cuius fossæ, flumina essent; turres & propugnacula, militaria in
finibus castra aut castella; ipsa mœnia, non è latere vllò aut lapide, sed
are ac ferro tot prætendentium legionum. A V D. Mehercules dele-
 ctor, & cogitatione peragro ac iungo, quæ locis situque diuisa.
 Sed ipsam summam totius præsidij cur non expressisti? L I P S.
 Facile est, & per te possis: quantum quidem certus partium di-
 ctarum est numerus. Vbi non, diuinetur. Aio igitur in pro-
 uincijs copias non minùs fuisse, *Legionum, Cohortium, Alarum,*
ducentis quinquaginta millibus, aut circà: & sic, vt legiones nec
 plenissimas, sed tria millium accipiamus. In Vrbe, ponere li-
 ceat in vniuersum ad xxvj. millia militum: & post Seuerum,

E

vel

vel ad *sexagena*. In classibus omnibus, haud minùs *centum millibus* militum remigumque. Ita fiant in vniuersum, supra *quadringenta millia* ordinariorum: etsi Agathias Historicus plures etiam, & largiter, fuisse assuecet. Nam de Iustiniàni æuo loquens, *negat copias Romanorum tantas, quantas OLIM esse: nec iam sufficere tutelæ imperij, contra hostes. Cùm enim, inquit, ad SEXCENTA QVADRAGINTAQVINQVE MILLIA militum vniuersas eas colligere oporteret; vix tunc in centum quinquaginta millibus confiscebant.* Hæc ille scriptor, & credo vera atque explorata (cùm tam curiosè numeret) attulisse. Oportuit igitur Auxiliares copias grandes fuisse: & tu considera vim copiamq; Romanam. A V D. Imò an non legiones fortasse plures faciendæ sunt, & vel ad XLIII. ordinariæ sub Augusto ac deinceps locandæ? Hoc enim & Orosius & Appianus dicere videntur: & vir doctissimus ita affirmat. L I P S. Errat ille vir doctissimus: nec aliter sub Augusto fuit, ac dixi. De Orosio & Appiano, hoc saltem dicunt, Sexto Pompeio in *Siliciâ victo XLIII. legiones, iunctis omnibus copiis* (& Lepidi nempe, & Sexti, & ipsius) *in vniuersum, Augustum habuisse: sed hoc non addunt, & seruasse.* Ille verò non seruauit, sed sparsit, & in *Colonias* misit, de quibus ordo & hæc admonitio suadent iam dici.

C A P. V I.

De Colonis, & modus fructusq; deducendi.

P R A E M I S I verò, Præsidia militum in longinquis limitaneisq; locis fuisse, pauca aut nulla in prouinciis mediis: imò pleræque earum sine milite aut armis vllis. Quid ergo tuebatur interiora, & quæta præstabat? *Coloniarum* deductio, optimo & sapientissimo Romuli inuento. Nam ad illum consensu referunt, qui victis finitimis opidis aut gentibus, partem earum solitus in urbem & ad se traducere; partem illuc relinquere, sed sic vt Romanos suos misceret, custodiam & regimen, nequid mouerent. Eos ita missos, *Colonos* appellauerunt, & ab agrorum *nouæ dedicatione cultura* (ait Hyginus) *ipsas Colonias appellauerunt.* Ratio & modus erat, vt agri diuiderentur viritum: idque à

Trium-

Triumviris, quos graues & prudentes viros huic rei legere solebant: qui & sedes, agrosque, & ipsum opidum (si condendum esset) disponebant, & iura ac formam nouæ quasi reip. dabant. Sic tamen, vt omnia Romam & urbem matrem referrent. ipsis quoque locis, Fora, Capitolia, Tempia, Curia pro illâ imagine essent; & in gubernatione, *Duumviri* plerisque coloniis, quasi duo Consules, & *Decuriones* pro Senatu. Varia in hoc instituto utilitas, quam licet percurramus. Prima, quod alleuabatur vrbs ipsa princeps, & superfluam nimiamque multitudinem, vt sanguinem emittebat. Ita victus faciliior, ita turba minor, & turbæ quoque, faciles oriri inter tam confertos. Sed & soboli magis vacabant libentiusque, sic vacui: non aliter quàm arbores aut plantaria magis se diffundunt & propagât, vbi in arcto non stipantur. Altera utilitas, ipsos hostes aut subditos tangit. Vbi enim Coloniae sic collocatae, loca frequentabatur, colebantur, poliebantur etiam, nouorum hospitem aduentu, & artium inuectu. Diuina Prouidentia hoc fine Græcos olim in Asiam, Europam hanc nostram, vsque in Hispaniam, per maritima loca misit & disposuit: vt rudes ferocesque humanitate & elegantia percolerent, atque ad mitiora studia & mores transferrent. Quod idem Romani mox fecere: & ijs cultum hunc omnem debet pulcherriimus noster Europæ tractus. Tertia utilitas, quæ præcipuè in oculis Romulo & Romanis, Præsidium in subiectos. Sparsa hæc tot opida, locis opportunis, & in ijs Romanus sanguis: quid nisi tot arces & propugnacula erant imperij Romani? Dicamus quidlibet: nihil tam validum, quàm talis aliqua deductio: & vbi ij qui agros in alieno accepere, semper obligantur aut tueri iura imperiumque donantium; aut pelli, si & ij pellantur. Atque hic primus, vt dixi, præcipuusque aspectus: accessere mox, valde auctâ re Romanâ, duo alteri. Prior, vt plebem inopem & grauem sic exhaurirent: alter, vt militibus emeritis præmia largirentur. Nam ecce in tantâ vrbe, & crescente ciuium tenuiorum numero, per tot manumissiones: quæ ratio alendi aut subsistendi fuit, nisi vt emitterent? non aliter, quàm vbi aluearia plena, noua examina in alia & noua transfunduntur. Sic &, occulto Politico consilio, sentina & fex vrbs educebatur: purior meliorque pars asseruabatur. Iam verò in militibus pul-

chrum. & quis non libens in eam Militiam se impenderet, vbi & post eam tam magna & certa præmia essent? Agri & sedes dabantur, regimen illic & honores, pecunia etiam (nam sic Augustus instituit) ad instrumenta, iumenta, & siquid opus, cõmendum. Ego verò ausim dicere, nec isto æuo Militiam satis bonam, fidam, facilemque futuram, nisi tali præmiorum ratione: nec difficile fortasse, cum magno bono publico, excogitare. Ista igitur deductio Coloniarum, & causæ: in quibus tamen tyranni aut violenti aliquot ciues fraudem & iniuriam miscuerunt. vt Corn. Sulla, qui non, vt olim, agros ex hoste captos distribuit; sed in ipsâ Italiâ, quod sciebat milites appetere, sedes iis dedit. Quod fieri non potuit, nisi pacatis fidisque populis, per summam iniuriam & scelus, expulsis. Appianus auctor est *vigintitres* legiones ab eo sic deductas, quæ facerent (si probè commemini) *centum viginti millia*, cum iis qui adiuncti. Simile & Cæsar Iulius, in pace & Consulatu fecit, qui agrum Campanum & Stellatam *viginti millibus* ciuium, coloniâ Capuam deductâ, diuisit. Idem iam Dictator, *in transmarinas colonias octoginta millia ciuium distribuit*, Suetonio auctore: id est, in Carthaginem maximè & Corinthum. Quod noto, vt numerus videatur deductorum: qui sanè grandis fuit, siue è ciuibus togatis, siue è militibus veteranis. Augustum *centum viginti millia* deduxisse sub *quintum Consulatum* suum (bellis Ciuilibus iam finitis) lapis Ancyranus ostendit: & postea multa millia adiunxit. Caue enim censeas, illa tantum deduxisse. Imò in solâ Italiâ *duodeviginti colonias collocavit*, vt Suetonius notat: quid apud tot exterâs gentes, & imperio tam diuturno. Itaq; huius Principis plurimæ, & in toto orbe terrarum fuerunt: quod ipsa agnomina earum ostendunt. Denique paullatim tanta frequentia, vt negem regionem, imò vix regiunculam fuisse, in quâ Colonie aut Colonia non esset. Tot illis vinclis miramur orbem cõpeditum & astrictum, in Romanâ ditione & imperio mansisse? Non ego: sed nec Velleij iudiciũ valdè probo, *inter perniciosissima Græci habentis, quòd extra Italiam colonias posuerit*. Equidem planissimè contrà sentio: & ad hunc cõercendi finem, aliter oportuit, aut nec imperium extra Italiâ proferre. Timorem quẽ timet, nequa Colonia potentior matre suâ fiat, sic longinqua: nullus est, & certè locum

locum in Romano aliquo imperio non habet. Sed nec Hispano: & prudentissimè eos censeo Nouum orbem coloniis impleſſe. Quorum alia atque alia genera tamen erant, & quædam *Romani*, alia *Latini*, quædam & *Italici* iuris. Reperio & *Patritias*, & *Equestres* agnominatas; haud dubiè, in quam digniores ciuium militumve deducti. AVD. Sed de numero igitur, nihil certi aut definiti habes? LIPS. In Italiâ solâ *centum quinquaginta* fuisse reperio; in *Africâ*, circiter *sexaginta*; in *Hispaniis*, ad *triginta*; paullo minùs in *Galliis*: & idem iudica de reliquo orbe. Difficile enim hæc adnumerare firmiter: cùm & aliqua legentem fallant, & non omnia hodie in libris legenda. Hoc Senecæ tibi suffecerit: *Populus Romanus quot Colonias in OMNES provincias misit? VBIQVEMQUE VICIT Romanus, HABITAT.* AVD. Quæro etiam, ecquid seriò probes hoc ius siue morem colonicum? LIPS. Dixi, & probo: atque adèò magnis Regibus adsuadeam imitari. AVD. Tunc? in tam apertâ iniuriâ? nam certè aliena eripiebant, possidebant, posteris tradebant. LIPS. Quid tum? utilitas publica magna, vt in aliis, exiguum hoc iniquum diluit, vel absorbet. Etsi cur iniquum? qui iniuriam intulit, iustè malum & pœnam habet. Coërcendi hoc modo sunt, & ne in posterum noxam noceant, refrænandi.

Ad Helo.
Consolat.

CAP. VII.

*Multitudo Romanorum, & ratio adsciscendigen-
tes, aut transferendi.*

AVD. Sed mihi hîc admiratio & quæstio, Vnde Romanis ea copia, & sic assidua, vel Militum vel Colonorum? Nam cùm intueor & examino; examina habuisse hominum debuerunt, quæ sic conscriberent, aut transferrent. LIPS. Haud de nihilo petis, & satisfaciam: scito. Romanos primùm pauculos fuisse, & cùm Romulus militiam & remp. ordinauit, vix ad *millia* *terna* peditum (alij *bina millia* volunt) censa, & equitum *trecentos*. At idem ille, cùm è viuis abiit, peditum reliquit *XLVI. millia*, & equitum *mille*. Tantum viri opesque creuerant in annis circiter, quibus Romulus regnauit, *triginta septem*. Res mira est.

est. & quibus artibus aut industriâ ille hoc assecutus? Aperi-
tione asyli; quæ haud dubiè aliquid adiuuit, & è vicinis, etsi
non optimos, elicit. Lege de liberis latâ, quâ iussit quidquid
natum esset tolli, modò ne mutilum aut monstrosum. Re-
ceptione in ciuitatem, quam non exteris solùm confluenti-
bus, sed victis & hostibus dedit. Laudant cùm alij hoc insti-
tutum eius, tum Claudius Imp. apud Tacitum: *Quid aliud*
exitio Lacedæmonijs & Atheniensibus fuit, quamquam armis pol-
lerent, nisi quòd victos pro alienigenis arcebant? At conditor no-
ster Romulus tantum sapientiâ valuit, vt plerosque populos eodem
die hostes, dein ciues haberet. Atque id sanè diu retentum Ro-
mæ, vt è prouincialibus honestissimos, hoc beneficio ciuitatis
obligarent; & ita simul se augerent, simul discrimen, & taci-
tum panè * *diffidium, inter illos conciliarent. Claudianus in*
Romæ laudibus:

x1. An.

* Ob amu-
lationem
inter rece-
ptos, & non
receptos.

*Hæc est, in gremium victos quæ sola recepit,
Humanumque genus communi nomine fouit,
Matris, non dominæ, ritu: ciuesque vocauit
Quos domuit, nexuque pio longinqua reuinxit.*

Ita, quod ex illo apparet, diffusum latè aut vndique iam hoc
beneficium: & ciues Romani facti, quicumque in orbe Ro-
mano essent, ex constitutione Imp. Antonini. Excluduntur
iam ergo soli serui & barbari. quo sensu Sidonius scripsit, &
appellauit *Romam verticem mundi, patriam libertatis, in quâ*
unicâ totius mundi ciuitate soli BARBARI & SERVI peregrinan-
tur. Itemque passim alij Communem patriam: & ad eam his ver-
sibus Rutilius:

Lib. I.

*Fecisti patriam diuersis Gentibus vnâ,
Profuit iniustis te dominante capi.
Dumque offers victis proprii consortia iuris,
VRBEM fecisti, quod prius ORBIS erat.*

Hæc ita posteriori æuo, nec optimo scilicet, nec optimè: præ-
stabat electio illa & secretio, ob varias causas. Sed tertia
etiam ratio augendi ciues, ex instituto non quidem Romuli,
sed Seruij Tullij. Ille cùm videret plerosque tunc seruorum,
aut bello captos, aut è prædâ emptos esse; atque eos ferè è libe-
ris & ingenuis, & antè etiam liberos: humanum bonumque
putauit

putauit in ciuitatem recipere, si qui à dominis manumissi essent. Nam & Romanis moribus ingeniisque assuefacti iam erant; & sic fore prouidebat, ut semper, tamquam ex fonte domestico, proles scaturiret ad belli aliosque usus. Difficile id persuasum primò ciuibus, & inquinari eo consortio videbantur: sed nempe ostendit, & origine bonos eos esse, & iamdiu ipsos etiam hostes in hoc ius admissos: ita cur non idem domesticis & fidis seruis indulgerent, causam nullam esse. Maximè, cum in eorum manu totum hoc beneficium. & videre posse, ut nec temerè manumittendo darent; & illos aduersuros, ut omni sedulitate ac fide emererentur. Amplius, futuros eos nihilominus velut in curâ & clientelâ Patronorum: & sic nobiliores ciues, in comitijs aut suffragiis, semper manum aliquam fauentem & obnoxiam habituros. Ita illis persuasum. sed Regi in oculis præcipuè, frequentia & multitudo ciuium, fundamentum omnis potentiae & diuturni status. Nec tamen ij æquiparati statim dignioribus, & veteribus ciuibus: reiecti in quatuor urbanas tribus fuere, & inuenta ratio, ut minimum in suffragiis, aut aliâ publicâ re, pollerent. Quin & à militiâ legionariâ & honestiore exclusi sunt: donec paullatim nepotes ac pronepotes eorum, verè iam Romanus sanguis, peruenirent. Liberti ipsi & Libertini (veteri quidem republicâ) arcebantur. Hoc institutum, incredibile est, quantum ciuitatem auxerit: in quâ aliquot seruorum millia pauculis annis manumissa. Neque negandum est, utile initio & præclarum fuisse: sed lapsu temporis, ut sit in humanis rebus, hîc quoque lapsus: cum iam Syri, Cappadoces, Asiatici, Græci, Barbari in seruos recepti; & multi ex ijs facinorosi & perditî; qui pretio, blanditijs, aut & fœdis obsequijs libertatem meriti, quam colluuiem in ciuitatem non inuexerunt? Imò per eos effectum, ut egregia illa animi ac morum, Romana olim plebs, vilissima facta hominum sit, & vno verbo, eloaca ac sentina vitiorum. Sed ista sæculis aliquot post Tullium. interea profuit largiter institutum, & effecit, ut cum primo censu ac lustro Ser. Tullij, LXXIII. ∞. censa essent, illo qui sub primis Consulibus fuit (nam Tarquinius Superbus intermiserat) CXXX. ∞. censerentur: idque eorum qui puberes, & in virili togâ essent. Largus
tibi

* In r. Ele-
ctor. cap.
xxvii.

tibi hic numerus videtur: nihil est: cū post aliquot ætates, id est, anno Urbis CCCCXIII. censa sint ciuium CCLX. ∞: & paullo ante bellum Marficum, anno Urbis DCXXXIX. circiter *quadringenta* millia, paullo minùs. At post id bellum, sociis iam in ciuitatem paulatim receptis, creuit valdè numerus, & ad *nongenta* millia censa * alibi nobis doctum. Cui ipsi numero firmando, velim addi hæc Phlegontis in Chronicis. qui notat Olympiade, quā Lucullus Amisum cepit, & Mithridatem ad Caberia vicit (id fuit circa annum Urbis DCLXXXII.) *censitas Rome nonaginta myriadas ciuium, & vnā, id est, nongenta & decem millia.* Quid iam sub Augusto? ipse de se in lapide Ancyrano clarè hoc dicit, IN. CONSVLATV. SVO. SEXTO *Lustrum condidisse, QVO. LVSTRO. CENSITA. SVNT. CIVIVM. ROMANORVM. CAPITA. QVADRAGIENS. CENTVM. MILLIA. ET. SEXAGINTA. TRIA.* Immanis herclè numerus: & quis iam de copijs miretur coloniisque? At etiam creuit assidue, & sub Claudio Imperatore, Tacitus ac fidi auctores accensent, *sexagies novies centena sexaginta quattuor millia.* Vltrà quærere, superuacuum sit, cū iam passim in ciuitatem totæ vrbes regionesque, vt dixi, receptæ. AVD. Neque hercules quæro, affatim habeo quod mirer. Sed illud lubet scire, an ex solis igitur illis ciuibus copiar scriptæ? LIPS. Non è solis. olim quidem & è Latino nomine, vt scis: at postquàm ij ciuitate donati, Principum temporibus maximè, cœperunt & è prouinciis auxilia scribi. Augusti id inuentum: & præter conspicuam vtilitatem in miliriâ, causam occultam etiam hanc habuit, subditos sic exarmandi, & quasi obsidibus traditis in fide continendi. Nam quorannis dilectus istos habebant, & optimum ac robustissimum quemque abducebant. Ita enerues prouinciæ; & illi qui dilecti, in longinquas & diffitas oras consultò trahebantur. Non enim facile res nouas audere aut mouere, inter ignotos & alienos. Ciuilis, qui Batauos ad rebellionem traxit, hoc quoque telo eos incitat: *Instare dilectum* (verba Taciti) *quò liberi à parentibus, fratres à fratribus, velut SUPREMVM diuidantur.* Idem Galgacus, dux Britannorum, in eodem Tacito: *Liberos suos cuique ac propinquos natura carissimos esse voluit: hi per dilectus ALIBI seruituri, auferuntur.* Atque eiusmodi auxiliorum,

rum, è variis gentibus, magna copia. quod & Notitia Imperij indicat, & Taciti hæc verba : *Nil validum in exercitibus, nisi quod externum.* Iterumque : *Provinciarum sanguine provincias vinci.* Avd. Artem video, & simul auxilia bello scripta, simul materiem subductam rebellandi. Sed ista profectò translatio dura : & quo exemplo ? Lips. Haud facile dixerim : nisi quòd similia iam olim noto. Romulus ipse populos vicinos in urbem suam transtulit, Tullus Hostilius Albanos. Sed hæc leuia, & alio quodam fine. quid si totas gentes translatas doceam, eadem illâ non rebellandi, aut coërcendi, causâ ? Fecit Augustus in Sugambriis & Suevis, quorum *quadraginta millia* (hoc verius censeo ex Eutropio, quàm quod in vulgatis Suetonij libris *quadraginta* editur) tot inquam illa millia *traiecit in Galliam, iuxtaque ripam Rheni, sedibus adsignatis, collocavit.* Ita & Galliam impleuit, & ex hoste socium auxiliaremque fecit. Sed iudicio & consilio in hac re opus, ne plures suscipiantur aut traducantur, quàm coërcere possis : peccatumque à secutis Imperatoribus (maximè post Constantinum) qui Barbaris receptis, imperium & urbem prodiderunt. Alioqui multum cominodi aut tutelæ translatio hæc habere possit. quâ Philippum Macedonem (callidum illum regnandi) vsus Iustinus prodidit : scribitque eum, *ut pecora pastores, nunc in hibernos, nunc in æstivos saltus trajciunt; ita populos & urbes, ut illi vel replenda vel derelinquenda quæque loca videbantur, ad libidinem suam transtulisse.* Parabat & Alexander simile, firmando imperio, nisi mors interuenisset. Nam in Commentariis eius inuentum Diodorus tradit, *ut ciuitatum aliarum in alias migrationes fierent, itemque hominum traiectiones ex Asia in Europam, ex hac in illam : & causam addit, ut gentes connubijs, commercijs, & amicitia inter se iungeret :* quæ ipsa haud vana planè est, aliam tamen & intimam non expressit. Antipater, qui in partem potentiae successit, in idem hoc consilium : & Atheniensium urbis potens, ipsam eiusque regimen ditioribus honestioribusque concessit ; tenues, & quidquid inopiâ turbidum, eduxit, & ad xx. ∞. eorum in Thraciâ, agris datis, collocavit. Lego & Tigranem regem, cui bellum Pompeius fecit, *trecenta millia* è Ciliciâ & Cappadociâ in Armeniam & Mesopotamiam traduxisse, ad ea loca frequentanda & meliori genere

F

implen-

implenda. Et vt vicina magis temporibus locisque rangam, Carolum Magnum satis scitum est, Saxones sepe rebelles translatione domuisse, & in Belgicæ nostræ oris posuisse. Ludouicus etiam xi. Gallicæ rex, Atrebatium fidei infensus, & quia à vitâ diuelli quàm à Burgundiaco imperio malebant, sparsit eos per Gallicæ vrbes aliquot, & suos in locum introduxit. Quid in nouo illo orbe etiam video? Reges Perûani tractus, quos *Jngas* ipsi appellant, pro firmitate status habebant, populos victos statim, cum totâ sobole, transferre ad interiora loca, & in illa limitanea alios suos fidosque supponere. Hoc genus *Mitimaes* patriâ linguâ vocabant. Habes de multitudine, & eius caussis. Ac quædam his inesse magnis Regibus imitanda ego scio: qui si exhauriunt semper (vt fit in militibus aut colonis emittendis) nec addunt: quid nisi fontem ipsum exhaurient & siccabunt? Serio, serio prouidendum est. Tu abi nunc, & cetera cras, si Deus volet, dabo. AVD. Haud libens, sed tamen parco, & valetudini tuæ tenui parco. Vale, & firmare.

K LIPSI

I. L I P S I
 DE MAGNITVDINE
 R O M A N A
 LIBER II.

CAPVT I.

*De Priscis populi Romani vectigalibus, Decumis,
 Quintis, Scripturâ, Portoriis.*

L I P S. Maturè sanè ades. A V D. Si pro meo voto, maturiùs, & vel conuiuia in prandio tibi fuisset. L I P S. Licuit. & delectarer sanè vel assiduo hoc sodalizio, si Romanæ aliqua mihi O P E S. Ad quas sermo nos nunc duxit, & de iis videamus. Eas *Publicas & Priuatas* considerabo: & in Publicis, *Vectigalia* siue *Tributa*, tû & *Triumphales manubias*, denique *Liberalitates* aut *Erogationes*. Insistamus ordine, & primùm in *Vectigalibus*: quæ olim triplicia ferè, è *Decumis*, è *Pastione*, è *Portoriis*. Quod ad priores duas, ita de iis & origine earum Appianus: *Romani nunc hos, nunc illos Italiae populos superando ac subiijciendo, partem agri iis auferrebant, atque opida & colonos condebant; aut si opida opportunè iam condita, hos inducebant. Agri igitur quod cultum erat, colonis ferè adsignabant; quod incultum (ut multa per bellum) id alijs cupientibus elocabant, PARTE DECIMA fructuum sibi retentâ in agris satiuis; in plantariis aut arboretis, QUINTA; in pastionibus autem, certum pretium definiebant in capita minoris pecoris maiorisque. Pulcher & distinctus in eam rem locus: & quamquam de Italiâ dicit, tamen & producere ad prouincias licet, quas multas ita habitas, ex alijs scriptorum locis liquet. Etsi quædam arctiùs pressiusque habitæ; & præter hæc, Tributa etiam sua capitis pendebant. Sed quod ad hæc*

a. Ciuil.

F 2

tria,

tria, etiam in Asiâ ea sic & in Siciliâ fuisse, Cicero alibi ostendit, & in his vectigalium summam ponit. Notabiliter in laudatione Pompeij : *Publicani familias maximas, quas in Salinis habent, quas in Agris, quas in Portibus*. Nam quod ad Salinas, viri docti iamdiu emendarunt *Siluis*, vt ad Pastiones referatur: etsi *Saltibus* ego mallet, viciniore litterarum lapsu. In eadem oratione enim aliquoties hæc tria repetit, & iungit: etsi vectigal è Salinis quoque fuisse, sed non inter prima & magna, scimus. Et quod ad frumenti omnis *Decumas*, idem Cicero in Verrinis satis dixerit, quid in eâ re fuerit: nec obscurum est vel ex moribus hodiernis. De fructuum *Quintâ* in Appiano, id obscurius, imò incertius: quoniam idem Cicero in Verrem disertè nominat, *Vini & Olei decumas*, ostenditque Siculos ita dedisse. Quomodo igitur *Quintas*? nam ego ex vite, oleâ, ficu, pomo, nuce, intellegi & redigi Appiani vectigal velim; nec aliunde video posse. Nisi tamen de siluâ cædûâ intellegit: quod in medio relinquo. Sed in priore sententiâ si perseverare lubet; dicendum est, mitius leniusque habitos Siculos, & peculiare id ibi fuisse. E *Pastionibus* genus alterum est, quod propriè & vulgò *Scripturam* appellabant. Exempla obuia, & iam alijs notata: caussam vocis Festus explicat: *Scripturarius ager, inquit, publicus appellatur, in quo vt pecora pascantur, certum es est, quia publicanus SCRIBENDO conficit rationem cum pastore*. Cicero igitur de hoc vectigali capiendus: *Ita neque ex Portu, neque ex Decumis, neque ex Scripturâ vectigal conservari potest*. Tertium est *Portorium*: quod scilicet in euehendo aut inuehendo (ἐξαγωγὴν καὶ εἰσαγωγὴν) pendebant. Res nota est: an & illa, quòd *Portarium* etiam fuerit antiquis? In Glossis lego, cum discrimine: *Portorium*, τὸ ἐν λιμένι, id est, VECTIGAL IN PORTU: *Portarium*, τὸ ἐν πύλῃ, id est, VECTIGAL IN PORTA. Et verò hoc quoque fuisse videtur, æuo præsertim inferiore, & sub Principatu: vt & in pontibus, & in viis, & portis adeò opidorum dederint, pro transgressu aut ingressu. Italia hodie, sed & Belgica, hæc non ignorat: & apud Senecam lego: *Nec indignabitur sapiens aliquid impendere, vt limen transeat, cogitans & in pōtibz quibusdam pro transitu dari*. Herodianus quoque ostendit exactiones fuisse ἐπὶ τοῖς ὄχλοις ποταμῶν, καὶ λιμένι πόλεων, ἐν τοῖς αὖν ποταμοῖς: in ripis fluminum, portibus

portibus opidorum, & viarum transgressibus : sed inter tyrannica habet, quia noua aut grandia, opinor; & ideò à Pertinace salubriter sublata.

CAP. II.

De Tributis & Capitatione. tum inquisitum in Modum vectigalium, & quid videantur reddidisse.

HÆC illa vetera sunt, & Vectigalia propriè dicta : quibus dies, & sagacitas, addo & necessitas, aliquid semper addiderunt. AVD. Hæcne propriè Vectigalia ? atqui plura in id nomen video includi. LIPS. Plura, sed hæc primò: aut ne mentiar, solum ipsum Portorium primò, quia id scilicet è vecturá : vnde Vectigal. Græcis etiam hîc discrimen aliquod, quibus Vectigal propriè est τὸ πλοῦν, Tributum φόρος. Sed & in re ipsâ differunt, quòd illud res & fundos magis spectat & ligat; hoc capita ac mobiles opes. Sed quorsum ego ista ? semel & seriò tibi dico, verba nunc non lustrò, nec obsita aut tricola antiquitatum quæro ; satis, in luce aliquâ tibi ponere Romanam œconomiam, circa publicas has exactiões. Ergo Tributa, vt dixi, caput ferè tangebant : atque ita pessima conditio eorum, qui Stipendiarij, ipsi atque agri, vt Cicero alibi loquitur, essent. Tales Pœni, Hispani, & plures, qui per vim vltimam & bello pertinace victi essent. Appianus hoc ita expressit, vbi Scipio cum decem Legatis leges dant Carthagini victæ: Hos, inquit, premiis afficiunt, socios nempe populos aut reges ; τοῖς δὲ ἄλλοις φόρον ὀφεισέντων ἐπὶ τῇ γῇ καὶ ἐπὶ τοῖς σώμασιν: alijs (hostibus scilicet) tributum definierunt in agros, & in corpora eorum. Duo manifestò dicit, & Corpora siue Capita (vt Latini magis loquuntur) onusta, & terram ipsam. Tertullianus quoque ea iungit: Agri tributo onusti, viliores ; & hominum capita stipendio censa, ignobiliora. nam hæc sunt NOTAE CAPTIVITATIS. Adiungit eruditissimus scriptor, hoc non nisi in verè victos, & vi subditos, vsurpatum: olim quidem, sed Imperatores, & ipse Augustus produxerunt, & valdè hæc Tributa dilata-

In Pompeio.

dilatarunt. Ac *Capitum* vel *Capitationis* satis frequens mentio in posteriorum scriptorum, sed & *Iuris* libris: vbi non *Hominum* solum *capita*, sed & *Animalium* leges: & quædam, quæ fateor in subnubilo mihi esse. At tu vniuersè hæc nunc noueris: videamus, quod nos quærimus, ecquid *Opes* ex his annuas liceat vestigiis odorari. Quæ vestigia tenuiter impressa fateor, tamen persequar & indagabo. Ac primùm de antiquis, & liberæ reip. opibus, locum esse volunt in Plutarcho istum. De Pompeij triumpho è Syria & Asia agit: dicitque, *Prelatum titulum, qui litteris indicaret antea quidem Vectigalia reddidisse ad bis millies HS. ex ijs autem quæ ipse acquisisset, redire ad ter millies quadringenties.* Prior summa, nobis efficiat *quinque milliones* (iuuat his compendijs, vulgariter magis quam eleganter vti) altera, *octo milliones cum semisse*. Viri docti iam, & inter hos verè primus Budæus, existimant scripto hoc indicasse Pompeium: quod ante id tempus, vniuersi reditus è vectigalibus non pluris essent; ab ipso autem iidem aucti plus triente, & facti vt in extremo scriptum. Enimverò libido, an ratio, mihi est dissentienti? sed dissentio, & nego Plutarchum vel Pompeium de *vniuersis* scississe. Nullum tale in Græco Plutarcho verbum est: quod moneo, ne temerè interpretibus, qui addunt, hoc accredas. Quæ ergo nostrâ mente scripti illius mens? nempe pro re subiectâ, & cum de transmarinis illis triumpharet Pompeius, nec nisi ibi tunc res gessisset; verba còdem referenda, & de Asia saltem finitimisque capienda. Quomodo? aliter etiam, quam viri docti, in clausulâ. Duo enim dicit, & Asiam illam minorem, quæ sola ibi ante Pompeium prouincia, aut præcipua; illam, inquam, è vectigalibus *bis millies* dedisse: at verò eas prouincias, quas ipse super eam quæsisset, solas reddere *ter millies & quadringenties*. Puto me rem tangere, si quis iudicio inspicit: & do rationes. Primò, credetne quisquam è tot, tamque ditibus populi Romani tunc prouincijs, non plus *quinque millionibus* reddisse? Quod vna Hispania hodie, vna Gallia, vel duplum donet. Amplius, *Decumas* vnius Siciliae Cicero, atque eas tenuiter æstimatas, fuisse dicit *nonagies HS*: quod nobis est, *CCXXV. millium Philippicûm*. *Decumas* dico frumenti: & *hordei* non computat, & *leguminum*: quid iam *Vini*, *Olei*? quid *Portoria*, & *Pastiones*?
Valdè

Valdè tenui ore atque animo est, qui non ausit concipere hæc vniuersa ex proportionē, suprà *quadringenties*, siue vnum millionem. Atqui Sicilia, quanta pars fuit Romani illius orbis? profectò nec centesima quidem: & valdè hoc valet ad ingentes illas Romanas opes. Amplius de ipsâ Asiâ nostrâ, Appianus scribit, Corn. Sullam, per bella Mithridatica, *impe-
rasse illi quinque annorum vectigalia, sed statim danda*. Quantum igitur imperauit? ecce in Plutarcho hoc expressum, *viginti millia talentum*: ij sunt *duodecim* milliones nostri. Age iam, diuide in quinque partes, nōne paullò minùs *millies* Hs. annuo habemus? Atqui duplum oportuit, inquires. Ita, pro me & Plutarcho: sed hoc ipso tamen firmiter illos refuto, qui ex toto orbe *bis millies* colligunt, cū ego dimidium ex Asiâ iam solâ. Res clara est. Sed quomodo igitur plus Pompeij æuo? nec id difficile dictu: siue quia ratio colligendi iam melior firmiorque; siue quia bella resederant, & ipsa Asia cultior feraciorque facta. Produci hæc talia semper solere, præsertim in pace, nec hodie est nouum. Docebo hoc clariùs? ex ipso iterum Appiano, apud quem M. Antonius triumphauit, post pugnam Philippensem, in Asiam missus ad pecunias colligendas, in concione sic eos affatur: *Ne vrbibus agrisque pella-* v. Ciuil.
*mini, pecunia danda est in vsum militū: nec ea maxima, sed quâ auditi-
libenter acquiescatis. Deditis hostibus nostris, Cassio & Bruto, in
duobus annis tributa decem annorum: ea suffecerint & nobis, nisi quòd
danda sunt in vno anno. Quid hinc efficiamus? nectimus iterum
Plutarchi verba, qui ducenta millia talentum ab Asiâ tunc data
scripsit. Atqui diuide in decem annos: quid trepidas? viginti mil-
lia annua surgunt, id est duodecim milliones. Et profectò, noli am-
bigere, præpotens & diues illa Asia dedit. In quâ tamen obiter
monco, res sæpe mutatas: & primò, cum testamento Atrali
Romanis relicta esset, Vectigalia imposita; id est *Decumas, Por-
toria, Scripturam*, sollenni more. Sed cū publicani iniurij pro
more suo essent, & sine publico bono sibi attererent ac tondè-
rent, C. Julius Cæsar, & iniurias, & iniurios ipsos sustulit, ac per-
misit ipsis Asiaticis fructus colligere ab agricolis, ac Tributa induxit.
Hæc ita ferè (etsi ipsa verba, quia pluscula, omisi) in eadem
oratione Antonius apud Appianum dixit. Quando autem
à Iulio*

à Iulio id factum, & de re ipsâ, apertius sic Dio Cassius: *A victo Pompeio, cum Asiam obiter lustraret, πύς τε λαόναις πικρότατα σφίσι χρωμένους ἀπαλλάξας, ἐς φόβον συντέλειαν τὸ συμβαῖνον ἐκ τῆς τελαῶν χρητεσιότητος: Publicanos, qui acerbissimi in Asiaticos fuerant, remouit, & in Tributi collationem, id quod ex Vectigalibus redibat, mutauit.* Pulchra nota: & re ipsâ quidem melius leuiusque erat Decimas & talia dare: quare? quia pro anni prouentibus dabant, plus aut minus, vt ipsi acceperant, nec vltra grauabantur: at eò tamen rem redegerat Publicanorum iniquitas (quos nulli Præfides aut leges satis domabant) vt omnes præoptarent magnum & certum aliquid dare in Tributo. Similis mens, vt addam, in Taciti loco: *Achaiam ac Macedoniam onera deprecantes, leuari Proconsulari imperio, tradique Cæsari placuit.* Videntur enim Publicani tunc, pro veteri more, in populi prouinciis fuisse, & cum iis rapinæ; in Cæsaris non fuisse. Et iam in Plutarchi loco satis tibi factum, aut dictum? *Avd.* In priore membro satis, in altero quid adfers? Firmamentum ab ipso Pompeio, qui eodem illo tempore in Senatu gloriatus, *Asiam se, quam ultimam Prouinciarum accepisset, mediam reddidisse.* Ergo plurimum adiecit: & nominatim *Syriam totam, illam diuitem; item Phœnicen, Palaestinam, Ciliciam, Pamphyliam, Phrygiæ partem, Bithyniam, Pontum, Propontidem.* Hæc tanta, mirabimur tanto plus quam Asiam dedisse? Hæc de Plutarchi loco. sed ex Portoriis etiam liquere in parte potest magnitudo istorum Vectigalium. Cicero in Verrem scribit, *Socios (id est Publicanos) ex Verris exportationibus perdidisse sexaginta HS. idque ex Vicesimâ portus tantum Syracusani, & in pauculis mensibus.* Sunt valde notanda. Si vnus ille portus, si in vno homine, & in solâ euectione, & in paucis mensibus, tantum adferre potuit: quid reliqui portus, in omni euectione, inuectione, & in totum annum? Sunt autem illa *sexaginta*, more nostro, circiter *mille quingenti Philippæi.* Et Cicero quidem non nisi *Vicesimam* disertè ibi in Portorio agnoscit: tamen *Octaua*, & qui eam accipiunt *Octauarij*, in Codice Iustiniano memorantur. At in Quinctiliano & Symmacho, *Quadragesima.* Sed opinandum est, pro locis, aut mercibus, sed & temporibus variasse: maximè tamen pro mercibus, & vt grauius vectigal peregrinæ soluerent, ad delicias magis aut pompas, quam vsum inuectæ.

C. Cæsar

C. Cæsar eius rei auctor, ex Suetonio : *Portoria peregrinarum mercium instituit*. Quæ haud dubiè ipsa Italia etiam pependit, etsi reliqua portoria, lege Metelli, in eâ sublata essent: quod Cicero malo publico factum notat, & recitat item Dio. Hæc sanè magna fuisse, quis potest ambigere, ex pretio & copiâ rerum? Nam gemmæ, lapides, vestes, ebur, mancipia, aromata, vnguenta, & plura eiusmodi exotica inferebantur: quibus si *Ostianam* imponis, quanti ea sint? Argumento aliquo è Plinij hisce verbis: *Arabia felicius mare est. margaritas enim mittit*: MINI-
 MAQUE COMPUTATIONE *millies HS. annis omnibus India, & Seres, Peninsulaque illa, imperio nostro adimunt*. Si *millies HS. computæ ea merces; pluris mox æstimatæ & venditæ*, ergo & Portorium ex iis grande. A V D. Sed commemini alterius Pliniani loci, qui minuit, & à summâ illâ abit. Nam ubi de Indiâ sermo, *Indigna res, nullo anno imperiis nostris minus quingenties HS. exhauriente Indiâ & merces remittente, quæ CENTVPLICATO veneant*. Ecce hîc *Quingenties* modò, id est dimidium habes. LIPS. Sed nempe ex Indiâ solâ: at alter ille locus Arabiam & Seres item iungit, & ex iis quidni alterum dimidium accedat? Nota autem inibi quòd ait, *centuplicato venisse*: quod rei nostræ facit. Cur enim tanti? cur mercatorum tam improbum lucrum esset? non fuit: sed duo sunt, quæ Pretium sic accenderunt, Itinerum difficultas, & Portoria. Quod ad illa, Plinius eodem illo loco describit, & addit *quotannis nauigari, sagittariorum cohortibus impositis*. Ea res & tutela, mercatoribus ad impendia accedebat. Iam Portoria ijs grandia. quod Strabo impressè notat in rebus Ægypti: scribitque, *olim quidem paucas*
naues ausas extra Sinum Arabicum ire, at nunc maximas classes nauigare in ipsam vsque Indiam, & ad vltima Ethiopie: vnde pretij maximi merces aduehant, & rursus aliò exportent. Ita fieri, vt DV-
 PLEX PORTORIVM pendant, Inuectionis & Euectionis: atque ipsum portorium æstimatarum istarum mercium GRANDE item esse. Hæc ita Strabo. & mirum igitur non sit, à duplici illo aspectu, Itineris & Portorij, pretia sic creuisse: maximè cum & in Italiam aut aliò inuehenda, credam iterum soluiffe.

Lib. xxi.

*Duo mil-
lines, &
semis.Lib. vi.
cap. xxiii.

Lib. xvi.

CAP. III.

Inquisitum item in Capitationis modum, & pensum vniversorum Tributorum.

In Syriac.

DE Vectigalibus priscis hoc nunc satis : ad Tributa venio, siqua ea possim extricare. Metuo, & hæreo statim in eo *Capitationis*, quod vel maximum certissimumque fuisse arbitror : sed in modo, tenebras & nubes suas habet, nunc à me non pellendas. Fuitne indiscretim vniforme in omnia capita? an potius ex censu? Nam si illud ; iniustitia manifesta adhæret. vt si quis pauper, liberos & familiam multam habeat, contra diues, & cælebs sit & orbus. In Appiano strictura aliqua lucis affulgere videbatur, sed fortasse fallax. nam ait, *Iudæos sæpius rebellasse, eoque tributum capitis grauius iis impositum, quam reliquarum facultatum.* Esse autem & Syris & Cilicibus annuam *Centesimam*, pro modo census vnicuique. Verba Græca sunt, si fortè examinare tecum velis : *Kal ôg' ταὐτ' ἐστὶν Ἰουδαίοις ἀπασιν ὁ φόρος ὅς ἐστι σωματικὴν βαρύντατος τῆς ἀλλοτρίας περὶ σίας ἐστὶ καὶ οὐροῖς καὶ κίλινον, ἐπὶ τοῖς ἐκαστοῖς τὸ πρὸς τὸ πρὸς τὸ πρὸς.* Ego ad verbum tibi panè reddidi : & efficiatur ex sermonis nexu, Iudæos *Centesimam* dare, sicut & Syros ac Cilices, pro Capitis tributo. Quo sensu? inquires. vt magis capias : soluere quidem illos & pro Agris, & pro Opibus ; sed æstimatione omnium factâ, etiam *Centesimam* pro ipso capite dare. Hoc tale est. vt, si decem millia aureorum in censu habeam, soluam ex ijs annua centena. Hoc placeat ob æqualitatem, & quia pauperes aut tenues sic non pressi : sed alia sunt quæ refellunt, aut certè morantur. Quid enim tum seruis fiet? quid filiis familias grandioribus? Dico grandioribus. nam vt & hoc addam, Vlpianus notauit, *In Syriis à Quattuordecim annis masculos, à Duodecim feminas, vsque ad Sexagesimum quintum tributo Capitis obligari.* Atqui Serui & Filij tales, peculium suum nullum habent. Sed de seruis responderi potest, Dominum dependisse in suo capite, dum eorum æstimatio Censibus eius accedit. Et serui alioqui in iure, *caput non habere*, scribuntur. Quod ad filios, certum est parentes pro iis exsoluisse : sed quâ taxatione, an

an non & eâ aliquâ pro parentum censu, hoc ignoro. Vellem, & res facta esset. Sed soluisse, in Panegyrico ita scribitur: *Tunc certè parentes ADVLTORVM non pœnitent filiorum, quorum onera remissa sibi latantur.* Vides filios parentes suos onerare, sed adultos iam & grandiores, ex Vlpiano suprâ. Imò alibi, non ante *Vigesimum* annum capite obligatos, lego. Caussam autem opinor huius remissionis in ætate vel Puerili vel Senili: quòd etiam Romani olim Impuberes non censebant, & immunes à Tributo habebant. Addi potest, quòd hæc Capitatio, non aliud quàm quasi redemptio munerum & operarum seruilium fuit, quas populi scilicet victi, & serui facti, Romanis iam debebant. At pueri ad eas operas, aut senes, non idonei: ergo nec pro ijs soluant. Hæc sunt, si pro Censu Tributum hoc datum. Sed aliquis mallet, vniforme aliquid, & in omnia capita æquale. Nam sic Iudæi leguntur *Didrachmum* pependisse: & Christus ipse in Euangelio soluit. Quod Hieronymus quidem & Beda istuc retulisse videntur: sed alij tamen veriùs (inter hos Hilarius) ad Tributum, quod templo Iudæi debebant, in eo modo à lege diuinâ definitum. Exodum vide. Et Iosephus sanè ac Zonaras, sed & Xiphilinus, disertè scribunt *Vespasianum demum hoc instituisse, vt omnes vbiq; Iudæi duas drachmas Ioui Capitolino Romæ penderent, quas antea TEMPLE Hierosolymitano solebant.* Nihil clarius: & Christi ipsa responsio (siquis examinat) à Tributo Cæsariano nos abducit. Sed aliquis etiam opponat Lampridij hæc in Alexandro: *Vestigalia publica ita contraxit, vt qui decem aureos sub Heliogabalo præstiterant, tertiam partem aurei præstarent. tuncque primùm Semisses aureorum formati sunt, & Tremisses. dicente Alexandro, etiam Quartarios futuros, quòd minus non posset. quos etiam formatos in monetâ detinuit, expectans, vt si vestigal contrahere potuisset, eos ederet.* Hæc euincere videntur, certum genus nummi cūsum ad Tributa: & nisi fallor, Capitis, quæ sola certitudinem & vnitatem poterant habere. Nam in agris, animalibus, aut opibus, id planè variabat. Faciat aliquid Hesychius, qui scribit: *Κέντρος, ἐίδος νομίσματος, ὁ ἀποδελαιον: Census, genus numismatis, capitatio.* Sed & in Sacris legitur, *Numisma census.* Tamen ob multa hæreo, nec temerè in hanc partem eo. Quid? decem igitur aurei in Lampridio, Capi-

Ad Con-
stantium.Matth.
cap. xxi.

Cap. xxx.

tatio fuisset? & postea *Triens*? In ipso Euangelio, ubi *numisma census* quaeritur: mox subiicitur, *Denarium obtulisse*. An ergo ille tantum æqualiter in capita? ridiculum, nisi si Denarius aureus fuit. Quid firmiter definiam, nescio: res tenebras, ut dixi, habet, nec nostrâ nunc curâ illustrandas. Pluscita cogitavi aut collegi, fatcor: sed intricatis, aut merè litterarijs, non nunc locus. Dico igitur breuiter, Lampridij locum hoc tantum efficere, *Contracta omnia vestigalia: adeo ut qui* (pro exemplo) *decem antea daret, nunc Semissem aut Tremissem*: & quia imminuta illatio erat, in eius rei memoriam voluisse & nummos minores Alexandrum cudi. Sententia autem tota & vera, *contraxisse eum Tributa pleraque ad Trientem, conatum & ad Quadrantem: nec infra potuisse*. Quod si quis pertendit, nummos pro modo Tributi ita cufos: ubi igitur illi sunt? cur prægrandes aliqui non exstant? Denique statim infinitos cufos oportuit, ad pensiones totius orbis. Nihil est: & Hefychij aut Christi verba hoc modo volunt, ipsum illud quod ex censu in Tributum darent, *Censum* appellatum; atque adeo pecuniam, siue grandis ea siue pauca esset. Quin hoc totum pro priore sententiâ magis sit, quod Capitatio fuerit ex censu. Cur enim *Numisma census* dicatur, si ipsius census nulla habita ratio? Plura sunt: sed differo, & nunc inquirō, quod cœperam, in Capitationis fructum. Multum rediisse ex eâ, multitudo capitum dicet, quæ in Romano orbe. Iosephus de solâ Ægypto scripsit, *habere eam septingentas & quinquaginta myriadas hominum, Alexandria exceptâ: idq; liquere ex tributo, quod in capita singuli pendunt*. Postrema hæc ita palam Græcè habent: etsi interpres leuiter aliò deflectit. Sed argumentatur & colligit de Capitum numero, ex ipsâ Capitatione, & tabulis scilicet Censualibus, quas inspexit; aut ab ijs qui inspexere, hausit. Nam etsi non Pueri aut Senes conferrent, ut prædixi: tamen & eorum nomina scripta probabile est, contra fraudes, & pro ceterâ diligentia aut curiositate Romanorum. Si igitur talis ille Ægyptiorum numerus (& *Alexandria incolæ* etiam excipit, qui ipsi ad *centena* aliquot *millia*:) facile intellectu est, in quantum creuerit capitarium hoc vectigal. Adde enim alias prouincias in partem: quarum omnium in populis numerum sub Augusto voluit Suidas exprimere, atq; utinam is locus rectè haberet!

Augu-

* Septem
millies
cum dimi-
dio.

*Augustus, inquit, omnes subditos viritim adnumerare voluit, ut sciret quanta multitudo esset. Καὶ ὁπίσσω οἱ τὴν πομπὴν οἰκονομήσας, ὡς μυσίδαι, & χίλιοι ἑξήκοντες, & reperti sunt Romanam ditionem incolētes quadringentæ & decem myriades, mille & septemdecim viri. Falsi planē numeri, & p̄exigui: cū sola Ægyptus vltra donet. Emendare tamen, non nisi eius est, qui diuinandi artem certò tenet. At Tertulliani locum non insuper habeo, qui egregiè asserit copiam hominum, cultumq̃ orbis, in suo, id est Seueri Imp. æno. De Animâ, cap. xxx. Certè quidem ipse orbis in promptu est, CVLTIOR DE DIE, & instructior pristino. Omnia iam peruia, omnia nota, omnia negotiosa. Solitudines famosas retrò fundi amēnissimi obliterauerunt, siluas arua domuerunt, seras pecora fugauerunt. arena seruntur, saxa panguntur, paludes eliquantur. TANTAE VRBES, QVANTAE NON CASAE QVONDAM. Iam nec insule horrent, nec scopuli terrent: VBIQVE DOMVS, VBIQVE POPVLVS, vbique respublica, vbique vita. Summum testimonium frequentiae humanae, ONEROSI SVMVS MVNDO. vix nobis elementa sufficiunt: & necessitates arctiores, & querele apud omnes, dum iam nos Natura non sustinet. Nihil impressius dici potest de pleno frequentiq̃ orbe: quod item ad felicitatem, quæ sub Romanis, licet ducas. Sed ut distinctè de Capitatione nil dicam, tamen de vniuersis Triburis aliquid, dum siluas & lustra excutio, videor indagasse: & ponam. Velleius, vbi de auctis finibus imperij, & provincijs adiectis, ita ait: *Diuus Augustus, præter Hispanias aliasq̃ gentes: quarum titulis Forum eius prænitet, PAENE IDEM, facta Ægypto stipendiaria, quod pater eius Gallia, in erarium reditus contulit.* Verba ea tollo & appendo, *penè idem soluisse Ægyptum, quod Galliam: ergo ista plus etiam dedit. Quid si inueniam Tributi igitur Ægyptiaci modum? propemodum in Strabone, qui sic tradit: Ciceronem in oratione quapiam scriptum reliquisse, tributa ex Ægypto redisse Ptolomæo illi qui Cleopatrae pater fuit, talenta annua duodecim millia & quingenta.* Vbi hoc Cicero, nescio: hodie non exstat, & puto tamen fuisse in eâ pro Rabirio Postumo, quia argumentum eius tale aliquid vel admittit, vel petit. Sed parū hoc ad rem: illud maxime, quod Strabo adnectit, his verbis: *Si igitur ille rex negligenter & ignauè imperans, tantum redigit: quid N V N C censendum est,**

La verbo
Augusti

Lib. xvii.

cum omnia TANTA DILIGENTIA ET ORDINE administrantur, itemque Troglodytica & Indica negotiatione sic aucta? Satis praestit nobis & adferit, multo plus in Tributis Aegypti suo, id est Augusti vel Tiberij, auro fuisse: quam olim suo Ptolomaeis. Atqui si tunc tot illa dicta talenta (ea faciunt *septem miliones & semissem:*) quidni ad *decem aut duodecim miliones* producamus in sequenti auro? nec nimium censeo me dixisse. AVD. Censeo te dixisse Lipsi, censeo. Nam primum Strabonis illud Diodorus

Lib. XVII. refellit, qui iustrasse sub id tempus Aegyptum scribit, & accepisse ab iis qui res rationesque Regias tractabant, illum accipere supra *sex millia talentum annua*. Iam de Galliâ etiam habeo quod dicam: sed tu de isto prius. LIPS. Semper mihi res cum Diodoris? amo scilicet hoc nomen, ob vnum illum virum. Sed tu scito breuiter, Diodorum si ab Aegyptijs hoc accepit, Aegyptiaca igitur talenta etiam intellexisse, quæ maiora Atticis, & habent minas siue libras *octoginta*: quod Plinius ex Varrone scripsit. Ita igitur si consideras, haud nimis ea *sex millium* summa à *Duodecim* abit, etsi tamen abit. Sed addit Diodorus, *plus* etiam accepisse: quod ipsum nos iuuet: & denique Ciceroni ac Straboni lubet merito, præ Diodoro, credere atq; adhærere. Enimvero opes Aegypti magnæ, reditusque: & Iosephi verba tu

xi. Excid. hæc audi. *Tributorum*, inquit, *multo amplius Romanis per singulos menses pendit, quam vos, ô Iudei, toto anno: & præter pecuniam, annonam frumentumque quattuor mensum urbi Romæ*. Ita Agrippa rex in concione Iudeos alloquitur: & duo ex iis discas, grande aliquod Aegyptios intulisse; & Iudeos vix duodecimam eorum partem. Sed ut cœperam dicere, si tantum istud Aegyptus: quid iam Gallia, quæ plus, ex Velleio, & ratione (nam multo grandior laxiorque est) plus, inquam, longè dedit? An minus igitur, quam *xv. aut xx. miliones*? AVD. Et hîc erat Lipsi, in quo volebam te non reprehensum fortasse, sed repressum. Quid clamas de Galliâ? os tibi claudit Suetonius, vel te restituente: *C. Caesar Gallie cccc. Hs. in annos singulos, Tributi nomine, imposuit*. Hoc tu ita ex libris veteribus: hoc & Eutropius idem dicit. Atqui *quadringenties* illud, quid nisi *vnus millio* est? ut videas corruiere tot illos à te superstructos. LIPS. Ego tamen firmiter satis struxi: nec machinæ hæc tua deiicit, aut quatit. Nam

restitui

restitui ita, fateor, libros secutus: sed quid si in numeris aberrantes? non insolens est: & hîc, cùm inquirō & penetro, planè est factum. Dic sodes tu aut alius, illa ampla, illa diues Gallia (sic enim semper habita & laudata) non nisi *millionem* annum in tributo dederit? O clementiam imperij Romani! ô illos benè meritos de vrbe, quam ceperant; de populo, quem ad extremum armis prouocarant! Non sunt ista profectò: & audeo affirmare Suetonium atque Eutropium scripsisse $\infty \infty \infty \infty$. id est, *quater millies*. Ea summa *decem* *milliones* reddit: minus inquires, quàm Ægyptus: ita est, sed addo, & ratio comprobabat, aucta hæc Tributa largiter, & vel in duplum, ab Augusto esse. Nam ille censum per Gallias instituit, *opus nouum & inadaptum Gallis* (vt Claudius in Oratione apud Senatum loquitur) & eâ ratione immensum auxit. Quod fecit idem in alijs prouincijs, & in Syriâ etiam, vt ex Euangelistâ notum: itemque in Hispaniâ, sed temporibus diuersis. At iam, mi Auditor, si solæ Ægyptus & Gallia ad xxx. aut circiter *milliones* penderunt: quid totus orbis reliquus? An non Syria & Asia tantum? Africa & Hispania? Græcia & Illyricum? Insulæ omnes simul? & multa omitto: & concipere summas vercor, sed suprà *centum quinquaginta* *milliones* fuisse, animo hoc sentio, & ore etiam promo.

*Vide Notus.

CAP. II II.

De Aerario militari, & Vigesima, Vigesima-quinta, Centesima ad id explendum.

O I G I T V R opes immensas cùm considero! & maximè in *diligentiâ* eâ quam Strabo commemorat, cuius exemplum etiam iocosum, lubet dare. Scribit idem alibi, *Gyarum se venisse* (non insulam, sed scopulum) à pauculis piscatoribus habitatam. atque eos ipso illo tempore quo adfuit, Legatum ad Cæsarem misisse, deprecatum grauitatem tributi. Nam impositos sibi *centum quinquaginta denarios*, cùm agrè *centum* possent pèndere. Tu rides? licet: sed vides quàm nihil cos fugerit, & saxa & rupes etiam habuerint

*CCL. M.
Philipp.

Ca. XCIX.

runt sub tributo. Nec de magnis sanè prouincijs hoc Seneca acceperim : *Caicum Caligulam* * centies Hs. absumpsisse, vt prouinciarum tributum vna cana fieret. Mediocrium dico aut tenuium prouinciarum : nam ampliores, quanto amplius ? Et finem ego hinc putabam : sed tamen alia etiam se obijciunt & occurrunt, sine fraude magnâ *Ærarij* non omittenda. Nam Augustus ille, qui valdè rem Romanam auxit ; etiam onera, & hinc quoque pro nomine suo fuit. Nam is *Ærarium militare* seorsim instituit, & ad id explendum reditus nouos & certos. Suetonius ita : *Quidquid vbique militum esset, ad certam STIPENDIORVM PRAEMIORVMQUE formulam adstrinxit : definitis, pro gradu cuiusque, & temporibus militie, & commodis missionum, ne aut etate, aut inopiâ, solitari ad res nouas possent. Vtque perpetuò, ac sine difficultate, sumptus ad TUENDOS eos PROSEQUENDOSQUE suppeteret, Ærarium militare cum VECTIGALIBVS NOVIS instituit.* Notandum est, duplici pecuniâ opus fuisse, ad *Stipendia* & ad *Premia* : quod seorsim Suetonius dixit, ad *Tuendos*, in militiâ scilicet ; & ad *Prosequendos*, nempe post militiam, & à missione. Quid autem ? inquires, an tot igitur illa tributa non sufficiebant alendo & ornando militi ? Suffecissent omnino, nisi & alia publica onera, eaq; immensa fuissent, in populo pascendo, in ludis dandis, in operibus, in magistratibus & officijs : & quæ distinctè aut accuratè dicere, non sit huius loci. Utinam Appiani liber exstaret, qui hæc omnia fuit complexus ! Ita enim ipse, initio operis, vbi id diuidit & disponit : *Vltimus liber, inquit, habebit COPIAM MILITAREM, quam & quantam Romani habeant ; tum & PROVENTVS PECVNIASQUE, quas per singulas gentes capiunt ; item quid in CLASSES impendant, & si quid erit huiusmodi.* O pulchrum, ô desiderabilem illum librum ! sed periit : scire tamen Appianus illa potuit, tum quia & ipse in Republicâ fuit, tum quia moris rationes illas imperij in publico cdi. Suetonius de Caligulâ : *Rationes imperij ab Augusto proponi solitas, sed à Tiberio intermissas, PVBLICAVIT.* *Rationarium*, siue & *Breuiarium imperij*, hoc idem Suetonius alibi appellat : & Tacitus explicat describitque, cum prolatus à Tiberio libellum scribit, quo OPES PVBLICAE continebantur. quantum ciuium sociorumque in armis, quot classes, regna, prouincie, tributa aut vectigalia,

lia, & largitiones ac necessitates. O hunc quoque laudabilem morem. cum Princeps rationes quasi cum Republicâ ponit, & ostendit nihil sibi quæri propriè, aut infumi. Sed ab eo à meâ re, admiratione talium: & semel dicenda fuerunt. Nos igitur iterum suspenso gradu quæramus quæ perierunt, aut in oblivionis aquis latent. Dixi *Ærarium militare* institutum nouiter ab Augusto, & ad id implendum quæsitos fontes. Tres repperit, *Vicesimam, Vicesimam quintam, Centesimam.* *Vicesima* fuit hereditarium: de quâ in hunc finem institutâ apertè ita Dio, in actis anni DCCLIX. *Postquàm multæ pecuniariæ rationes propositæ, & spectæ fuissent, ad Ærarium militare: placuit tandem seditque, ut Vicesima esset hereditatum & legatorum, quæ cuique obuenissent testamento: exceptis tamen aut sanguine valde iunctis, aut admodum pauperibus, quos hoc onere liberarunt.* Duo venisse in hanc vicesimam vides, *Hereditates & Legata*: Deus bone, quanta & quàm crebra ea, vel in Româ tantum? Quot illuc diuitiæ, & quoties, per capturas & aucupia, ad externos translata? Soluebant igitur sæpè Vicesimam: & nemo ambigat fuisse incredibile Vectigal. Excipiuntur tamen hîc *Proximi, vel Pauperes*: & Nerua ac Traianus etiam, postea mitigarunt, quod in Plinij Panegyrico diffusè est videre. Atque ut verum fatear, hoc Tributi genus imitabile videatur, nec graue etiam pendentibus: cum lætitia magni & inopinati sæpè prouentus obruat vel minuat sensum inferendi. Sed fons alter, *Vicesima quinta mancipiorum.* de quâ Tacitus: *Vectigal Quinta & vicesima venalium mancipiorum* (à Nerone) remissum: specie magis, quàm vi; quia cum venditor pendere cogeretur, in pretium emptoribus accrescebat. Id autem Aærario militari accessisse, Dio item scribit, anno post *Vicesimam* institutam. Cum etiam pecuniâ, inquit, opus esset, & maxime ad *Vigilum* cohortes iam institutas, Augustus *Vectigal Quinquagesima*, in venditione mancipiorum, induxit. Dico *Quinquagesima*: & sic in Græco est, τὸ πέντῃ & πενήκοντῇ: an non tamen πενήκοντῇ rescribendum, leui mutatione, id est *Vigesima quinta*, pro verbis claris Taciti, sit considerandum. Magis est, ut putem sic fuisse, & Romano scriptori accredam. Quanti hoc vectigal fuerit, is agnoscet, qui crebra mancipia in Romano orbe, crebram mutationem, & maxima deinde eorum pretia cogitabit. De cre-

Lib. LV.

Lib. XLII.
Annal.

H

britate,

Lib. vii.

britate, alibi dicemus: de pretiis, quis nescit Daphnidem vau-
 nisse (in Plinio) *trecentis millibus & septingentis sestertijs*? id est,
septem millibus quingentis septemdecim Philippæis cum dimidio:
 grande pretium in vno fluxu & mortali homine, & quem so-
 lus Grammatici titulus commendabat. Ab eâdem classe & arte
 Lælius Præconinus (in Suetonio) emptus *ducentis millibus num-*
miûm: quæ sunt *quinque Philippæorum millia*. Iam Caluissius ille
 Sabinus (in Senecâ) *plures anagnostas habuit, & singulos centum*
millibus emptos. Quot aurei igitur prodeunt è talibus singulis?
 quot ex millenis aliquot, qui, cottidie panè dixerim, vanebāt?
 Et Iurisperiti quidem pretia seruorum definiunt: *in communi*
aliquo viginti aureos; in artifice, medico, notario, eunucho, triginta,
quinquaginta, sexaginta: & quamquam Romani aurei sunt (id
 est duplices nostri) tamen modica illa æstimatio, nec in vendi-
 tione locum habet, quæ nimis sæpe excessit. Alio fine à Iurisper-
 sultis ea sunt scripta: æstimationis communis causâ; & fortasse
 ad Portoria aliquis etiam trahet. Sed tertius fons, *Centesima*,
 quæ rerum *venalium* fuit: de quâ Tacitus, in Tiberij rebus.
Centesimam rerum venalium deprecante populo, edixit Ærarium mili-
tare eo subsidio niti. Si omnium autem venalium, quæ & quàm
 infinita summa fuit? Si in auctione tantum; minor, sed & sic
 grandis. Suetonius quidem sic restringere videtur, qui in Cali-
 gulâ *Centesimâ auctionum* appellat, & *remissam Italia* ab eo Prin-
 cipe notat. Finiui de Ærario militari: quod propriè quidem ad
 ipsum facit. Aliàs non nescio, & pœnas siue mulctas legum,
 item damnatorum confiscationes sæpe in hoc ærarium relatas.
 de quibus Plinius in Panegyrico: *Locupletabant & fiscum & æ-*
rarium, non tam Voconia & Julia leges (Papias intellegit, de ma-
 ritando) *quàm Maiestatis, singulare & unicum crimen eorum, qui*
crimine vacarent. Et magna quidem hæc ratio fuit: sed illa
 Maiestatis rarò, nisi à deterioribus, usurpata. Tetigisse hæc sa-
 tis sit: nos nunc ad alia imus.

CAP. V.

*De Metallis, & argenti, auri, aliarumque rerum
fodinis.*

AVD. An & aliud igitur restat? LIPS. Aliud, aliaq; potius, vt dixi. AVD. Hem, quousq; accumulabimus? & vide ne patientiam omnem illis excutias tot onera ferendi: imò & mihi pænè fidem. LIPS. Confide, benè & firmiter imponam, & testimoniorum suis vinculis ligabo. In istâ re pecuniariâ, an ipsam eius materiem, id est *Metalla* omittâ? nefas. magni ex iis redditus, & in varijs locis: & redditus quidem innoxij, iusti, & sine onere subditorum. Terra, benigna illa mater, hæc quoq; nobis donat. Cassiodorus pulchrè: *Metallarij sine furto diuitias rapiunt, optatis thesauris sine inuidiâ perfruuntur, & soli sunt hominum, qui absque ullâ nundinatione, pretia videantur acquirere.* Iterumq; mox addit: *Aurum per bella querere, nefas est; per maria, periculum; per falsitates, opprobrium; in sua verò naturâ, iustitia.* Nescio tamen, ô bone Cassiodore, nescio de *Iustitiâ*: & an non Sæuitia aliqua admixta? certè, vt illi tunc quærebant. Nam multa millia hominum hac adigebant, quosdam mercede conductos, plerosque damnatos ad metalla: quos in subterraneo illo carcere, fames, labor, vapor, & ruina sæpe etiam necabat. Ipse Cassiodorus non dissimulat: *Intrant homines caligines profundas, viuunt sine superis, exsulant à sole: & dum sub terris compendia querunt, nonnunquam lucis gaudia derelinquunt.* Ægyptiorum hoc inuentum fuit, quorum reges (ait Diodorus) omnes criminis damnatos, item ex hostibus Lib. 1. captos, siue quis regem offendisset, ipsum & totam cognationem interdum, auro effodiendo deputabant: simul & facinorum pœnam sumētes, simul & questum vberem ex eorū labore capientes. Atq; hi tali interdum numero apud Romanos, vt Polybius ad Carthaginē Nouam, fodinis in Hispaniâ, non minus XL. millia hominum scribat assidue in opere versari. Plinius etiam notat, *Censoriam legē fuisse Ieti- Li. xxxi. 11. mulorū aurifodine in agro Vercellensi, quâ cauebatur, ne plus quinque cap. 111. 1. 1. millia hominū in opere Publicani haberēt.* Nec id credito miseratione aut curâ pereuntium factum: sed cautione, & dispensatione operis,

H 2

vt ne

Lib. III.

vtne in vnâ conductione Publicani totum aurum exhaurirent. Itaque lex in elocatione dicta fuit, de numero operarum. Strabonis locus est, qui abdicare à Rep. aut Principe Argenti omnes fodinas videtur, relinquere tantum Auri. Verba: *Ἐστὶ δὲ καὶ νῦν τὰ ἀργυρεῖα, ἃ μέντοι δημόσια, οὔτε δὲ ἐν ταῦτά, οὔτε ἐν τοῖς ἄλλοις τόποις, ἀλλ' εἰς ἰδιωτικὰς μετέστηται ἐκτίσεις. τὰ δὲ χρυσεία δημοσιδὲς τὰ πλείω*: Sunt autem & nunc Argentariae in Hispaniis, non tamen publica, neque ILLIC neque in ALIIS LOCIS, sed ad priuatas redempturas sunt redacta. Aurariae autem pleraque publice exercentur. Ambigua mihi hîc sententia est, velint venditas Argentarias priuatis, certâ pensione aut illatione; an dumtaxat elocatas, vt olim solet. At in Aurarijs aliter, quas ob lucri magnitudinem ipsi Principes exercent. Ex hac quoque metallariâ parte igitur, magnum vberemque factum quæstum, & nostra ætas doceat: maximè cum pulcherrimas fecundissimasque Fodinas variè haberent, vt in Hispaniis, Galliis, Norico, Salassis, Illyrico, Pannoniâ, Thraciâ, Macedoniâ, Proconneso: quarum singulatim testimonia dare possim, sed fidei meæ nunc hoc credes. Habuit & Italia, putatque Plinius aliam nullam fecundiores metallorum quoque tellurem esse: sed interdicto Patrum cautum, vt ei, velut parenti, parceretur. Præter hæc, fuerunt & Cretaria, & Picaria, & Salmaria, Æraria, Ferraria: & nullum genus quæstus è terrâ omissum.

C A P. VI.

De Vrinario vectigali & Chrysargyro, item de Meretricio.

IAM & alia video. AVD. Bonâ veniâ Lipsi, etsi auidè audio, tamen tædere incipit tot illationum. Quid faciemus his opibus, & quin potius erogamus? LIPS. Alia, alia: & ab Augusto & priscis ad nouiores, atque adeò auidiores, veniamus. Exordium à Vespasiano (nam Caligulam consultò omitto, qui multa & insana instituit, sed mortua cum ipso) à Vespasiano, dico: qui, vt communiter de illo Suetonius, *AVXIT tributa provinciis, nonnullis & DVPLICAVIT*. In paucis verbis quanta accessio rerum, attritio

attritio subditorum? Et quidni ille solita augeter, vel duplicaret, qui instituit & excogitauit etiam pudenda? Nam *Vrine vestigal commentus* est, quod idem scriptor tradidit: & notus, cum filio pecuniam ad nares admouisset, in eâ re eius iocus. Origo huic Vestigali & caussa, quod in publico amphoræ aut dolia stabant ad Vrinam reddendam: quam Fullones, opinor, vertebant deinde in suum vsu. Tunc rides? AVD. Largiter. & vane Vespasiane, non alia tua sagacitas in excogitando? LIP. S. Sed Principes etiam secuti tenuerunt, siue auxerunt: & videtur hoc fuisse triste illud *Chrysargyrum*, historijs decantatum. Georgius Cedrenus quidem eò trahit aperte. *Chrysargyri pensio fuit*, inquit, talis, ut quisque mendicus aut pauper, meretrix siue iam emerita, omnis seruus itemque libertus, inferrent in ararium pro VRINA & STERCORE, iumentorum etiam & canum: siue in agris, siue in opidis habitarent. Et homines quidem utriusvis sexus, Nomisma argenteum; equus, mulus, bos tantumdem; asinus & canis, folles sex. Cum Cedreno Constantinus Manasses facit: *Chrysargyrum sustulit Anastasius Imperator. quod erat, ut omnes viri, feminae, pueri, serui, liberi, nummum argenteum, nomine STERCORIS ET VRINAE fisco darent. Idem muli, equi, boues.* Proh sancta fides! quanta hæc pecunia fuisse debuit, ex omni genere pænè viuientium? & quæ vnquam Capitatio accessit? Miror, & simul indignor, hæc tam foeda & tristitia à Constantino nostro Magno instituta: si tamen ille. Nam Zosimus asserit, & eum culpat: * Euagrius ex professo negat, & hunc ut hostem optimi Principis inuadit. Sanè videtur à Vespasiano exemplum, quicumque auxit & produxit. AVD. Phui, phui hæc talia! & odor mihi nares spurcat. LIP. S. Quid tu auertisti? viri proceres & reip. primi hoc munus colligendi ambibant, non aliter (Euagrii verba) quam militarem aliquam *Præfecturam, aut Civilem magistratum.* O indignitas! sed Princeps dignitatem addebat, qui & in Sacrum ararium hanc pecuniam recipiebat: ut idem ille Euagrius notat. Ne miremur Iuvenalem iam olim scripsisse, de ijs quos fortuna amaret:

*Conducunt foricas. & cur non omnia? cum sint
Quales ex humili magna ad fastigia rerum
Extollit, quoties voluit Fortuna iocari.*

H 3

Atque:

* Vide lib.
111. Eccl.
Hist. cap.
XXXI.

Atque isti pudendarum sordium lucriferae exercitores aut conductores sunt, quos *Foricarios* Iurisperiti appellant. AVD. Mihi ridere hinc lubet res humanas. LIPS. Quid ita? AVD. Nam qui pulchriores ludi sunt, quam vel institui tributum in hac talia: vel collectores eis honestissimos adinvenire? An istud non est illudere & insultare, non dicam dignitati, sed libertati? LIPS. Tibi sic videtur, & nobis hodie: & tamen, ut nunc quoque mores aut cupidines, aliquis severiorum fortasse fuisset inter illos *Foricæ* candidatos. Sed aliquid occurrit. quid? turpe & pudendum item, & dignum suo auctore. Caligula ex *captivis Prostitutarum vectigal* instituit, quantum quaeque viro concubitu mereretur. Ita Suetonius: sed quod credo cum illo perisse: etsi postea quoque sub Heliogabalo *Lenonum vectigal*, & *meretricum*, & *exoletorum* fuit. Ista foeda, & Romano nomine indigna: nec sustulit tamen optimus Imp. Alexander Severus, sed dumtaxat in

Lampid. *Sacrum ararium vetuit inferri, & ad instaurationem Theatri, Amphitheatri, Circi deputari. Ex quo verè dixeris, magnum & hoc Vectigal fuisse, cum ad tantorum operum restitutionem conferret. Sed mittamus, & finiamus. Nam ad posteros Imperatores & Graecanicos, non lubet ire: etsi multa & ij inuenerunt aut collegerunt, & quidam eorum diuitias mirandas.*

CAP. VII.

De opibus Byzantini imperij: & clausula ac finis Tributorum.

AVD. Etiamne Graecanici? qui verò id potest, imperio iam tenui, diuiso, & sic minuto? LIPS. Potest: nec in rationes aut vias omnes pecuniae lubet inquirere, ipsam tibi dabo. Basilus Imp. (vixit sub annum Christianum octingentesimum) à Zonara scribitur, implese totum *Ararium*, & ipsos aditus viasque, pecuniis confertim stipatis. Habuit, inquit, in thesauris DVCENTA MILLIA talentum auri. Nam alterius pecuniae NEC NUMERVS iniri poterat, adeò ut terra eam infoderet, arariis aut repositoriis ubique repletis. Quin & *ARCYLAS* habuit lapillis gemmisque pretiosis plenas, cum alijs, tumillis quae cadent,

& quas

ex quas Margaretas propriè appellamus. In quibus verbis ducenta illa millia talentum auri, quid reddunt? ipsos mille ex ducentos miliones. Vbi nunc argentum illud infinitum & innumerum? ego non arbitror infra, imò supra, aurum fuisse. Vbi gemmae & lapilli in arculis? itidem æquasse. O mira, ô reiicienda, nisi è dictis & dicendis fidem caperent, & mutuò sibi attestarentur! Enimuerò hoc grande in Græcanicis, Iudæus etiam scriptor longè pòst, affirmat: cuius Itinerarium, Beniamini nomine, Arias Montanus edidit, vir plurifariam doctus, & nobis peramicus. Is ante annos circiter cccc Europam, atque alia, peragrauit, & scribit se Constantinopolim quoque venisse. In eadè vrbe, inquit, vidi res atque OPES IN ENARRABILES. Defertur enim in Principis palatium quotannis Tributa, quibus TURRES implentur coccinea purpureaque veste, & auro: ita vt NVLLVBI TERRARVM par congesta pecunia exemplum reperiri possit. Affirmatur etiam ipsius SOLIVS VRBIS vectigal, ex Foris vana-lum, & Portu ac mercatorum pensionibus collectum, ad VIGINTI MILLIA AVREORVM IN SINGVLOS DIES accedere. Quid tu facis? quò abis? AVD. Fugio. LIPS. Sanè bellus comisque es: postquam benè te sermone saturavi & excepi, abis, nec vel salutas. AVD. Salus te amet Lipsi, sed magis Veritas. Ego vt hæc tam vana, tam monstrosa, stans patiensq; audiam? Fugio. nam in os tibi resistere aut refellere, pudor me arcet. LIPS. Exsoluo te hoc vinculo, fac si potes. AVD. Nam satis attendisti Lipsi (vt Turres auri, & Gemmarum arculas omittam:) vnā urbem, in vnumquemque diem, dare vicena millia? LIPS. Attendi. AVD. Aureorum etiam? LIPS. Aureorum, & fortasse veterum, qui duplices fuere ad hos nostros. AVD. Proh Deus, vbi terrarum sum? & tu etiam auges? LIPS. Es hîc in meo solo. Sed age, gratiā augmenti fecero: sint menstrua sexcenta millia aureorum nostrorum, sint annui septem milliones, & panè quadrans. Quid hoc te percutit? maiora diximus. AVD. Sed nō in vnâ vrbe. Prouinciārum, & quidem grandium, hoc tributum sit: atq; hodie, regnorum. LIPS. Non abnuo. sed nempe Byzantium, id est Noua Roma hoc dedit: & tunc quidem in suo flore. quid autem censes (vt obiter addam) illam veterē olim dedisse? Sed ego sanè hoc non nimis miror: illud magis, quæ opes esse potuerint, in tam

in tam exiguis tunc finibus, ad pompam & apparatus illum Principalem. Lege Curopalatem, si vis, *De officiis aulae Constantinopolitanae*, & adijunge Græcos alios: videbis Persas, & Medos omnes, vinci ab his Byzantinis. At ego tamen assensum tibi non impero: auctores meos dedi: tu aut alius, huc aut aliò ite. A V D. Sed vnum etiam, Lipsi, quærere liceat. Cùm sic vrges tanta eos olim dedisse: quì potuerunt miseri, & fuerunt oneri ferundo? Nam nos sanè hodie non possumus. L I P S. Non possumus? dico ego nos facere. A V D. Nugaris, vt liberè loquar. nam vbi hodie Principum etiam magnorum istæ opes, aut ærarij vbertas? L I P S. Non est, fateor: & causæ aliæ etiam sunt, sed & illa quam, pro meâ nunc mente, dicam. Non vni Regi aut Principi, quisque in suâ prouinciâ, damus, vt olim: sed variè magis & diuisim, ita vt summa magna ad vnum non redeat, magna tamen contribuantur. Quomodo? in exemplo nostro vide. Conferimus hodie Principi quædam; post eum, Ordinibus; post hos, Magistratibus opidanis, post istos, Toparchis municipiorum aut pagorum. Denique Ecclesiæ etiam & Ecclesiastici, quàm multa à nobis habent? & iustissimè quidem, atque ex lege diuinâ, sed tamen habent. Hæc igitur omnia si conferas, & in aceruum iungas: affirmo tibi nos paria, aut plura dare. Quid, quòd concussionem & raptus militares omitto? quæ maxima ratio est, & misera nostra Belgica satis sentit. Negabis in vnâ cænâ militare, rusticum aliquem plus imputasse, quàm in annuum tributum? Atque hæc non semel eueniunt, ô quando tollenda? quando securitas & pax erit, aut saltem disciplina militibus? quando œconomia & ordo in acceptis expensisque? Ista sint; fortiter & audacèter dicam. tondeant accidantque nostri Principes, renascemur.

C A P.

CAP. VIII.

*Pecunia è Triumphis, & aliquot eorum inspecti,
æstimatiq.*

AT satis in totâ re *Tributariâ* iam dixi: alia via se ostendit & aperit (quoniam de militibus tetigi) *Militaris*. Quæ ea est? lata, trita, & per quam cu muli atque acerui pecuniarum inuecti. Pecuniarum? imò vasorum, coronarum, vestium, gemmarum, & quidquid dici appetendum, aut æstimandum potest. Ne teneam te, intellego *Opes* quæ è Prædâ & manubiis, per *Triumphos* inferebantur. Quot autem isti fuerunt? quàm multi, supra modum & fidem, vberes diuitesque? *Liuius* distinctè plerosque eorum recenset, & describit: mihi quid opus est? satis sit, opinor, tangere, & specimen eorum aliquod, per ætates, dare. Fuère igitur *Triumph*i à *Romulo*, usque ad extrema *Augusti*, circiter *trecenti duodecim*: & ex his primi non nimis vberes, tamen modici, & magis magisque creuerunt. Vt ecce sub *Regibus L. Tarquinij Superbi* triumphum reperio, qui victâ *Suesâ Pometiâ* & captâ, tantum prædæ rettulit, (notante *Dionysio*) vt sacratæ diis decimæ explerent quadringentorum talentorum numerum. Ergo fuit in cumulo, quater mille talentum: id est, viciesquater centena millia *Philippicorum*. Magnæ sanè ab vno bello & victoriâ, si consideras, opes. Post cinctos deinde *Reges*, insignis *L. Papirij Cursoris*, de *Samnitibus*, habetur ab ipso *Liui*o: qui sic describit. *Triumphauit in magistratu, insigni, ut illorum temporum habitus erat, triumpho. Nobiles aliquot captiui, clari suis patrumque factis ducti. Aëris grauis magna vis transuecta, vicies centum millia, & quingenta triginta tria millia. Id æs redactum ex captiuis dicebatur. Argenti quod captum ex vrbibus erat, pond*o mille trecenta triginta. *Omne æs argentumque in ararium reconditum, militibus nihil datum ex prædâ est. Verba pluscula dedi, vt videas vnde etiam ea præda manubiæque parari solent: & ferè è Captiuis, quos ingenti numero sub coronâ venum-*

Lib. i. cap.
xviii.

dabant; aut è Spolijs opidorum publicis priuatifque. Summa autem illa Ætis efficit, *viginti quinque millia trecentos triginta Philippa*os: Argenti, *tredecim mille trecentos*. Actales ferè, aut minores, omnes illi vsque ad Tarentinum, triumphi: qui incidit in annum Urbis *ccccelxxiix*. De quo ita Florus: *Nec enim vllus pulchrior aut speciosior in urbem triumphus intrauit. cum ante hunc diem nil nisi pecora Volscorum, greges Sabinorum, carpenta Gallorum, fracta Samnitium arma vidisset. Tum, si pompas aspiceres, aurum, purpura, signa, tabula, Tarentinaeque delitiae*. Et valdè ipse quidem aut nimis (vt est ille scriptor affectuum aut excessuum) nimis, inquam, veteres illos abiicit: & hunc tamen non immeritò attollit. In eâ vrbe & parte Italiae, gustauit Romanus Græcanicas delicias & diuitias, quas affatim postea hausit. Sed nota in iisdem Flori, *purpuram, signa, tabulas* illata: quod verum fuit, & deinceps etiam solenne. Atque adeò (digna obseruatu res) quidquid notabile aut optabile orbis, aut in eo vrbs aliqua haberet; per hanc viam portamque Triumphalem id Romam ferè inuectum: etsi quædam etiam extra bellum, vi aut persuasione magistratum. Iam verò, postquam copiae & arma extra Italiâ missa, in grandes illas, & priscis opibus, aut victoriis quoque, inclytas regiones: quid auri, argenti, spoliolum non relatum? P. Scipio ecce ex Hispaniâ (in

Lib. xxviii. Liuius) *argenti præ se in ærarium tulit xiiii. millia pondo, trecenta, quadraginta duo: & signati argenti magni numerum*. Ea pondo faciunt, *centum quadraginta tria millia, quadringentos, viginti Philippa*os. Et si ille tamen Triumphus non fuit (nam sine magistratu eas res gesserat Scipio) sed pecunia dumtaxat Triumphalis. Idem iterum, victâ Carthagine (pariter in Liuius) *intulit in ærarium argenti pondo centum millia triginta tria*. Si ita accipis, vt sint *triginta tria millia* etiam, voce *duo novâ* reperitâ (vt equidem opinor) tum erunt nobis *ter & decies centena triginta millia Philippa*m. At alter Scipio, victâ & dirutâ eadem Carthagine, rettulit (vt Plinius adnotauit) *quater milles cccc. lxx. m. pondo*. & addit: *Hoc argenti tota Carthago habuit, illa terrarum imperij emula, quod nunc in mensarum est apparatus*. Qui numeri tamen parum fortasse probi sunt: & si tot illa millia legas, quâ potest verum esse, mensæ alicuius priuatæ ministerium tanti fuisse?

Lib. xxxij.
cap. 2.

fuisse? Quin exiguas opes Plinius indicare voluit, scripsitque meâ sententiâ: *quattuor millia, quadringenta, septuaginta pondo*. Ea efficiunt *quadraginta quattuor millia Philippicûm, & septingentos*. Neque miremur minùs quàm antea relatum, quia pleraque vrbs, dum capitur, incensa & diruta fuit. Ita opes perditæ, aut ruinis oppressæ. Quod autem inibi etiam sequitur, in pari mendâ videtur: *Postea victâ Numantiâ, idem Africanus in triumpho militibus xvii. millia pondo dedit*. O viros illo Imperatore dignos, quibus hoc satis fuit! Nam quomodo laudet vel parcimoniam Scipionis, vel modestiam militum, si maior summa diuisa, quàm tota Carthago habuit? Et essent ea pondo, *centum septuaginta millia Philippæorum*: quæ redderent in *viginti millia militum* (vt ponamus tot fuisse) circiter *octo Philippicos cum dimidio* viritum. Nimis magna hæc largitio in illo æuo restricto sit: nec sanè pro Plinij mente. Sint *septem millia pondo*: & plus satis erit. Sed quid facio? per Triumphos omnes ibo? finis non sit: & Liuius distinctè ac descriptè in plerisque temporum horum fecit. Lustra si voles: iuuabit videre, & magis, si quis in summam & æceruum colligat triumphales omnes opes. Fac vel in Asiâ solâ, vel magis Hispaniâ: non admiratio solum in animo tuo gignetur, sed stupor. Fortasse ego * alibi: nunc, vt institui, per ætates aut sæcula quosdam tangam. Vt hunc L. Æmilij de Macedonibus: qui (vt Velleij verba dem) *tantum priores excessit, vel magnitudine regis Persæ, vel specie simulacrorum, vel modo pecunie, vt bis millies Hs. ærario conculerit, & OMNIUM ANTEACTORVM comparationem amplitudine vicerit*. Simulaera ibi fuisse super ceteros vult: & quid mirum? cùm prisce illi Macedones, quidquid hoc elegantiarum esset, ex Græciâ totâ & Asiâ iamdiu collegissent? Pecunie etiam modum producit ad *bis millies*: id est, *quingentes centena millia Philippûm*. Avd. Magna summa est, & ex vno triumpho: sed quod fugere te non puto Lipsi (si fugit, suggero) Liuius eam atterit, & ad *millies* reducit. Ita enim legitur: *Summam omnem captiuæ auri argentiq; translatis, Hs. millies ducetis fuisse Valerius Antias tradit*. Magis etiam Plinio minuitur, in quo ista: *Intulit & Æmilius Paullus, Persæ rege deuicto, prædam pondo trium millium, à quo tempore populus Romanus tributum pendere desit*.

* In alterâ
parte ad-
NIRAN-
DORVM.

Lib. xlv.

Lib. xxxij.
cap. xij.

L I P S. Hac reuicimus, & Critico naso damnamus. Meritissimò: tu putas Valerium illum Antiatem, qui omnia augere solet, & supra verum sæpe euehere (in Liuiò non semel notatur) hñc ita parcum & oris modicum fuisse? Non arbitror, & minimum *bis millies ducenties* scripsisse: etsi ipse Liuius addat, *maiorẽ etiam summam, ex numero plaustorum, ponderibusque auri & argenti generatim ab ipso scriptis, effici.* Quod ad Plinium: is verò numerus rideri magis, quàm carpi meretur. Et itane *tria millia pondo auri* (vt ponamus vel id solam fuisse) nec ampliùs, Macedonia dederit? Hoc erat, cur populus Romanus Tributo liberaretur? cur iste, super omnes priores triumphos, conferetur? Atqui *tria millia pondo auri*, faciunt *trecenta millia sola aureorum.* Quin tu, me arbitro, cum libris quibusdam prisce lege, è *Macedonica prædâ sestertium ter millies.* Est veritas. nec mouet, quòd minus in Velleio sit: fortasse & ille augendus: in Suidâ quidem lego, *reperita in thesauris Regis Persæ, in auro argentoque, sex millia talentum:* id est, *triciessexies centena millia Philippum.* Quod si in solis thesauris & ærario peculiari Regis, quid in reliquâ prædâ publicâ opidorum, aut priuatâ hominum fuit? At verò Cornelius Sulla, etsi splendido triumpho, minus intulit: scriptumque in Plinio, *transtulisse auri pondo * xv. millia, argenti pondo * centum quindecim millia:* si tamen & hñc numeri incorrupti. Excessit omnes deinde Cn. Pompeius, in illo quem de rege Mithridate & Oriente duxit. Velleius: *Magnificentissimum de tot regibus, per biduum, egit triumphum: longeque maiorem OMNI ante se illatâ pecuniâ, præterquam à Paulo, ex manubiis intulit.* Quid tamen istud, vicissè omnes, præter Paullum, in modo pecuniæ? Ille verò & Paullum vicit: si * verè Plutarchus, *viginti millia talentum in ærarium intulisse.* Nam ea sint, *centies vicies centena millia Philippum.* Et verè Plutarchus: & in Velleio emendandum, *præterquam Capitolio:* vt mox dicam. Vicit ergo Paullum: non tamen iterum sine nodo, quem ipse Plutarchus ligat & nobis iniicit, dum in Catone minore scribit: *Gloriatum eum, quòd tantum argenti ex Cypro, cum nec vnum militem haberet, reip. contulisset, quantum nec Pompeius è tot bellis, & concusso orbe terrarum, rettulisset.* At enim Cato rettulit, non nisi *septem talentorum millia,* in eodem Plutarcho: quid ergo dicemus?

Lib. xxxij.
* 1500000.
aureor.
* 1150000.
Phil.

* vide Not.
tas.
in Pom-
peio.

dicemus? Illud in Catonis illatione, minutum & corruptum esse, ad *vigintiseptem millia* aut circiter reformandum. Enimvero deprædicatæ illæ Cypriæ gazæ haud maximæ sint, nec sic per inuidiam quærendæ, si non *ultra septem talentorum millia* productæ. Sed de Pompeij quidem grandibus manubijs quis dubitet, cum & in solos milites largitum, donatiui triumphalis nomine, *xvi. millia talentum* Appianus scribat? Magna hæc omnia sunt, & verè illo *Magno* digna: sed hunc hîc quoque C. Cæsar, uti acie, vicit & superavit. Appianus ait *quater eum triumphasse* (nam quintum differt: & intulisse *sexagintaquinque millia talentorum*. Scis tu quid hoc efficiat? *triginta novem nobis milliones*: plus triplo eius, quod Pompeius intulisset. Tu me respicis, & vultu arguis: quid est? A V D. Ex fide Latini scriptoris, hæc non sic esse: tu Græco magis accedis? Nam Velleius de omnibus Cæsaris triumphis, id est quinto illo Hispaniensi etiam addito: *Pecuniam ex manubijs latam, paullo amplius sexies millies* Hs. disertè scribit: qui sunt dumtaxat *milliones quindecim*. Et sanè, meo animo sufficiunt. LIPS. Credo equidem tuo animo, & arcæ etiam tuæ, si quis inferat: sed non sufficiunt, pro magnitudine tunc vel Romanâ, vel Iulianâ. Imò tu rescribe meo animo, *decies sexies millies*: convenientissimè ad Appianum. Nam ista sint *quadraginta milliones*: atque aliquid scilicet accesserit ex prædâ Hispaniensi. Ex paucis his vides, immensas opes in Ærario cumulas à Triumphis: quos non omnes, imò nec decimam partem dedi. Ergone Plinij libris fides aut puritas sit, dum scribitur C. Cæsar iste, initio civilis belli, Ærarium compilasse, & protulisse ex eo laterum aureorum *xvi. millia*, & in numerato pondo *trecenta*? Profectò non sit: & perexigua ista, & quasi furtives aut folia, pro totâ illâ massâ, & tam vetustâ, auri argentiqûe. In veteribus legitur: *Laterum aureorum xv. argenteorum xxxv. millia*, & in numerato Hs. *quadringenties*. Sed nec ea summa pro tot triumphis: etiam si in laterculo quoque *decem pondo* imputes, quod Budarus fecit. Sed diuinare tamen omitto, cum fulcrum non est cui innitar. Lucanum, si vis, lege furtum hoc Iulianum valdè exaggerantem.

*980000
Phil.

CAP. IX.

De Auro Coronario, & Coronis dictum.

TRIVMPHALIA habes: mentionor. largiter etiam restat. Quid illud? *Aurum Coronarium*, quod specie triumphorum vel oblatum fuit, vel exactum. Origo eius, ut socij & amici, victori Imperatori *Coronas aureas* offerrent, quasi gratulantes, & meritum ei caput cingentes. Itaque primò quidem *Coronae* ipsae datae, aut missae: postea inualuit, ut pro iis Pecunia offerretur. Haec accepta à Sociis, aut Subditis: & sicut manubias ab hostibus legebant, sic spolia ista occulta ab amicis. Mos planè vetus, & à Græcis, nisi erro, ad Romanos imitatione translatus. Apud Athenæum quidem Chares, in rebus Alexandri magni, ait, post victum Darium, missas *CORONAS* partim à Legatis gentium, alijsque, aestimatas decem millibus ac quingentis talentis. Atque alibi talia legas. Iam apud Romanos, crebrum. ut in Liuiο, cū Cn. Manlius Gallogræcos vicisset, eoque terrore Asiam liberasset; missae undique legationes non gratulatum modo venerunt, sed *CORONAS* etiam *AVREAS*, pro suis quoque facultatibus, attulerunt. Itaque idem Manlius in triumpho tulit (apud eundem Liuium) *coronas aureas ducentas duodecim, pondo*: id est, ut singulae fuerint librales. In triumpho, inquam: & ita obtinuerat, ut ex coronae ante ipsum victorem latae, populo ostenderentur. De eo Festus: *Triumphales coronae sunt, quae Imperatori victori aureae PRAEFERVNTUR, quae antiquis temporibus propter paupertatem laureae fuerunt.* Iamantè etiam in Quinctij Flaminij triumpho Liuius: *Coronae aureae, DONA civitatum, translatae centum quattuordecim.* Itemque in Scipionis Asiatici, numerat aureas coronas ducentas trigintaquattuor. At verò Appianus in Caesaris, bis mille octingentas viginti duas, easque pondo viginti millium quadringentorum quattuordecim: ita ut decem pondo, aut circiter, pleraeque necessum sit fuisse. Neque equidem pro magno aut vero habeo, quod Plinius quasi inter raræ magnificentiae exempla scripsit: *Claudius cū de Britannia triumpharet, inter Coronas aureas, unam VII. pondo habuit,*

Lib. XII.

Lib. XXX.
VIII.

Lib. XXXII

Lib. XXXIII

Lib. XXXIII.
Cap. I. I.

habuit, quam contulisset Hispania citerior, alteram IX. quam Gallia comata, sicut titulus indicauit. Minuta, minuta hæc sunt; nec vel Claudio, vel tam ditibus prouincijs, ad ostentandum, digna. Vt minimum, fuit DCC. pondo, iterumque DCCCC. vel potius ∞. Et si non ad vsum tales, sed pompam modò fuisset sciamus. Ideoque & de his Tertullianus capiendus, libello de Coronâ: Sunt & prouinciales aureæ, imaginum iam, non virorum, capita MAIORA quærentes. Benè Prouinciales, quia ab ijs data. Nec coronæ solum ipsæ, sed aurum ac pecunia ad coronas: atque id propriè Aurum coronarium, de quo & titulus est in Codice Iustinianæo. Seruius ad hoc Virgilij: Dona recognoscit populorum, notat: Aurum coronarium dicit, quod hodie à victis gentibus datur. Imponebant autem hoc Imperatores propter concessam vitam. Non rectè omnino, nec ab ipsis iam victis ob vitam datum, sed à socijs amicisque, vt dixi. datum tamen in pecuniâ, titulo coronario. Vt apud Polybium (in Fragmentis) οἱ γὰρ οἱ ἐπεσφαιώσαντες τὸν ἀντιόχου τὸν βασιλέα πέντε χιλιάδας ἀργυρίου ἐλάσαντες: Geræi coronarunt Antiochum regem quingentis argenti talentis. Vt apud Liuium populus quidam Asiæ, Manlio ingredienti fines vt cogeret à populatione militem, in coronam auream XV. talenta offerunt. Et hoc prætextu rapinas extorsionesque usurpatas, quis non colliget? Cicero Pisoni obiecit: Mitto aurum coronarium, quod lex & decerni & accipi vetat, nisi Imperatoribus ex prouinciâ decedentibus, ad decorandum triumphum. Sed istas leges spernebant. & Dio Cassius quosdam notat, cum res leuiculas gessissent, triumphum sibi, vel à Cæsare vel ab Antonio, impetrasse: καὶ ἐπὶ τῇ προαίρεσι τούτῃ, inquit, χρυσίου πολὺ πᾶσι τοῖς δούλοις ἐς τοὺς σφετέρους ἐσπέρησαν: Et isto hoc prætextu, multum auri à populis, quasi ad coronas, colligebant. Inò verò & ab ipsis Italis, qui tamen immunes talium videbantur esse. Cæsar quidem ita fecit. de quo idem Dio, cum ex Asia, victo Pharnace, rediisset: Ibi quoque (Romæ) Lib. XLIX. magna pecunia coacta, quam partim titulo DONI, vt erant CORONAE, statuae, & talia, collegit; partim mutui nomine accepit. Decretis enim coronis Itatuisque, pecuniam ipsam dari sibi curabant. Ideò miretur fortasse aliquis, ipsum illum Græcum postea scribere, de L. Antonio M. fratre: quod is, cum triumphasset Kalendis Januarijs, in quibusdam Mario se comparabat, aut & præpo-

præponebat. in eo maximè, quòd is Marius aut nullam, aut unicam omnino coronam accepisset, sibi verò cum alijs, tum populus tributim (quod ante ipsum nemini) coronas dedissent. Ait nemini id contigisse: atqui, nonne ipso narrante, iamantè Cæsari? Sed obseruetur, tributim: in eo nouitas, & est hoc quod Cicero irridet, Patronum quinque & triginta tribuum fuisse. Ideò igitur & tributim dederunt, nouo more. Sanè Italos dedisse, vel ex eo liquet, quod Augustus de se in lapide Ancyrano dicit: MVNICIPIS. ET. COLONIS. ITALIAE. CONFERENTIBVS. AD. TRIUMPHOS. MEOS. QVINTVM. CONSVL. REMISI. ET. POSTEA. QVOTIESCVMQVE. IMPERATOR sum appellatus, AVRI. CORONARIVM. NON. ACCEPI. Gloriatu verè. & consonat in illo ipso quinto consulatu Dio Cassius, qui notat, eum tunc benè audisse vulgò, ὅτι καὶ τὸ πρότερον, ἥδη ἐν τῇ ἰταλίᾳ, τὸ χρυσίον τὸ τοῖς στρατοῖς προσήκον, ἐκ ἐδέξατο: quòd ab opidis Italiae, aurum, ad coronas conferri solitum, non accepisset. Cuius exemplo Hadrianus (in Spartiano) aurum coronarium Italia remisit, in provinciis minuit. Sed & Ammianus, inter testimonia liberalitatis Iuliani ponit, tributorum indicta admodum leuia, & coronariū remissum. Eo enim paullatim iam ventū erat, vt hoc Coronarium non minus Tributis ferè attereret; nec in triumphis modò, sed in latitiâ quacumq;, & primordiis imperij, daretur. In Ammiano scriptum, Tripolitanos misisse legatos, Victoriarum aurea simulacra Valentiano, ob imperij primitias, oblaturos. De ipsis coronis Synesius, qui se quoque Legatum à Cyrenensibus ad Arcadium missum ait, στεφανώσονται χρυσῷ μὲν τὸ κεφάλαιον, φιλοσοφίᾳ δὲ τὸ ψυχικόν: coronaturum auro quidem caput Imperatoris, philosophiâ verò eius mentem. Apertissimè item Capitolinus in Antonino Pio: Aurum coronarium, quod adoptionis suae causâ oblatum fuerat, Italicis totum, medium prouincialibus reddidit. Atque ex hoc licet intelligere, quæ sit & quanti Oblatio: cum inter Tributi genera recensent, Canonem, Oblationem, Indictionem: etsi, alio quoque titulo & specie, Oblationes. Sed de hoc nostro, Suidas: στεφανὴν τέλοςμα καὶ τὰ πρόβους οὗτοι ἐκαλεῖτο. ἰσχυρὸν αὐτόνομοι ἦσαν οἱ πρόβιοι, βραχὺ δὲ τι μέρος ῥωμαίοις ἐπὶ τιμῇ πέμποντες ἐτήσιον, ὡς αὐτοὶ φέρον ἡμέτεροι μᾶλλον, ἢ στεφανον φίλοις δίδόντες: Coronarium vobis apud Rhodios ita dicitur, quoniam liberi sunt Rhodij, exiguum autem aliquid Romam quotannis mittunt, non vt tributum dominis,

Orat. de
Regno.

dominis, sed quasi coronam amicis dantes. Notetur illud quotannis: nam & hoc ita factum, ac velut honorarium tributi genus exactum. Procopius de Theodato notat, rege Gothorum: pactum eum cum Petro, Justiniani Imperatoris Duce, decedere Siciliâ totâ, & quotannis coronam auream mittere Justiniano trecentarum librarum. Quid, quod lego ciuitates in aliâ occasione, atque etiam tristi, coronas has misisse? Appianus in Sullæ funere supra bis mille coronas aureas, magna celeritate confectas, prælatas scribit, atque addit expressè; dona ciuitatum, aut legionum quibus præfuerat. Habes & intellegis, opinor, de Coronis & Coronario. AVD. Satis, sed quid iis post prælationem factum, auco equidem scire. LIPS. In templis, & Capitolio maximè, videntur dicatæ. Plinium eò traxerim, de Coronis: Inde natum, vt etiam triumphaturis conferrentur, in templis dicandæ. Nam etsi de aliis ibi coronis, tamen in occasione tangit hunc morem. Liuius, de legatis Saguntinorum: Non grates tantum agere iussi sumus, sed donum hoc etiam, si vos permitteretis, coronam auream, in Capitolium, victoriæ igitur, ferre. Quod itaque supra, in Velleio erat: Præterquam Capitolio intulit: huc referri potest, vt non venerint in rationes illas Coronæ, & alia dona siue aurum, quæ Ioui Capitolino Pompeius intulit aut dedit. Mos enim ita fuisse videtur: vel ex Suetonij de Augusto notâ. quem ait sedecim millia pondo auri, vnâ donatione, in cellam Iouis Capitolini contulisse: quod fecit statim ab Ægyptiaco triumpho. Imò & Triumphale ipsum aurum interdum, aut pars eius, ibi condita. ex Plinio, qui duo millia pondo auri perisse, Pompeij tertio Consulatu, è Capitolini Iouis folio, à Camillo ibi condita, scribit: fortasse vt religio magis seruariet. Atque ad hoc etiam tale aurum referendum videatur, quod Suetonius in Cæsare notat: Eum primo consulatu tria millia pondo auri furatum è CAPITOLIO, & tantundem inaurati aris reposuisse. Planè hoc est. nam de Ærario compilato, ad alterum Consulatum facit, nec id quoque in Capitolio. Solent tamen & alia templa Auro coronario exornare. vt Augustus de se, in lapide Ancyrano: In Capitolio, & in aede Diui Iulij, & in aede Apollinis, & in aede Vestæ, & in templo Martis Vltoris consecraui, quæ mihi constiterunt circiter (millenis) AVRI CORONARI pondo trigintaquinque millibus. At prior Cæsar,

Lib. i. de Goch.

Lib. XXVII.

Lib. XXII j. cap. i.

Coronas suas in triumpho ductas vendidit, & ex earum pretio militibus promissa persoluit. quod ita Appianus.

CAP. X.

Impensa publica in Militem, Magistratus, Populum: & de Frumentatione.

PERAGRAVI & emensus sum *Triumphalem* viam: tempus desinere, nec addere ultra, sed erogare. Nonne videtur Auditor? *AVD.* Certè videtur. nam ego censeo, nisi expendimus largiter, omnem Romam iam illationibus tot auri implendam. *LIPS.* Ego verò exhauriam, & expendam non loculis, sed totis fassis: ut ipsum iterum miraturus sis, unde ad tot Expensas vllę *Opes.* Oceanus si *Ærarium* fuisset, dixisses desiccandum. Impendia igitur sub Principibus (ulteriora omittam) Duplicia fuere, *Necessaria*, & *Arbitraria*: ex quibus sanè colligas immensas & verè *ADMIRANDAS* quasdam opes. Nam *Necessaria* illa impendia, ferè trium generum: in *Militem*, in *Magistratus*, in *Populum*. De militibus res clara est, Stipendiis alendos, Emeritis prosequendos: & id perpetuò, in legionibus & præfidiis perpetuis iam factis. Hæc partitè non exsequor, satis à me in *Romanâ Militiâ*, & alibi, factum. De Magistratibus, intellego duplices fuisse, in quos largiter & statim expendendum: *Urbanos* & *Prouinciales*. Urbanis quidem Augustus instituit, ad onera subleuanda, ad ludos præbendos, & talia, aliquid dare: præsertim Prætoribus, quasi ex lege. *Prouinciales* autem, vel plurimum auferebant, ut ipsi plures, & per prouincias dispersi. Nam ita Suetonius: *Auctor & aliarum rerum Senatui fuit, in quib, ut PROCONSULIBVS ad milos & tabernacula, quæ publicè locari solebant, CERTA PECUNIA confisteretur.* Et quamquam *Proconsules* modò nominat, tamen longius spectauit, & *Præsidibus* communiter, aut & *Procuratoribus*, aliisque *Officiis* datum. Quanta ea expensio fuit? immensa, vel hoc argumento: quod Cicero *L. Pisoni* obicit, eunti in Macedoniam, ut *Proconsuli, sexsertium centias octogies, quasi Vasarij nomine, datum.* Ad sola Vasa, inquam, id est

* Com. 1.
ad Ann.
Tac.

Cap.
XXVI.

* Et solet
Suetonius
largiter eâ
voce uti.

id est ornatum & instructum, tot illa festertia data scribit;
& obiicit, non quia contra morem fuerit, sed quia supra mo-
dum. Nimum adsignificat, collusione quadam, ad tributum.
Quid igitur? esto vel *Centies* tantum summa ordinaria: esto
vel *Quinquagies*: in tot illis talibus, nonne immensum accre-
scet? Et plura accedunt huic generi, ut *Curatores* variorum
munerum alendi, vel ornandi; ut *Legati* exterarum gentium
admittendi, & munerandi: & quæ scimus in omni Republi-
câ esse. Iam de *Populo*, perpetui etiam & ceteri in eum sum-
ptus: & præsertim ad Alimenta. Nam iamantè institutum,
Principes tenuerunt, ut plebem egenam aut tenuem perpetuâ
frumentatione pascere; atque eâ magno labore & sumptu
parandâ, aduehendâ, & tum gratis distribuendâ. Mira hæc res
sit, si quis consideret: & plane inter omnis æui, omniumque
gentium, ADMIRANDA. Sed tractavi olim in *Electis*, quid
nunc retractem? AVD. Imò obsecro Lipsi, hîc ei suus locus
est: & quid si aliquid firmitus aut plenius tibi observatum?
Lips. Observatum, non nego: ut in talibus dies diei est do-
ctor. Breuiter dicam, quæ pro nostro argumento. Frumen-
tatio igitur vetus Romæ, & ab ipso etiam Senatu. Ille in rebus
& annonâ arctâ, quasi benignus pater, miseritus plebis, fru-
mentum aliquando diuisit, non tamen nullo, sed modico ære.
Accessere Tribuni statim, & hoc tam popolare sibi vindica-
runt, variis Frumentariis legibus latis. Vltimus in hac re Clo-
dius, *Annonariam legem* tulit, ut frumentum, quod antea populo
semisse æris ac trientibus in singulos modios dabatur, GRATIS dare-
tur. Ita Asconius: atque hæc origo deinde & continuatio gra-
tuiti frumenti fuit. Senatus quidem, statim à coniuratione
Catilinæ, largitione hac tali usus erat; auctore ipso Catone:
sed nescio, an sine ullo prærio. In Plutarcho hoc sic narratum,
sed verbis quæ pensanda sunt. Ait, *C. Casarem in Præturâ*
res novas tentasse, populo suspensio & mobili, ob Catilinas illas
turbas. Cato igitur, ut præueniret, ἐπεισε τὸν βυλλὴν ἀναλαβεῖν τὸν
ἀποτέμει καὶ ἀνέμεινον ὄχλον εἰς τὸ σιτηρέσιον. ἀναλαβήματος μὲν ὅτε οὐκ ἐπαινεῖ
χαλῶν καὶ ὀλεσιότητος καὶ πικτικῆς ταλαίρας: suasisit Senatui assumere ege-
num & non distributum populum ad frumentationem, etsi sumptus
esset mille ducentorum quinquaginta talentorum. Id sit trecenties

* 150000.
25000.
Phil.
Vide No-
tas.

HS. more Romano; nostro, *septingenta quinquaginta millia* Philippicorum. Vides igitur impendium in hanc rem, quod illo æuo fuit: etsi alter Plutarchi locus (in Cæsare) minuit nonnihil, & vbi de hac ipsâ re agit, numerat sumptus non nisi *septingentas quinquaginta myriadas drachmarum*: quod sit Latinis, *ducenties vices HS*: nobis, *quingenta quinquaginta millia* Philippicorum. Sed verius est, hunc locum rescribendum, augendumque ad illum priorem. Opinor autem & creuisse postea impendium, latâ lege Clodij, quæ totum frumentum gratificaretur, de quâ dixi. Quin & sub Impp. largiter creuisse, cum plures adscripti, & classes etiam institutæ (haud dubiè magno impendio) ad transfuehendum. Quis tamen numerus accipientium fuit? reperio aliquando ad *trecenta viginti millia* cepisse: sed Iulius Cæsar minuit. de quo ita Suetonius: *Ex viginti trecentisque millibus accipientium frumentum è publico, ad centum quinquaginta retraxit*: aut si Dionem audis, *ad centum sexaginta*: quia dicit *ad mediâ partem reductos*. Paruum discrimen: sed Augustus deinde auxit, & *ducenta millia* fecit. an & Tiberius? etsi ille minimè popularis: tamen recenset in Senatu (apud Tacitum) *quibus è provinciis, & quanto maiorem quàm Augustus, rei frumentariæ copiam aduectaret*. Ergo & in plures, nisi fallor, distribuendam. AVD. Mehercules Lipsi, grandis hic numerus: & tot illi Romæ pauperes? LIPS. Pauperes, aut saltem qui subleuari gauderent: inter quos liberti, & id genus, maximè fuere. Dionysij locus notabilis, admonentis multos ideò manumitti, *lib. 1111.* *ἵνα τὸν δημοσίως διδόμενον σίτον λαμβάνοντες καὶ πλεῖστα, καὶ ἐπεὶ ἄλλῃ ὡςδε καὶ ἡγεμείων γίγνεται τοῖς ἀνάγκης ἔχουσιν πολὺν φιλαδέλφειαν, φέροντες τῆς δέδωκεν τὸν ἐκδοσέον: ut frumentum, quod publicè datur, accipientes in menses singulos, & si qua alia liberalitas Principum in pauperes fiat, id totum Dominis ferant à quibus facti sunt liberi. Vides fraudes, quæ etiam factæ: aut saltem, quomodo, quos puderet ipsos è publico pasci, id fecerint succidancâ libertorum personâ. AVD. Aliquoties iam audio de *menstruo frumento*: ergo nec ea distributio? LIPS. Illa ipsa, & in cuiusque mensis initio (siue *Nonis*, vt Suidæ visum, vnde & *Annonas* ridiculè derivat) accipiebant. Quomodo? per *Tesseras*: quique eas habebat, ad *Curatores frumenti diuidendi* ibat, munus institutum ab Augusto.*

Augusto. Quattuorviri enim erant, iiq̄ue ex honestioribus, & qui ante quinquennium Praturâ functi essent: quod Dio nota-
 uit. Etsi *Præfectus* etiam *annone* proprius, illustri honore: sed Lib.
LIII.
 qui de aduehendo & adseruando in horreis satageret, non propriè de diuidendo. Multa circa hanc rem: sed minuta quid opus exsequi? de numero iterùm aliquid videamus: in quem videtur Seneca tenuiores omnes ciues inclusisse. *Frumentum*, inquit, *publicum tam fur, quàm periurus, & adulter accipiunt, & sine discrimine morum* QVISQVIS CIVIS est. Sed ita tamen accipio, ut admitti debuerint & inferibi: atq; ideò meliores libri referunt: *quisquis incisus est*. In tabulas nempe, huic rei factas. Sed de numero tamen capientium iterùm sub Principibus fluctuo. Dixi de Augusti *ducentis millibus*: sed P. Victoris, quem Schottus noster vulgavit, scriptio videatur augere. Nam ait disertè: *Huius (Augusti) tempore, ex Ægypto vrbi annua ducenties centena millia frumenti inferebantur*. Modios fanè intellegit: sed quanta ea summa sit ex solâ Ægypto? Atq̄ui Africa iam addenda est, quæ duplum ad Ægyptum dedit. Hoc enim ita palàm & adfirmatè Iosephus scripsit, in oratione Agrippæ regis ad Iudæos: *Africam octo mensibus populum Romanum pascere, Ægyptum autem quaternis*. Valdè notabilis locus: & idem est in Hegesippo, qui transcripsit. Ex hac igitur ratiocinatione, frumentum vrbi illatum annuum fuerit *sexcenties centena millia modiorum*. Sint in dies circiter, *centum sexagintaquattuor millia octoginta tria*. Heu, ingentem copiam! & quæ sufficiat, si inspicis, vel *vicies centenis hominum millibus* alendis. Nam Modius paullò plus minúsve Romanis pendit xxv. libras: sed Romanas tamen libras, id est duodecim vnciarum. AvD. Hem Lipsi, & tu credis hæc vera esse? quî possunt? nam antè dumtaxat de *ducentis millibus*, aut largissimè, *trecentis viginti* frumentantium est dictum. Lips. Dictum, sed nempe etsi non plures caperent, plures tamen fruebantur & alebantur. Nam censendum est, plerosque istorum qui caperent, Patresfamilias fuisse, uxorem, liberos, seruulos habuisse. Itaque largius valdè quàm in vnum caput capiebant: & videtur tessera siue donatio ordinaria fuisse in singulos, *decem modiorum*, quod in Electis notavi. Iam & hoc cogitandum, plures etiam in consortium huius frumen-

* Vide No-
tas.

Lib. IX.
cap. VII.

ti venisse. An non probabiliter Urbanos illos omnes milites? sanè in Herodiano lego, *Seuerum, præter alia quæ indulgit, militibus etiam τὸ σιτηρέσιον siue frumenti modum auxisse.* Quid ipsam deinde Aulam & Palatinos? nōne item probabile annonas suas hinc accepisse? An non & Classarios ipsos in Italiâ milites? Hæc considerari & colligi pro Victoris descriptione possunt: quæ mihi tamen, ut rem dicam, * parum est certa. Ingens frumenti copia sit, & ex duabus prouinciis tantum. An igitur placeat in eo corrigi, *ad centies centena millia?* Ita vniuersa illatio fuerit, cum illo Africano, *trecenties centena millia:* larga profectò satis & laxa, cum hæc in diem toleret ad *millia hominum circiter septingenta.* Facit pro emendatione, quod Spartianus de Seüero scribit: curiosè prospexisse rei frumentariæ, & cum moreretur reliquisse *septem annorum Canonem, ita ut COTTIDIANA LXXV. millia modiorum expendi possent.* Magna prouidentia eius Principis, solliciti in septem annos: sed & Canon ille diurnus opportunè expressus, qui proximè ad nostra *trecenties centena millia* (tecum computa, si voles) proximè, inquam, accedit. Minuisse tamen paulatim hic Canon videtur: siue quia Principes in alia distribuèrent; an & quia minus, prouinciis iam effatis, inferretur? Sanè Constantinus eggegriè minuit, qui sedem & affectum suum Byzantium transferens, ut in aliis Nouam hanc Romam cum illâ Veteri, sic & Frumentatione voluit in parte æquare. Nam classem Ægyptiacam Byzantio destinauit, relicta Romæ dumtaxat illâ Africanâ. Hæc diuisio deinceps mansit: nisi quod Byzantini frumenti modum tamen minuit filius eius Constantius, offensus plebi ob seditionem temerè & asperè motam. De cā re Ecclesiastici nostri scriptores: qui & numerum exprimunt frumenti. In Nicephoro Callisto est: *Ὅττω μυριάδες μεδιμνorum frumenti quotannis à Constantino data plebi fuerant, cuius dimidiam partem Constantius diminuit.* Atque iste totum Frumenti modum annuum facit, non nisi *ὀβτογιντα millium μεδιμνorum:* quæ sint Romanis circiter *quadringenta ὀβτογιντα modiorum.* Haud magna, nec pro prijs opibus, largitio: quam tamen & Socrates ita firmat. *Εὐχρίως δὲ τὸ πάλιν ἀρελὸν τὸ σιτηρέσιον, ὃ δὲ χαλεπὸς ὦδεν τὸ πατρὸς αὐτοῦ ἡμερῶν, ὑπὲρ τεσσαρὰς μυριάδας ὅπως τὸ ἐν τῷ μετὰ αὐτὸς ἐχομένην τὸ πρότερον τὸ σῆμα, ἐκ τῆς*

ἐν τῇ ἀλεξανδρίᾳ κομίζονται πάλαι : Μυλεῖται ὅλη ἡ πόλις : Mulebatur urbem, auferens frumenti quod pater eius in dies adsignauerat, super quattuor myriadas. Ocho enim myriades circiter antea dabantur, inuehebanturque ex urbi Alexandria. Dicit quidem ille σιτηράων ἡμετέριον, diurnum frumentum : sed exuberat ille modus in dies singulos, nec aliter sentit quàm de diuisione dumtaxat diurnâ. At annua ipsa illatio, tanta : id est, mille trecenti in diem circiter modij, vix quattuordecim aut quindecim millibus hominum pascendis. Heu, quantum minuiamus ? atque idem in ipsâ Româ veteri factum, Olympiodori locus (apud Photium, in Bibliothecâ) attendenti ostendit. Excerptum ibi legitur : Ὅτι μὲν τὴν ὑπὸ γόθων ἀλωσιν τῆς βώμης, Ἀλέξανδρος ὁ τῆς βώμης ἐπαρχος, ἥδη τῷ τῆς πάλιν ἀποκαταστάσεως, ἐργαζομένη, μὴ ἔχοντι τὸ χορηγεῖν μέρος τοῦ δήμου, εἰς πλείους ἥδη τῆς πόλεως ἀποκαταστάσεως, ἐργαζομένη δὲ καὶ ἐν αἰνῇ τῇ τεταχθεῖσιν ἀριθμῶν χιλιάδων δεκαπενταέσων : Post Gothorum inuasionem & direptionem Romanam, Albinus Prasædus urbis, iterum nunc eâ instauratâ, scripsit, Non sufficere populo modum qui inferretur, cum urbs iam in multitudinem largiter excreuisset. Scripsit autem, & in vnam diem statutum numerum quattuordecim millium. Verba, quæ expressim de Frumento non habent, sed eò referenda esse, mecum censebit, qui examinabit. Ergo diurnus tunc modus (sub Honorio) quattuordecim mille modij : qui & ipse minuit aut periit cum imperio ipso Romano. Theodoricus tamen rex Gothorum (sanè, vt in illâ gente, laudandus) specimen aliquod veteris moris restituit : & in Ricobaldo quodam scriptum : A Romanis cum gaudio susceptus est, quibus ille ad subsidium, tritici singulis annis cxx. millia modiorum concessit. Sed quid ad ista eo ? ADMIRANDA mea non horum temporum : quin priorum etiam Principum æuo (circa Flauiorum imperium) panis distribui, non ipsum frumentum, cœpit : credo, quia lucrum aliquod ex eo fiscus captaret, & quo minore modo in plures largitio spargeretur. Is Panis gradilis dictus, quia in gradibus diuideretur, idem Fiscalis, quia ē publico & fisco. Commentarius Persij vetus, ad illud — populi cribro decussa farina. Panem non delitiosius cribro discussum, sed plebeium de populi annonâ, id est, Fiscalem dicit. Eos panes bilibres fuisse, ex Vopisci Aureliano dicam. Nam Aurelianus, inquit, eo tempore quo proficiscebatur ad Orientem, bilibres coronas populo promisit, si victor rediret.

* Mediorū
opinor.

ret. Et cum aureas populus speraret, neque Aurelianus aut posset, aut vellet, coronas eum fecisse de Panibus, qui NVNC Siliginei appellantur, & singulis quibusque donasse. ita ut Siligineum suum COTTIDIE toto æuo suo vnusquisque reciperet, & POSTERIS SVIS dimitteret. E quibus inspectis planè affirmaueris, Bilibres, & in Capita sic datos fuisse. AVD. Quomodocunque Lipsi, tamen magna illa, & in magno modo (Seueri canon dicit) largitio, & mihi semper stupenda. LIPS. Quid si accumulo, & oblonium etiam addo: Nam idem Aurelianus (Vopisci item verba) & porcinam carnem populo Romano distribuit, quæ HODIEQVE diuiditur. Quando hodieque? ad tempora vsque Constantini. Simile in Oleo fuit, quod perpetuum populo dedit & instituit Imp. Seuerus. Vinum etiam, ut nequid deesset, Aurelianus statuerat, sed morte præreptus non fecit. Satis hæc mi Auditor, cetera in Electis meis vide.

CAP. XI.

Impensa in Ludos carptim ostensa.

TRANSIMVS ad Arbitraria impendia: quæ trium item generum maximè fuerunt. In Ludos, Opera, Dona: In Ludos singulatim si persequar, aut exempla accumulem; seorsum Theatrum mihi instruendum sit, & noui aliquot sermones. Capita impendiorum dicam. de quibus vniuersè sic Lactantius: *Quid dicendum est de iis, qui populari leuitate ducti, vel MAGNIS VRBIBVS suffecturas opes, exhibendis MVNERIBVS impendunt?* Item Ambrosius: *Magistratus in theatris, mimis, & athleticis, gladiatoribus, aliisque huiusmodi generibus hominum TOTVM PATRIMONIUM suum largitur & prodigit, ut vnus horæ fauorem vulgi acquirat.* Merito damnant nostri Patres damnosam hanc insaniam, & quæ priuatos homines bonis per ludum exuit; Principes ipsos attenuat & delibat. Atque id discere cum ex frequentia eorum potes, tum ex apparatu. Vnus Augustus fecisse ludos se dicit, suo nomine quater & vices; pro aliis magistratibus, qui aut abessent, aut non sufficerent, ter & vices. Ego vix arbitror, vllos ex istis Principalibus ludis minoris quingen-

Lib. vi.
Instit.Serm.
lxxx.

Sueton.

quingenties, aut & millies sestertio stetit: quod Apparatus & Pompa facile persuadebunt. Nam ecce in ipso Theatro, Amphitheatro, aut Circo adornando qui sæpe sumptus? cùm semper gratia aliqua & illicium nouitatis in ipsâ formâ quæretur: & Nero (pro exemplo) *Theatrum totum, non Scenam eius tantum, auro illeuit & obtexit. Sed & quidquid illatum fuit, & omne instrumentum ac choragium, aureum: itemque vela quæ supernè contra solem obumbrabant, purpurea tota, & aureis stellis interstincta. Ex quo & dies ille Aureus appellatus.* Dio Cassius hoc in Nerone. & Plinius id ipsum adsignificauit: *Nero Pompeij theatrum operuit auro, in vnum diem, quò Teridati regi Armenia ostenderet.* Quid Iulius Cæsar, ante Neronem, & nondum Princeps? *Js* primus in *Ædilitate*, munere patris funebri, OMNI APPARATV ARENÆ ARGENTEO vsus est: ferasque argenteis hastis laceßere, tum primum visum. Mox, quod etiam in MVNICIPIIS emulantur, C. Antonius ludos scenæ argenteæ fecit. Cæsar igitur hoc primus: sed non vltimus. & quod Plinius addidit, passim & in Coloniais ac Municipiis Argentæ iam scenæ. Ideo non possum, vt rarioris operæ aut magnificentiæ admirari, quod Plinius, vt tale, scripsit eodem isto loco: *Item L. Murena, & Caius Princeps, in Circo pegma duxit, in quo fuere argenti pondo CXXIIII.* Tu hoc Plini notabile duxisti? *centum vigintiquattuor pondo argenti?* quis ex equite, & penè dixerim plebe, tunc non insumpserit? Lege CXXIIII ∞: id est, *centum vigintiquattuor millia:* nec id pro Caio aliquo sit magnum, imò nec pro priuato nimium, quia argentum recipiebant, nec totum peribat: si tamen vellent. Plura eiusmodi ornamenta aut instructus erant, & quædam in libello nostro Amphitheatrali diximus: & vis nunc vnum & extremum furorem? Heliogabalus Imp. (ait Lamprius) fertur in Euripis vino plenis nauales Circenses exhibuisse. Tu cogita quantum vini profusum, fossis illis & Euripis in Circo ita eo plenis, vt naues inter se concurrere, ac certare de velocitate possent. Quid iam dicam tot *Gladiatorum* millia, tot *Ferarum* ex toto orbe quæsitaram? tot equorum nobilium? in vitâ actisque Principum assidua hæc legis. Addo huc *Missilia* & *Sparsiones* in populum, id est Tesseræ ligneas cum notis rerum, aut interdum res ipsas, magno certamine diripiendas. Quæ item

Lib. xxxij.
cap. iij.

Plin. ibid.

* Faciunt
1140000.
Philip.

L

velut

velut legitima iam erant in omnibus ludis, ad populum illi-
ciendum. Horum pretia & sumptus, ex Neronianis istis colli-
gantur, apud Suetonium: *Sparsa & populo missilia omnium rerum*
per OMNES DIES, singula cottidie millia auium, cuiusque generis
multiplex penus, tesserae frumentariae, vestis, aurum, argentum, gemmae,
margaretae, tabulae pictae, mancipia, iumenta, atque etiam mansueta fe-
ra: nouissime, NAVES, INSULAE, AGRI. Notetur haec iactatio,
quanti ea, & quantarum rerum? Præter aurum, gemmas, mar-
garetas, *Insulas & totos Agros dedit: Insulas* nempe urbanas, &
habitabiles domos. O res vix Suetonio fidissimo testi creden-
das! Sed accedit & Dio similia asserere: *Omnia, inquit, delica-*
tissima quæ homines comedunt (ad Penum Suetonij pertinet:) *omnia*
pretiosissima, equos, mancipia, esseda, aurum, argentum, variam vestem,
haec dabat per symbola quædam & tesseras. Globulos enim paruos
inscriptos, ut quæque eorum erant, hos iaciebat in populum, &
reipsa mox dabatur, quod quisque eorum in tessera haberet. Neque
Nero hæc solus: de more fiebat, etsi alius largius parciusque,
pro opibus, præberet. Titus sanè Vespasianus filius, item profu-
sissimè, in ludis quos per *centum dies*, dedicatione Amphithea-
tri sui, fecit. Dio Cassius de eo: *παρέχει δὲ τῶν καὶ ἐς ὠφέλειαν*
ἐξέρχεται αὐτοῖς: σφαίρια γὰρ ἑλὼνα μικρὰ ἀνωθεν ἐς τὸ θέατρον ἑρπύλλας
σύμβολον ἔχοντα, τὸ μὲν ἐδωδίου πρὸς, τὸ δὲ ἐδῆτος, τὸ δὲ ἀργυροῦ
σπείρους, ἄλλα χρυσοῦ, ὑπανίων, ὑποζυγίων βοσκημάτων, ἀνδραπόδων, ἃ
ἀνδραπαντὰς τινες ἔδωκεν πρὸς τοῦς δοῦντας αὐτῶν ἀντιπαρακεῖν, καὶ λαβεῖν τὸ
ἐπιγυγνόμενον: Dedit & quædam, vtilitatem, non solum volupta-
tem, spectantibus præbentia. Nam globulos ligneos quosdam de loco
superiore in theatrum iaciebat, qui symbolum haberent, hic alicuius
esculenti, ille vestis, alius argentei vasi, alius aurei, equorum, iu-
mentorum, mancipiorum; quæ oportebat eos, qui rapuissent, ferre ad
Curatores ludorum, & ab iis accipere quamque rem inscriptam. Cre-
dis tu hæc per tot illos centenos dies fieri potuisse, sine impen-
sa bis terque millies Hs.? ego non opinor. & vbi sumptus ludo-
rum reliqui? Neque miror iam profectò Hadrianum, cùm in
adoptione Ceionij Commodi multa in populum profudisset
per similes ludos, & in militem: atque is Ceionius agro corpo-
re, viralis non videretur: sæpe dixisse, *Perdidimus quater millies*
Hs. quod populo & militibus dedimus. Qui sunt ipsi nostri decem
milliones.

milliones. Sed dices, Principum virorum modò hæc fuisse. Er-
ras. de Milone, hoc iam olim Cicero, tria patrimonia in has res ef-
fudisse: de Messallâ quodam Vopiscus, cum stomacho ista nar-
rat: Legat hunc locum Junius Messalla, quem ego liberè culpâre audeo. In Carino.
Ille enim patrimonium suum scenicis dedit, heredibus abnegavit. ma-
tris tunicâ dedit mime, lacernam patris mimo: & rectè, si auiæ pallio
aurato atque purpurato, pro syrmate tragædus vteretur. Jam quid Li-
neas petitas Aegypto loquar? quid Tyro & Sidone tenuitate perluci-
das, micantes purpurâ, plumandi difficultate pernobiles? Donati sunt
ab Atrebatibus birri petiti, donati birri Canusini, Africanae opes, in scæ-
nâ non priùs visæ. Et hæc quidem iccirco ego in litteras misi, ut futuros
editores pudor tangeret, ne PATRIMONIA SVA, proscriptis legitimis
heredibus, mimis & balatronibus deputarent. Sed distinctissimè
verò, & expressis summis, aliquid Olympiodorus: Οἱ τὶ Πρόβος
ὁ παῖς Ἀλυπίου, πλείους τὴν οἰκίαν ποραιτέραι, δῶδεκα κεντλιάρια χρυσῶν ἀνέ-
λασε. Σύμμαχος δὲ ὁ λογογράφος, συγκλητικὸς ὢν ἦν μίσην, τὴν παῖδος
Συμμάχου τὴν ποραιτέραν πλουῦτος, εἰκοσι κεντλιάρια ἰδ' ἀπέννησε. Μάξι-
μος δὲ εἰς τὴν ὀπότεραν, εἰς τὴν τὴν ἡμῶν ποραιτέραν, πέντε ἀράματα κατελάλησε κεν-
τλιάρια ἑπτα δὲ ἡμέραις οἱ ποραιτέραι τὰς πανηγύρεις ἐτίθειον: *Quod Probus,*
*filius Alypij, cum ipse Præturam gereret, * duodecim centena pondo auri* * 120000.
aureor.
absumpsit. Symmachus verò, ille orator (est noster, qui in parte ex-
stat) Senator VNVS E MEDIOCRIBVS, in filij Symmachi Præturam
** viginti centenarios effudit. At Maximus, scilicet è diuitibus, item in* * 200000.
aureor.
*filij Præturam, * quadraginta. Edebant autem ludos Prætores, non* * 400000.
aureor.
nisi SEPTEM DIEBVS. Vide dies, vide sumptus: quanto imma-
niter plus olim alij? quanto scilicet tunc resp. florētior, & maio-
res priuatim opes. Sed & inferiore illo æuo ipsi Consules (nam
*hæc de Prætoribus) opinor, largius. de quibus in * Codice Iu-* * Lib. xxi.
Tit. De Cō-
sulis.
stiniano lex est, quæ spargendi vilitate (ita loquitur) sublata, eius
loco ad reparationem Aquæductuum, centena pondo auri præstari per
singulos consulatus decernit. Atque id in imminutionem, & pro
beneficio. si igitur sola Sparsio (id est, missilia in populum) tan-
ti; quid reliqui omnes ludi, & eorum apparatus? Et de Lu-
*dis hæc quoque sufficiant in specimen: de * Operibus, in pro-* * Lib. xli.
cto.
ximum sermonem differo & protollo.

CAP. XII.

Dona Principum effusa, & primò Iulij Caesaris.

DONA sequuntur, magnitudine suâ & frequentia non iam inter ADMIRANDA, sed STUPENDA. Siquis Midas fuisse fingatur, qui omnia tactu faciat aurea; defecerit iuaurare, quantum isti sunt largiti. Per Principes aliquot lubet ire, & hoc ostendere: ordiarque à capite ipso, CAESARE IULIO. De illo vniuersè ita Suetonius: *Nullum LARGITIONIS aut officiorum genus in QVEMQVAM, PVBLICE PRIVATIMQVE omisit. Vis magis partitè? Idem scriptor: Militibus singula interdum MANCIPIA vel PRAEDIA viritim dedit. Ecce. vbi vos Curij aut Fabricij, qui ipsi Imperatores vix septena iugera habebatis? nunc miles aliquis capit ab isto donatore Prædiatota. Hæc & plura (mox dicenda) in militem: quid in Senatum & digniores? Idem iterum Suetonius: Parte magnâ Senatus gratuito, aut leui scænore, obstrictis, ex RELIQUO quoque ordinum genere vel inuitatos, vel sponte ad se commeantes, VBERRIMO CONGIARIO prosequetur. Nec hic finis: extra urbem quoque & Italiam ea largitas se diffudit. & non minore studio (idem Suetonius) Reges atque Provincias per ORBEM TERRARVM illiciebat: alijs captiuorum MILLIA dono offerens; alijs quò vellent, & quoties vellent, Auxilia submittere. superque Italia, Galliarumque & Hispania, Asia quoque & Græcie potentissimas (siue placet, potissimas) urbes præcipuis OPERIBVS exornans. Quid tibi iste vir videtur? mihi, nil nisi nouus quidam Triptolemus; qui sublimi vectus curru, semina non frugum, sed liberalitatis suæ, per terrarum orbem spargit. Atque hæc, quò magis mirère, priuatus Cæsar fecit, & nondum in fastigio illo Principali. AVD. Affatim miror: & vnde Cæsari, nondum Cæsari, opum ista vis? LIPS. Magis mireris, si accogites, iam ab adolescentiâ profusum hunc fuisse, & grandis alieno ære oppressum. Plutarchus aperte; debuisse eum, PRVSQVAM VLLVM MAGISTRATVM CAPERET, (nota. de valdè igitur iuvene) mille trecenta talenta. Ea sunt nobis septingenta octoginta millia Philippicùm. Quid verò iam in ipsis magistratibus?*

mate-

materies & caussa amplior largiendi. Itaque Appianus scribit, *euntem ex Prætura in Hispaniam, creditoribus retinentibus*, dixisse ioco: *Millies sibi opus esse, VT NIHIL HABERET*: id est, vt solum æs alienum solueret, in suo nihil haberet. Ea reddunt *vicies quinquies centena millia*: nec ambige, neque doctissimum Budauin audi (nescio quâ causâ) minuentem. Græca palam sic volunt: *ὅτι δέωτο διὰ τὴν ἰσχυρίαν καὶ τὴν ἀπορία μὴ ἐκείδω*: & Drachmę intellegendę, ex Græcorum more. Ego verò amplius credo, auxisse etiam in Consulatu & deinceps ad Principatum; vt hominis huius ingenium erat, tantum vt daret quarentis. Sed vnde, aiebas, habuit & reposuit? Non longè te duxero. Gallias nostras vide: iste fons, è quo hausit. Diuites tunc herclè Prouincias, sed quas fulmen istud afflauit & ambussit. Nam quomodo se in iis gesserit, breuiter Suetonius: *In Galliâ, sancta templaque Deum, donis referta, expilauit; vrbes diripuit, sæpius ob prædam quàm ob delictum*. Denique è tot præliis, accessit ingens captiuorum multitudo, è quâ diuenditâ pecuniam redegit. In solâ Galliâ *decies centena millia virorum in acie cepit*: quod Appianus ita tradidit, & *totidem occidit*: dico *virorum* & in acie: quid iam mulierum & puerorum? Nam nec his parcebant, imò vel vberissima ex eâ venditione præda. Has solas manubias si æstimas; accedes vel ad *triginta milliones*, & contractâ ac parcâ capitum æstimatione. Iam in ipsis opidis, & agris, quanta prædarum seges? omitto, tu cogitabis. Sed lubérne singulatim inspicere viri dona? Ecce, instante ciuili motu, in Galliâ cum esset, L. Paullum *Consulem designatum, mille quingentis talentis flexit, ne contra se staret*: Curionem, qui *ære alieno obrutus, maiore etiam summâ, vt pro se staret*. Illa tot talenta reddunt, *nongenta millia Philippicũ*: id est pene millionem, in virum vnum. Quid iam in Curionem? amplius longè dedit, vt Appianus dixit (nam eius ea verba scito:) & nisi fallor, ipsum æs alienum eius totum exsoluit. Nec fallor, & Dionem clarè hoc ita memini scripsisse. Atqui Lib. xi. æs illud fuit *sexcenties* hs. quod Valerius Maximus prodidit: quâ minus ergo dedit? Itaque Velleio numerale mendum inhæsit, cum de istâ re, *Curionem centies* hs. scribit accepisse. Ille verò *sexcenties*: & ita hîc rescribe. Ea faciunt *quindecies*

centena millia Philippicū, quid nisi plurium Senatorum census? Nec largitiones eius aliæ in primum ordinem scriptæ exstant: etsi fuerunt, quod in Suetonio audisti: & in magnos illos semper magnæ. Sequuntur Milites, quibus vnice se dedit: atque id ipsum priuatus. Certè adhuc in Galliâ, cum Pompeius duas legiones, colore belli Parthici reuocaret; ipse vt animos sibi pigneraret, singulis abeuntibus *ducentas quinquaginta drachmas* diuisit; quod Plutarchus, alijque prodiderunt: id est, *viginti quinque* Philippicos nostros. Cogita iam duplum in Centuriones, triplum quadruplumque in Præfectos, & Tribunos: valdè ea largitio crescit. Sed quid in ipso iam bello ciuili? priuatim haud dubiè multa; communiter hæc largitio fuit, Suetonio expressa. *Veteranis legionibus, prædæ nomine, in pedites singulos, super bina sesteria, quæ initio ciuilis tumultus numerauerat, vicena millia nummum dedit.* Rectè ita locus habet, & in optimis libris: quid opus est argutari, aut interpolare? Examinemus. *Veteranis legionibus*, inquit: non enim nouellis alijs: etsi & hæc, credo, aliquid habuerunt. Veteranæ autem illæ, *decem*. In *pedites singulos*, inquit: cur igitur equites omittit? quia non opus: sicut nec Centuriones adiecit, quos notum scilicet erat duplum accepisse, de more. Etsi de equitibus hoc æuo, dubito: & olim quidem triplum etiam soliti accipere: sed post Socios ciuitate donatos, palàm video nec honorem nec præmia tanta equitibus fuisse, qui plerique iam è Latinis. Pergit, *Super bina sesteria*: ea sunt *quinquaginta* nobis Philippæi: dedit, inquit, *vicena millia nummum*. Ea sunt, ipsi Philippici *quingenti*: atque ij viritim, & in gregarios milites diuisi, cum duplum Centurionibus esset, Tribunis Præfectisque alarum quadruplum. Proh fidem! (nam sæpe exclaimo, & cogor) quæ hæc, præter stipendia, & alia lucella aut raptus, largitio est? quanta in tam multos? Ne milites nostri audite, & exempla hæc aut cupite aut sperate. Vnde enim Iulius, vnde Romanæ opes? A V D. Vnde & tibi animus sic ista credendi, & affirmandi? Nam alij viri docti trepidant, & in lectione commutant. L I P S. Nihil est. incogitantia hoc facit (imperitiam nolo dicere) veterum & largitionum, & diuitiarum: quibus alia exempla mox attestabuntur. Et
si in

si in hac re satis Græci scriptores, qui cum Tranquillo planissime in summâ concordant. Nam Dio breuiter, sed clarè, militibus quinque millenas solidas Drachmas datas scribit, Appianus fusiùs & distinctissimè: Militibus à triumpho, superans etiam ea quæ promiserat, legionarijs drachmas Atticas quinque mille, Ordinum ductoribus duplum, Tribunis & Alarum præfectis iterùm duplum dedit. Visne aliquid apertius? & cur huic consensui repugnemus? Nota autem nec Appianum aliquid seorsum de Equitibus, vt nec Tranquillum, dixisse. Sed quæ hæc Promissa sunt, quæ Appianus signanter scribit eum superasse? Opinor esse, quòd in pugnâ ad Pharsalum, singulis millenas Drachmas promiserat: iterumque, vt volentes in Africam sequerentur, alteras millenas. quod vtrumque in Appiano leges. Largiter igitur excessit, nisi quid in ipsâ Africâ aut alibi etiam promisit. A V D. Audésne in fasce dare has summas omnes, vt magis attendam? L I P S. Licet. Fuerunt legiones decem, sed veteranæ, & ideò parùm plenæ. Sunt igitur triginta millia militum: & singulis quingenti Philippici: faciunt, quindecim nostros miliones. Vbi nunc Centuriones, Tribuni, Præfecti, atque ipsi Equites? Regum opes expensas dicces in donatione hac vnâ. Atqui an finis est? imò sub ipsum idem tempus, largitionem ad Populum extendit. & vt Suetonij verbis hoc quoque dicam, Populo, præter frumenti denos modios, ac totidem olei libras, trecentos quoque nummos, quos pollicitus olim erat, viritim diuisit, ac centenos pro morâ. A V D. Hic mihi vocem opus tollere, nec compriimo. Viritim toti populo tantum frumenti, olei, pecuniæ? L I P S. Moderor, ne clama: toti populo frumentâti, nec vltra. Dio Cassius ita restrinxit: τὸν ὅχλον τὸν σιτοδοτούμενον: id est, Populo, qui frumentum acciperet. Ergo tenuiorem populum intellegit: & semel nota, Suetonium hic atque aliâs populi voce (præter morem antiquum) plebeculam istam ieiunam, & hirudinem ararij designare. Qui tamen ipse numerus grandis, & sub hoc tempus trecenta viginti millia erant, qui è publico pascerentur: quod antè dixi. Torus ergo ille populus accepit quadringentos nummos viritim: id est, Minam, vt Appianus expressit. Sunt Philippici decem: ergo in summam, tres miliones ducenta millia. Vbi olei deinde modus, vbi frumenti? Mi Audi-

Auditor, ad Ouidium eundum nobis est vt transformemur, & animos veteres, pro veteri æuo, capiamus. Nostri homulli hodie, dicant inera mendacia me flere.

CAP. XIII.

Augusti Principis dona.

SED vnum etiam Iulium vidimus, quid tot Cæsares qui secuti? & vt alijs minimè, tamen in liberalitate consecuti, aut prægressi. AVD. Difficile creditu est. nam hic homo mihi videtur de se, quod olim Liuius Drusus posse dicere: *Nil se cuiquam ad largiendum, præter celum & cænum, reliquisse.* LIPS. Non ita est: opes istæ Vestigalium, & quas diximus, inexhaustæ erant, & vt perennes quidam fontes fluebant. Itaque ad AVGVSTVM veniamus, qui non diuturnitate solùm imperij, sed vereor vt liberalitate patrem superarit. Dona eius quædam ante imperium, alia in ipso sunt: & illa magis miranda. Primùm *militibus & Euocatis*, quos contraxit metu Antonij, aditæ hereditate Iulianæ, dedit singulis *quingenas Drachmas*. Ita ipse Appianus: interpretis eius parùm prouidè *sestertios* vertit. Is numerus Euocatorum, ad *dena millia* fuit: ergo *quingenta* hîc Philippæorum *millia*. Amplius. eodem panè tempore, cùm legiones Quarta & Martia ad se transissent ab Antonio, dedit singulis *totidem illas Drachmas*: iterumque cùm in armis decurrissent, & speciem prælij peritè assimilassent, *alteras totidem*: quæ certè fuerunt ad dictam facile summam, & longè suprâ, si Equites & Centuriones (quod nec antè feci) suo more computentur. Iam verò in ipso primo Consulatu, cum signis à Mutinâ motis urbem intrauit, dedit qui se deduxerant, singulis *bis mille quingentas drachmas*, siue *ducentos quinquaginta* Philippæos: atque *cæ octo legiones* fuerunt. Minimâ legionum frequentiâ, surgent *sex milliones*, & Equites ac Ductores omittentur. Vbi autem prædæ quas egit, aut spolia quæ cepit? adhuc nulla. Quò magis in ADMIRANDIS hæc donationes tres, à priuato Octauiano, & solâ spe futuræ magnitudinis, susceptæ & perfectæ. Atque hîc notandum in vltimâ, transisse eam velut in legem; & solenne donatium hoc

hoc habitum, quoties legiones postea Principem in urbem deduxissent. Certè Spartianus in Seuero tradit, *Milites per seditionem dena millia poposcisse à Senatu, exemplo eorum, qui Augustum Octavianum Romam deduxerant, tantumque acceperant.* O peritos historicos vel antiquarios, & in rem suam lecta aptantes ! Sed quarta etiam donatio à priuato, in quâ lingua mihi hæret. A V D. Quâne obscœna aut turpis ? LIPS. Non, sed quia immensa, aut certè immodica, & vereor refragatorem. A V D. Non me. vt ij qui de cælo tacti sunt, silent & stupent : sic iam panè ego. perge. LIPS. In Philippenfi igitur prælio, vbi de Principatu actum vel Libertate, hic ipse Octavianus cum Antonio promiserunt viritim *quinque mille Drachmas.* A V D. Hoc illud erat ? at Cæsar iamantè totidem, & docuisti. LIPS. Sed Cæsar *decem* legionibus tantum : isti *nouendecim*, quæ in pugna erant, & alijs *quadragenta*, quæ in præsidijs aut Italiâ sparsæ. Appianus quidem ita narrat, vel apud eum Antonius (oratione ad Asiaticos) sed addit : *attritas eas iam & minutas ad xxviii. rediisse, quæ* (inquit) *cum suis additamentis efficiunt virorum supra centum septuaginta millia : præter EQVITES, & item ALIVM militem.* Quis iste *alius miles* ? opinor Auxilia, quæ haud longè infra legiones. Itaque qualis & quanta hæc summa conficiatur, ingenuè fateor, vix ego ausim. promere : & scito esse supra *centum quinquaginta milliones.* Vbi estis qui Nouum orbem, & nouas in eo diuitias repperistis ? Huc ite, ostendent & effundent eas Duumiri isti vnicâ largitione. Atque hæc ille fecit ante Principatum : in ipso tenuit & cucurrit eundem liberalitatis cursum. A V D. At hîc mihi votum & cogitatio. LIPS. Prome. A V D. Si eo sæclo ego viuam, quid nisi miles sim ? ita omnes ad eos opes adfluunt & concurrunt. LIPS. Vera narras. & scito ab hoc militum tunc seminario, Senatorias & diuites plerasque familias ortas. Hæc præmia in civili bello ijs sunt : cum homines vt ad imperium veniant, imperium panè ipsum donant. Quid donant ? perdunt volui dicere : & quomodo tot isti pecuniarum cumuli, sine apertâ pernicië prouinciarum ciuiumque, colligi potuere ? Sanè id factum est : sed Pax postea, cû copiæ suo cornu, reposuit omnia & reparauit. Enimvero Augustus, vt cœperam dicere, in Principatu quo-

M

que

que per liberalis. Lapidem Ancyranum lubet proponere, in quo aliquot donationes eius ordine exsculptæ.

- I. LIBRI. ROMANI. VIRITIM. CENOS. NVMERAVI. EX. TESTAMENTO. PATRIS. MEI.
- II. ET. NOMINE. MEO DRINGENOS. EX. BELLORVM. MANVBIIS. CONSVL. QVINTVM. DEDI.
- III. ITERVM. AVTEM. IN. CONSVLATV. DECIMO. EX. PATRIMONIO. MEO. BIS. QVADRINGENOS. CONGIARI. VIRITIM.
- IV. ITERVM. AERE. MERVI. ET. CONSVL. VNDECIMVM. DVODECIM. FRUMENTATIONES. FRUMENTO. PRIVATIM. COLVMEIO. EMENSVS. SVM.
- V. ET. TRIBVNITIA. POTESTATE. DVODECIMVM. QVADRINGENOS. NVMMOS. TERTIVM. VIRITIM. DEDI. QVALI. MEA. CONGIARIA. FRUMENTI ... NVM. NVMQVAM. MINVS. QVINQVAGINTA. ET DVCENTA SIA.
- VI. DVODEVIGINTESIMVM. CONSVL. TRECENTIS. ET. VIGINTI. MILLIBVS. PLEBIS. VRBANAÆ. SEXAGENOS. DENARIOS. VIRITIM. DEDI.
- VII. ET. QVINIS. MILITVM. MEORVM. CONSVL. QVINTVM. EX. MANVBIIS. VIRITIM. MILLIA. NVMMVM. SINGVLA. DEDI. ACCEPERVNT. ID. TRIUMPHALE. CONGIARIVM. IN. COLONIAS. HOMINVM. CIRCITER. CENTVM. ET. VIGINTI. MILLIA.
- VIII. CONSVL. TERTIVMDECIMVM. SEXAGENOS. DENARIOS. PLEBI. QVAE. TVM. FRUMENTVM. PVBLICVM. ACCE..... DEDI. EA. MILLIA. HOMINVM. PAVLLO. PLVRA. QVAM. DVCENTA. FVERVNT.

Vides, siue audis lapidem, utinam peritè satis aut fideliter descriptum! Insigne monumentum antiquitatis est, & historiæ Augustæ quasi summarium. Sed multa in eo corrupta, & quædam lacera: percurram lucis, & alibi medicinæ, causâ.

In

In primâ donatione est: LIBRI ROMANI. An id fuit, TRIB. P. ROMANI? id est, *Tribubus populi*. Res quidem eas tangit, & legauit Cæsar testamento viritum Romano populo, *trecentos sestertios*, vt Suetonius scripsit; vt autem Dio, *centenos vicenos*, & adducit ipsum Augustum eius rei testem. Et scripserat hoc Augustus fortasse in Commentarijs rerum suarum: sed & hîc ita in Breuiario isto fuit. Explendum igitur, CEN- TENOS. VICENOS. Ij sunt, *tres Philippici* in singulos: si in totum populum, imensum est; si in frumentantes, magnum.

In II. *Quadringeni nummi* viritum dati, item in populum: qui sunt Philippici *decem*. Id factum in quinto Consulatû eius, vt hîc scribitur: id est, statim post Actiacam & Alexandri- nam victoriam, sub triumphum. Dio Cassius ipsum notat in hoc anno, & in summâ consentit: sed auget acceptores, & non viros puberesque tantum, sed etiam pueros, in gratiam Mar- celli, sororis filij, scribit adiectos. Hoc si fuit, vt fuit, quis non vi- det supra duplum ferè donationem crescere, & vt minimum fuisse ad *sexcenta millia* capientium? Fiunt in pecuniâ impensâ *sex miliones*.

In III. Consulatû decimo, scribit se item populo dedisse, congiarium *bis quadringenos*. An simul, vt *octingenos* dederit? an magis significat, bis se dedisse? sicut & paullo post, *tertium quadringenos*. Quæ iterationes valdè sunt liberalitati augendæ: & tu attendes.

In IV. Quid sit illud AERE. MERVI. quæro. An fuit, AERE. MEO. VT. pependitque à prioribus? opinor. Illud autem iam certò assequor, in Vndecimo consulatu datas *duodecim Frumen- tationes*: quas ita appellat, quæ singulis mensibus dari sole- bant. In caritate igitur annonæ, has extra ordinem, & de suo, vt scribit, addidit. Nam legendum inibi PRIVATIM. COEM- PTO. vt dudum monui, cum lapidem hunc vulgaui.

In V. Tribunicia potestas duodecima, incidit in annum vr- bis DCCXLI. cum peregrè & è Galliâ redijt. Tunc igitur plebi refouendæ & conciliandæ, distribuit ter vno anno *quadringenos*: id est, Philippicos *ter denos*, siue in vniuersum *triginta*. Verba aliquot in vitio, an sic emendanda? QVALI. MEO. CONGIARIO. FRUMENTI. MODIVM. NVMQVAM. MINVS. QVINQVAGINTA.

ET. DVCENTA. MILLIA. vt adsignificet, tantum frumenti se quoque dedisse. An verius, FRUMENTANTIVM. NVM. NVM-
QVAM. MINVS. QVINQVAGINTA. ET. DVCENTA. MIL-
LIA? vt dicat *numerus* (id valet NVM.) qui frumentum acci-
perent, & ex consequenti congiarium, tantum tunc fuisse. Sed
postea alius numerus, dices: haud moueor, quia saepe id per re-
censum mutauit. Cogitetur tamen. Vir doctissimus & acutis-
simus legebat, QVINQVAGINTA. ET. DVCENTA. SESTER-
TIA. & referebat ad Suetonij hæc verba: *Congiaria populo fre-
quenter dedit, sed diuersæ ferè summæ: modò quadringenos, modò tre-
cenos, nonnumquam ducenos quinquagenosque nummos.* Sed refellit
hoc ipse lapis statim, qui dicit bis datos *sexagenos denarios*: quos
non nisi in *ducenos quadragenos* nummos resoluas. Quomodo
ergo *numquam minus* dederit, vt hîc sculptum? Sed & Dio in
anno DCCXLVII. adnotat datos *Denarios sexaginta*.

*Sunt octo
decies cen-
tena M.

In VI. sunt *sexageni denarij in trecenta viginti millia capita*: quæ
ad duos millones, * paullò minùs, se attollit.

In VII. tenebræ. videtur militaris donatio esse, sed ijs qui in
colonias missi, aut mittendi.

In VIII. notetur numerus frumentantium, qui tunc fuit. Ista
de Augusto sufficiant: etsi liberalitates eius plures ex facili de-
derim, vt ipse dare facilis, etiam per ludum & iocum. Cuius-
modi ista in Macrobio: *Omnibus qui secum pilâ lusissent, sestertia
centena dari Cæsar Augustus iusserat, soli Cælio quinquagena. Hic ille,
Quid ergo? inquit, ego vnâ manu ludo?* locus lepidus: sed donatio
magna in ludicrâ istâ causâ, singulis *bis mille quingenti* Philip-
pici. Iterùm totidem Græculo cuidâ, pro carmine, & audaculo
dicterio, factoque: sed tu factum ipsum nosce, aut potius reco-
gnosce. Græculus fuit, qui Cæsari carmen obtulerat, atq; ille ac-
ceperat, & nihil vltra. Græculo iterùm paranti dare, præuenit,
& carmen à se dedit; vt ostenderet talia & domi sibi nasci. Hîc
Græculus legere, mirari, & tandem manu in pauperem bulgam
demissâ nummos, an denarios aliquot, Augusto offerre, cum
dicto: *Si plus haberem Cæsar, plus darem.* Exemplo ostendit &
commonefecit, quid ille deberet: nec frustra. Nam statim Au-
gustus delectatus libero & acuto facto, *sestertia centena* dari ei
iussit: id est, *bis mille Philipp. & quingentos.*

C A P.

CAP. XIII.

Aliorum Principum dona.

NON sit modus, si omnia Augusti tollam: omitto, & aliorum carptim aut saltuatim quædam tango. In TIBERIO pauca sunt, parcâ ille manu & restrictâ fuit: atque ita moriens in thesauris reliquit, * *viciessepties millies Hs: quod Caligula, non toto vertente anno absumpsit.* Ita enim hoc Suetonius: sed in Dione paullò aliter: & ait, *quosdam dicere ter & vices millies relictum; alios autem * ter & tricies.* Sanè pro meo sensu, posteriori parti accedam, qui satis iam imbibit Romanas opes. Nec in tempore absumptæ à Caligulâ pecuniæ Dio dissentit à Suetonio, si sic legas: *οὐδὲ εἰς τὸ τρίτον ἔτος μίσης ἀπὸ τῶν τριδισσῶν:* nec vel in tertiam anni partem quidquam Caligula ex his seruauit. Quod sanè cum Tranquillo & veritate conuenientius, quàm vt sit, *εἰς τὸ τρίτον ἔτος, in tertium annum.* Ille verò statim exhaustus & egens, atque ad rapinas se vertit. In CLAUDIO, notatur prima liberalitas in auspiciis imperij, cum militibus *quinadena Hs.* promissit. Ea sunt *trecenti septuagintaquinque Philippæi*: si tamen Suetoniana illa scriptio (ex eo sumpsi) est certa. Nam Iosepus adauget, & *vicena* promissa ait, siue vt ipse numerat, *quina millia drachmarum*: qui sunt *quingenti Philippæi*: & addit, *omnibus vbique militibus idem promissum.* Quomodo hæc quidem donatio, superet omnes iam dictas, & fortasse dicendas. NERO sequitur: quid de eo dicam? qui, vt Suetonius ait, *diuitiarum & pecuniæ non alium fructum putabat, quàm profusionem.* Itaque nepotinos eius sumptus frustra colligam: In Suetonio atque aliis, patent: quædam addam quæ magni & laudabilis animi sunt visa. *Militi prætoriano* (in Dionis compendio) ob causam aliquam iusserat centies Hs. numerari: id est, *ducenta quinquaginta millia Philippicûm.* Et cum Agrippina mater, mirata improvidam fortasse liberalitatem, iussisset totam eam pecuniam, ipso coràm, in mensâ exponi & expandi, vt sic vel aspectu pœnitentiam eliceret: ille magno animo, iussit alterum tantum addi, & Nesciebam, inquit, tam exiguum me dedisse. Egregia

* Id est, sexaginta sex milliones, & quinquaginta M. Phil.
* Sunt octoginta & vni miliones.

vox: quam cur tu rides? A V D. Non ipsam, sed meam cupidinem: & o si quis *hoc exiguum* mihi? L I P S. Auidus o homo es, nec accipies: hodie liberalitatis eius nec umbra manet. Hoc Nero in militem: sed quid in regij sanguinis Teridatem? *quod vix ipsi Suetonio credibile videatur, octingenta nummorum millia diurna in eum erogauit, abeunti que super HS. millies contulit.* Vt hoc & capias, & ponderes; scito Teridatem per *nouem menses* continuos Romæ, aut in finibus Romanis, fuisse: & toto eo tempore immunem habitum ab omni sumptu. Decreta igitur ei in diem *octingenta millia*: quæ sunt *viginti millia* Philippæorum. Numera in mensem: quid ea nisi *sexcenta millia*? In nouem menses: *quinque milliones quadringenta millia*. Iam abeunti datum, *millies HS.* quasi in viaticum: quod iterum efficit *duos milliones & dimidium*. An potius in Suetonio, *bis millies* scribendum? augeatur altero tanto, & palam Dionis compendium (numeri autem in Græcis magis veri) hoc suadet. Atque ista conspicua & signata liberalitas Neronis est: quid minores aliæ & sparæ, sed coalescentes in grandem summam? De quibus Tacitus: *Bis & vicies millies HS. donationibus Nero effuderat*: & addit, Patres censuisse, vt repeterentur ab iis qui cepissent. Ea sunt *quingentaquinque milliones*, nisi calculus me fallit. quod & alibi vereor, & ignoscendum est in sermonis hoc cursu & calore. Adiungo NYMPHIDI, post Neronem, promissum: non Principis, sed pro Principe tamen factum. Ipse vt *Urbanum omnem militem & Prætorianum Galbæ adiungeret*, promissit iis ** septem mille & quingentas drachmas viritim; reliquis extra urbem, mille ducentas quingenta*. In Plutarcho hoc ita leges, ingentem donationem, & qualis antea in hoc genere nec fuit. Nam priores illæ *Drachmæ* in Urbanos, faciunt nobis *septingentos quingenta Philippicos*: alteræ in Legionarios, *centum viginti quinque*. Quò hoc ascendat in plura quàm *viginti quinque millia* Urbanorum: in amplius *ducentena* Exterorum? vt Classes, & talia, omittam. Iure igitur Plutarchus exclamat & queritur, *plusquam Neronem hunc renatum, nec potuisse eam pecuniæ molem extrui, nisi vt omne Romanum imperium attereretur aut euerteretur*: præsertim post tot & tam recentes à Nerone ictus. Infinitæ deinde sunt largitiones in militem, vel in populum: sed, nisi

* Latine
esset, Tri-
ginta ses-
tertia.

* Latine,
Quina ses-
tertia.

memo-

memoria imponit, infrà iam dictas. Ideò nec pono, vnam *Seueri* Imp. tantum libo. Dionis compendium: *Celebrauit Decennalia imperij sui, & dedit populo qui frumentum solet accipere* (nota semper ferè de Populo frumentario) *itemque Pratorianis decem aureos. Quà in re se iactabat. reuera enim NEMO vnumquam antea tantum SIMVL dederat, effusumque hac donatione* * *bis millies HS.* * *Quinque milliones.* Decem istos Aureos, scio Romanos fuisse: id est nostros viginti, aut paullò amplius. Ita magna vis assurgit, & expressa est à Dione summa: sed hæreo an satis ex vero additum, *numquam antea tantum* datum. Nam & Commodi Imperatoris superfluens donatio fuit, in Lampridio notata: *Congiarium dedit populo, singulis Denarios septingentos videnos quinos.* Qui sunt Romani aurei *vigintinouem*: pænè triplum eius, quod Seuerus postea dedit. Nam quod vir doctus quidam hîc rescribit *septuagenos quinos*, valdè est præter rem & Lampridij mentem. Sed scilicet Dionem scribere, *Simul numquam tantum datum*: id est, & Populo & Militibus. Alioqui & superiores aliquot donationes militares valdè excedunt. De Donis peregi, & simul de *Opibus publicis.*

CAP. XV.

De primatorum aliquot opibus, & materia huius finis.

TRANSEO ad *Primatas opes*, quæ & ipsæ magnæ fuerunt, & per multos sparsæ. Quis nescit Senatores aut Senatorios plurimos fuisse, & plures longè Equites Romanos? Atqui primis illis, census sub Augusto fuit *Decies HS*: siue *vigintiquinque millia Philippæorum*. Istis, id est Equitibus, census *Quadringentorum*, quæ faciunt *decem millia Philippæorum*. Hic census, quem necessariò haberent: quàm multos autem, & plerosque omnes, putas excessisse? Ac lubet paullisper recensere hos ditites: inter quos quem prius, quàm Crassum illum cognomento *Diuitem*? Cicero aliique de eo, atque etiam in eum Cicero ista: *Multi audierunt ex te, cum diceres, Neminem diuitem esse,* In Pandox.
nisi

nisi qui exercitum suis FRUCTIBVS alere posset. Ergo hoc proposito numquam eris diues, antequàm tibi ex tuis POSSESSIO-
NIBVS tantum reficiatur, vt ex eo tueri sex legiones, & magna equitum ac peditum auxilia possis. Hæc vox Crassi fuit, opinor, negantis se Diuitem, etsi vulgò ita audiret: quia nemo sic dicendus, nisi cui tales opes. In Plinio hoc paullò contractius:

Lib. xxxij.
cap. x.

M. Crassus negabat locupletem esse, nisi qui REDITV annuo tueri LEGIONEM posset. In agris suis HS. bis millies possedit, Quiritium post Sullam ditissimus. Qui locus inspectione, fortasse & correctione eget. Primum de Legione vnâ ait: quod Cicero palàm de pluribus (imò & sex nominat) & item Græci de exercitu tradunt. Itaque in Plinio quoque verius censeam, Legiones. Iam quod addit, bis millies in agris possedisse: quid ergo in aliis? in seruis, in pecuniâ, in vasis ac supellectile, denique in domibus, quantum habuit? Sanè alterum tantum dixerit aliquis, ex communi tunc ratione & proportionem opum. Plutarchus scribit, solos architectos & fabros eum in seruis habuisse, ad quingentos, quorum operam elocabat in vrbe ruinis vel incendiis obnoxia: quid deinde seruorum ad reliquos vsus, domi vel in agris? Hæc eò deduco, vt sollicitem & quatiàm lectionem Plinij receptam: & quia non arbitror in solis agris sic habuisse.

* 4250000
Phil.

Argumento ex Plutarcho, quòd totus census eius, post Decumas Herculi datas, & epulum frumentumque plebi, non fuerit nisi * septem millium & centum talentorum. Atqui longè hoc ab illo bis millies abest in solis agris. Facit & ipse Plinius, qui paullò post subiicit, Multos postea se cognouisse, seruitute liberatos, opulentiores. Libertos autem intellegit, qui ad ter millies, aut circa, perueniunt. Non insisto: dico, legendum mihi videri in Plinio, nisi qui legiones tueri posset ex agris suis. Sestertium bis millies possedit. Vt vniuersæ opes eius fuerint bis millies, siue quinque millionum. Quod propemodum consonat cum illis talentorum millibus, è Plutarcho recitatis: & Decimas Herculanæ si addis,

De vitâ
beatâ cap.
xxi.

proximè accedit. Senecæ item locum huc subiungo: M. Cato possidebat ipse quadragies HS. minus sine dubio quàm Crassus, plus quàm Censorius Cato. Maiore spatio, si comparatur, proauum vice-
rat, quàm à Crasso vinceretur. Monco primò legendum, quadringenties HS. quod certum est: deinde addo, ex hac compa-
ratio-

ratione elucere, quòd haud multo vltra *bis milles* Crassus potuerit habere. Alioqui nimium interuallum sit inter Catonem Vticensem & ipsum: quod Seneca negat. AVD. At enim Lipsi, vis tu igitur Crassum ad reditum ex agris tantum respexisse? LIPS. Videtur. nam & Cicero scripsit, *nisi tibi ex POSSESSIONIBVS tuis tantum reficiatur*: & antè, *nisi qui exercitum FRVCTIBVS suis alere posset*. Ea verò ad agros spectant: & ipsa Plinij vox, *Neminem LOCUPLETEM esse*. Etsi haud nego, multos Romanorum magna latifundia habuisse: sed summa hæc exorbitet. Alioqui L. Domitius ille, successor in Galliam Cæsari destinatus, agris sanè abundare debuit, qui (leges in ipso Cæsare) Corfinij obsessus, ad animandos milites, *in concione* I. Ciuil. *agros ex SVIS POSSESSIONIBVS pollicetur, quaterna in singulos iugera, & prorata Centurionibus Euocatisq;*. At enim triginta cohortes ibi militum, id est *duodecim circiter millia*. Ea sint igitur *quadraginta octo millia iugerum*: quid iam in Centurionibus & Euocatis, quibus *duplū* debebatur? Lego & in Plinio: *Sex dominos semissem Africa possedisse sub Nerone, quos ille interfecerit*. Quid Seneca, de Pompeio (an Poppæo) quodam, sub Caligulâ? nam qui *Ptolomæum restitunt, ab ipso mox refelluntur*. Quid igitur de eo? *Panem & aquam defuisse, cū TOT FLVMINA possideret, in suo orientia, in suo cadentia*. Si hæc vera; oportuit totas regiones possedisse. vti C. Antonius ille, collega Ciceronis in Consularu, *totam Cephaleuiam insulam, velut proprium patrimonium habuit, atque ibi opidum etiam nouum struxit*: quod traditum ita Li. xviii. Straboni. AVD. De Antonio, esto: nec magna ea insula. At de Poppæo, & TOT FLVMINIBVS, ex vero scriptum? LIPS. Ex vero. nec solus Poppæus talis, plures Seneca aggregat, epistolâ De Tranq. cap. xi. LXXXIX. vbi hos auaros communiter ita insequitur: *Quousque fines possessionum propagabitis? Ager VNI DOMINO qui POPVLVM cepit angustus est. Quousque arationes vestras porrigetis, ne PROVINCIA RVM quidem satione contenti circumscribere prædiorum modum? ILLVSTRIVM FLVMINVM per priuatum decursus, & AMNES MAGNI, magnarumque gentium termini, VSQVE AD OSTIVM A FONTE vestri sunt. Hoc quoque parum est. nisi latifundiis vestris maria cinxistis, nisi trans Hadrianum, & Ionium, & Aegæum vester vil-*

N

licus

licus regnet. Nisi IN SVLAE, ducum domicilia magnorum, inter
 VILISSIMA rerum numerentur. Quid ais? non hæc satis
 clara, satis certa sunt: nec illustrent, sed augent quæ dixi? Si
 enim vnus aut alter talis, quid attinet vt publicum morbum
 carpere? Sed plures omnino fuerunt: & quidam etiam do-
 no hæc capiebant. AVD. Dono? id verò nullus crediderim.
 LIPS. Iterum Seneca, De Beneficiis: *Beneficium est, donare re-
 giones, per quas MAGNA FLUMINA ET NAVIGABILIA de-
 currant.* Donarit autem eas Princeps; vel aliquis ille diues
 testamento. Sed ecce hi verè locupletes: & quorum fundos
 nec milui oberrauerint, vt ait poëta. Sed redeo ad vniuersè
 Diuites, inter quos L. Cornelius Balbus meritò locandus. qui
 Lib. XLVIIJ. (vt Dio scripsit) *homines suæ ætatis Diuitiis & Magnitudine animi
 supergressus est, adeò vt moriens populo Romano viritum legauerit de-
 narios viginti quinque, siue Aureum Romanum vnum.* Quid pu-
 temus nunc heredes, & legatarios habuisse? Seneca etiam no-
 ster, ille doctrinæ & sapientiæ, id est internorum bonorum,
 ita diues, quàm rarâ sorte & externorum fuit? Eum * *ter mil-
 lies HS. possedisse*, amicus illi Tacitus scripsit, & inimici cum
 multâ inuidiâ obiecerunt. AVD. Quidni Lipsi? & ille vir
 maximus, hoc vno titulo apud me minuit, quòd sic in opibus
 abundet. Philosophum hoc decuit? & quidem Romanum,
 qui facta sibi vindicant, magis quàm verba? LIPS. Miserum
 Senecam, vt video. quare? quòd non Virtus solùm ei, sed For-
 tuna fauerit: & in alio tamen aliquo hoc laudemus. Sed quia
 rara hæc coniunctio, præsertim in modesto & sapiente; & bona
 mentis, vt ille inquit, *soror est paupertas*: homines indignantur,
 liuent, Senecam equis & quadrigis incurrunt. At meo iudicio,
 ô virum hoc ipso magnum, quòd capere potuerit, quòd vti,
 quòd habere (vt vno verbo dicam) & non haberi! Quid,
 quod nec eas suspexerit? inter media censuit, inter fluxa, & quæ
 si abirent, nihil auferrent, nisi semetipsas. Audi illum, ô Liur,
 & file. Pone me, inquit, in opulentissimâ domo, vbi aurum argentum-
 que in promiscuo vsu sit. Non suspiciam me ob ista, quæ etiam si
 apud me, tamen extra me sunt. In Sublicium rursus pontem me trans-
 fer, & inter egentes abige: non ideò tamen me despiciam, quòd in illo-
 rum numero consideam, qui manum ad stipem porrigunt. Quid ergo
 est?

* 7500000
 Phil.

est? domum illam splendidam malo, quàm pontem. Hæc vera philosophia est: posse habere, posse carere, non cupere absentes, capere & præsentēs: ijsdem vti benè, & bonis subleuandis. Sed quid euagor? diues Seneca, & nostro more septuagiesquingies centena millia possedit: plus meruit (audi & hoc Liuror:) & mul-
 ri nequaquam eius artibus pares plus habuerunt, vt Nero ad eum dixit. Ecce Cn. Lentulus Augur (ait ipse Seneca) diuitiarum MAXIMUM EXEMPLVM, antequam illum liberti pauperem facerent, quater millies HS. suum vidit. Propriè dixi (inquit) nihil enim ampliùs, quàm vidit. Hic stupor igitur possedit ipsos decem milliones, Regum aut certè Regulorum opes. Sed indicat Seneca, liberos & plus habuisse. Ac sanè de Pallante Tacitus scribit, festerij ter millies possessorem fuisse: quod quater millies, Apud Tac. xii. l. An.
 me volente, Dionis Breuiarium in Nerone expressit. Et hoc ipsum de colliberto eius Ælio Narcisso, idem Dio in Claudio narrauit. Sed aula hos beaur, inquit. Vis igitur & homines, non è Senatu vel aulâ? ecce è mediâ plebe vnum, è Plinio: C. Asinio Gallo, C. Marcio Censorino Cos. (id fuit sub Augusto) Lib. xxiij. cap. x.
 C. Cæcilius Claudius Isidorus testamento suo edixit, Quamuis multa civili bello perdidisset, tamen relinquere seruorum quattuor millia centum sedecim, iuga bouum tria millia sexcenta, reliqui pecoris ducenta quinquaginta millia, in numerato HS. * sexcenties. Funerari se iussit
 HS. vndecim millibus. Vide tu tot seruos, boues, pecudes, tantum * Decies. quingies cetera millia Philip.
 numeratæ pecuniæ: & miror agros non expressos, quos tamen suspicor habuisse, itemque villas, & ædes. Sed vtut sit, familiam illam solam seruorum vide: quis Principum habet? A v d.
 Valdè quidem isti copiosi in seruis, quod & in Crasso notaui. Lips. Valdè. & Petronius ex more, si non ex vero, de Eumolpo suo facetissimâ narratione scripsit: Familiam quidem tam magnam per agros Numidie sparsam habere, vt vel Carthaginem posset capere. Certè aliquot millia esse debuerant eorum, qui armis apti: sicut & historicâ fide Vopiscus de Proculo tradit, eo tempore quo sumpsit imperium, duo millia seruorum suorum armasse. Quid Belisarius ille sub Iustiniano magnus? duodecim millia puerorum (ita loquuntur) habuisse propria, Aimoinus, Regino, alijque testantur. Nam illud quod in Athenæo adfirmatè scribitur, quale est? Quosdam Romanorum ad DECEM aut VIGINTI Lib. vi.
 N 2 millia

millia seruatorum habuisse, nec ut QVAESTVM ex iis facerent, sed ut affeclas aut subsequas eos modò haberent. Hoc de seruis, mihi ipsi timidè tardeque credendum, & tamen credendum. De aliis armentis, simile aliquid (etsi minus est) in Vopisco item lego, de villâ Valeriani priuatâ. in quâ quingenti serui, duo millia vaccarum, equae mille, ouium decem millia, caprarum quindecim millia fuere. Quæ mea mens, cùm ista cogito? vbi nostræ paupertinæ villæ, nec millesimis horum instructæ? Et communia hæc, certè non noua, in opibus, illo æuo: auctore Senecâ, quem audi, suo more, increpantem: O miserum, siquem delectat sui patrimonij liber magnus, & VASTA SPATIA terrarum colenda per vinctos, & IMMENSI greges pecorum per provincias ac REGNA pascendi; & FAMILIA bellicosis nationibus MAIOR; & AEDIFICIA priuata laxitatem urbium magnarum vincentia. Hæc Seneca. ideoque pauca exempla talia aut scripta sunt; aut si scripta, ad nos peruenerunt. Casu factum est, quod Cæsar prodiderit (& mihi casu incidit) T. Labienum Legatum suum in Galliis; opidum Cingulum constituisse in Piceno, & suâ pecuniâ exadificasse. Vide in homine priuato opes & animum Principis, qui eas in tota opida struenda conuertit: quod & medici quidam apud Plinium fecere. Quid autem, quod etiam inferiore æuo, rebus & imperio labentibus, magnæ istæ opes? Olympiodori hæc excerpta audi: Οἱ πολλοὶ οἶκοι ῥωμαίων προσόδους καὶ ἐνιαυτὸν ἐδέχοντο ἀπὸ τῆς κτημάτων ἀντιπρὸς, ἀνὰ τεσσαρὰς καὶ πέντε χευσσοὺς κεντριάδεια, χαλκοὺς τὸ σίτου καὶ τὸ οἴνου, καὶ τῆς ἄλλων ἀπάντων εἰς ὧν. αἱ εἰς * τελετὴν συνέτεσσιν, εἰς ὅτι πρὸς ἀνατολὴν, τὸ εἰς φεγγαρίου χευσσοῦς. τῆς δὲ μετὰ τοὺς ἑσπέρους τῆς δὲ ἑσπέρους οἶκου τῆς ῥώμης; πεντεκαίδεκα, & δέκα κεντριάδεια ἢ πρόσθ' ὧν: Multæ Romanorum domus (id est, earum domini) in ANNO REDITV accipiebant è possessionibus suis, ad* quadraginta centenarios auri: idque absque frumento, vino, & aliis speciebus, quæ si venderentur, facile trientem æquarent illati auri. Secundariæ autem domus, quindecim centenarios aut decem recipiebant. Hæc ille, sub Honorij & Arcadij æuum: quàm defectâ iam Româ, & per illam Nouam imminutâ? Atqui tot illi Centenarij (centum libræ auri in singulis) reddunt quadringenta nobis aureorum millia: & vbi frumentum, & reliqua? Atque etiam redditus tantum computat,

De Benef.
lib. vii.
cap. x.

1. Ciuil.

* Vento
Trientem:
an aliquis
Triplum
auferet?

* 400000.
aureor.

rat, non seruos & alia multa, quæ sine fructu. Addam distinctè & vnum exemplum, in quo defino. Capitolinus de Gordiano, adhuc priuato: *Ditissimus ac potentissimus, in prouinciis tantum terrarum habens, quantum nemo priuatus. Quæsturam magnificentissimè gessit. Aedilitatis suæ tempore, duodecim populo Romano munera, id est per singulos menses singula DE SVO exhibuit. ita vt gladiatorum nonnumquam quingena paria exhiberet, numquam minus centenis quinquagenis. Feras Lybicas vnâ die centum exhibuit, vrsos vnâ die mille: & plura deinde animalium nomina- tum: quæ omnia POPULO RAPIENDA concessit. Amplius de eo, auctore Cordo: In OMNIBVS ciuitatibus Campaniæ, Etruriæ, Vmbriæ, Flaminiae, Piceni, DE PROPRIO illum per QVATRIDVVM ludos scenicos & Iuuenalia edidisse. Qui benè hæc tollit singula & pensitat, quique scit quid sit ludos olim edere: nescio quam trutinam reperiet ad tot illa ponderanda aut æstimanda. Diducere mihi non placet, placet abiungere: & *Opes Romanas publicè priuatimque satis videor ostendisse. Tu abi, cæna, dormi.**

I. L I P S I
D E M A G N I T V D I N E
R O M A N A
L I B E R I I I.

C A P V T I.

*Ad Opera Romana transitum, & primò de ligneis
aut temporariis dictum.*

V D. Malè mihi hac nocte fuit. L I P S. Quid ita? A V D. Quia herè nimium benè. Suaues illi sermones animo inhæserunt, & per cerebri huius spatium inerrantes, verè dico, ademerunt mihi somnum. L I P S. Aliter ego dixeram: & meministi, vltimi mei, *Dormi?* Atqui cautio erit ne sic in posterum: mittemus potius, aut suspendemus, hos sermones. A V D. Quin tu verbum hoc suspende: nam meruit. Itane sermones hos tollas, in quibus vnica mihi spes solatiij? nam ne nescias, vt ij qui à scorpijs sunt icti, ab iisdem remedium habent: sic ego nunc affectus. Ad te prope-ro, qui pupugisti. L I P S. Ad me? non ego Scorpius, sed Aspis: autem claudio ad has cantilenas. A V D. Benè est, pungat me & hæc aspis, vt dormiam: & suauis veneno infundat somnum. L I P S. Age, age, medebor: sed nō, vt censes, suauiter mi homo: ego verò vt fastidiētes quosdam ægros medici, ad exercitia & O P E R A te ducam. Ecce enim ea ordine sequuntur. Duplicia autem Romana istæ Opera, *Temporaria* & *Diuturna*. Illa, quæ subito & in breue tempus aliquod excitabantur, è terrâ aut ligno plerumque: ista, quæ in longum, & mansura, è latere, lapide, & materie firmiore. *Temporaria*, duplicia iterum video, *In Militiâ*, & *Extra eam*: atque vtrique mereri iustam admirationem. Nam
siue

siue militiam videas; quis *Fossas, Vallos, Aggeres*, & talia terrea; iterumque materialia, *Turres, Testudines, Musculos, Vineas*, legit, tam multa, tam crebra; & aut industriam, aut vires hæc patrantium, non æstimat & admiratur? Siue extra eam quædam, in voluptatem aut splendorem structa; quomodo idem affectus non insinuet animo vel irrumpat? Et Militaria quidem mitto, * alias mihi explicata: pauca ex ciuilibus tangam. Quo in genere ludicra præcipuè fuere: vt *Theatra, Amphitheatra, Circi*, & magnæ eiusmodi moles, structæ sæpe in paucos dies, & pænè vt deijcerentur. Duo exempla in Plinio, etiam cum eius, qui tam multa ADMIRANDA viderat aut legerat, nimiam admiratione. *M. Scaurus*, inquit, *fecit in Aedilitate sua opus omnium MAXIMUM, QUAE VMQVAM FVERE HVMANA MANV FACTA, non temporaria morâ, verumetiam æternitatis destinatione. Theatrum hoc fuit. Scena ei triplex, in altitudinem CCCLX. columnarum. Ima pars scenæ è marmore fuit, media è vitro, inaudito etiam postea genere luxuriae. Summa tabulis inauratis columnæ, vt diximus, imæ duodequadragenium pedum. Signa arca inter columnas, vt indicauimus, fuerunt tria millia numero. Cauca ipsa cepit hominum LXXX. millia, cum Pompeiani theatri, toties multiplicatâ vrbe, tantoque maiore populo, sufficiat largè XL. millibus. Sed & reliquus apparatus tantus, Attalicâ vesçe, tabulis pictis, ceteroque choragio fuit, vt in Tusculanam villam reportatis quæ superfuerant cottidiani vsus deliciis, incensâ villâ ab iratis seruis, concremaretur ad HS. millies. Quid est? friget, nec excitatis? AVD. Nihil. ipse Plinius metepesecit, cum scripsit, non temporaria morâ, sed æternitatis destinatione factum. Metepesecit, te refellit, qui inter Temporaria hoc refert. LIPS. Tene tam læuè Plinium capere? præuidebam, & metuebam. Sed hoc ille dictum voluit, istud Temporarium eminuissè etiam inter firma illa, & quæ æternitatis spe facta. Non aliud sanè dixit: & ecce alibi eius verba. *Fr. M. Scauri aedilitate, tria millia signorum in scenâ tantum fuere, temporario theatro. Audin, temporario? Iterumque alibi: Trecentas sexaginta columnas M. Scauri aedilitate ad scenam theatri temporarij & vix vno mense futuri in vsu, viderunt portari silentio legum. Quos locos libentiùs adfero, quia Plinius eosdem adspexit, cum hic scripsit: vt diximus: & vt indicauimus: nempe hisipsis locis. Sed quod hîc etiam est: Ima pars scenæ è marmore.*) explicat*

* In ipsâ
Militiâ, &
Mechani-
ciâ.

Lib. xxxij
cap. vii.

Lib. xxxv.
cap. ii.

cat idem suprà, in cap. VI. *Marmoreos parietes habuit scena M. Scauri, non facile dixerim sectos, an solidis glebis politos, sicuti est hodie Iouis Tonantis aedes in Capitolio. nondum enim secti marmoris vestigium erat in Italiâ. Vltimis item verbis, concremaretur ad Hs. millies:)* è manuscriptis aliquis mallet, ad * bis millies: nec nimium sit pro reliquo luxu. Alias operis partes tu per te, & otiosè, si voles, inspicce & adstupefce: ego alterum exemplum, ex eodem Plinio, qui dictis iam subnectit. *Aufert animum, & à destinato itinere digredi cogit contemplatio tam prodigæ mentis, aliâque connecti insaniam è ligno. C. Curio, qui bello ciuili in Casarianis partibus obiit, funebri patris munere, cum opibus apparatuque non posset superare Scaurum (unde enim illi vitricus Sulla, & Metella mater, proscriptionum sectrix?) cum iam ne ipse quidem Scaurus sibi comparari posset, quando hoc certè incendiij illius premium habuit, conuectis ex orbe terrarum rebus, ut nemo postea par esset insania illi. Ingenio ergo vtendum fuit: opera pretium est scire quid inuenerit, & gaudere moribus nostris, ac nostro modo nos vocare maiores. Theatra duo iuxta fecit amplissima è ligno, cardinum singulorum versatili suspensa libramento: in quibus vtrisque antemeridiano ludorum spectaculo edito, inter sese auersis, ne inuicem obstreperent scena, & repente circumactis, ut contra starent, postremo iam die, discedentibus tabulis, & cornibus inter se coeuntibus, faciebat Amphitheatrum, & gladiatorum spectacula edebat, ipsum magis auctoratum populum Romanum circumferens. Quid enim miretur quisque in hoc primum? inuentorem, an inuentum? artificem, an auctorem? ausum aliquem hoc excogitare, an suscipere? parère, an iubere? Super omnia erit populi furor, sedere austi tam in fidâ stabiliq; sede. Quæ vilitas animarum ista? aut quæ querela de Cannis? quantum mali potuit accidere? Ecce populus Romanus vniuersus, velut duobus nauigijs impositus, binis cardinibus sustinetur, & seipsum depugnantem spectat, periturus momento aliquo, luxatis machinis. Disertè ista Plinius, & culpans simul ac laudans. Quid autem nos? Legimus, intelligimus, vix credimus (de meo sensu hîc fateor:) & qui quantique illi cardines singuli, qui tota theatra sustinerent, verterent, iungerent, disiungerentque? De me, parum est: sed coeant ipsi artifices nostri & architectones, laborabunt in re non dicam conficiendâ, sed*

* 000000.
Phil.

sed exputandâ. Plura huius generis passim : sed in circumfusâ rerum copiâ, excerpimus pauca & eligimus, cum iudicio, vt possum. A v d. Hic non adhibes, quod cum pace tuâ dicam. L I P S. Quid iam ? A v d. Nam ars & ordo ita præcipit, in dicendo narrandoque ascendere, &, vt ille ait, *ex fumo flammam, non ex flammâ dare fumum*. At tu culmina operum dixisti, & minora haud dubiè dabis. L I P S. Minora ? aliter dicēs, cū illa *Perpetua* & firma audies : quid si & nunc aliter in his Temporarijs ? Caij Caligulae pons nescio an ingenio, mole certè & magnitudine vincit, sed & insanâ illâ ambitione siue periculi, siue nouitatis. Struxit eum in ipso mari, nauibus impositum, magnitudine *trium milliarium & quadrantis* : id est, toto illo spatio, quantum est à Puteolis ad Baulos. Per hunc, triumphantis ritu, cum Senatu militibusque incessit, spectante toto populo : in eodem epulatus, noctem etiam peruigilem egit, inter lasciuias & ludos. Addo autem *in paucis diebus* (nam & sic narrant) pontem hunc totum structum : vnde tam subito nauibus, armentis, trabibus, omni aliâ materiâ conuectâ ? Immensum opus perpendenti, sed cui laudem vanitas detrahit. nam quo fine structum, nisi vt destrueretur ? Simile in *Caracallâ*, quem alterum *Caligulam* licet dicere. Is autem non suis solum, sed alienis opibus proteruè abusus. cū, vt Dio scribit, *adigeret homines Senatorij ordinis, quoties Româ egrederetur, domos & praetoria varia struere, item diversoria splendida : etsi in plerisque non solum non acturus haesurusve erat, sed nec ea visurus. Amplius, ubicumque hiematurus erat, aut etiam putabatur hiematurus, cogebantur amphitheatra & circos struere, nec in sumptum quicquam ab eo capientes : & ea ipsa mox diruenda*. Quis cū hæc legit, siue audit, non admiratur opes & splendorem Senatorum, qui patrate hæc poterant ? non item detestatur illius insaniam, qui iubebat ? Olim in populi totius voluptates, Theatra & Circi structi : nunc in vnius imaginarium vsum. Nam nec vidit hæc omnia sæpe, vt Dio dixit.

C A P. II.

Diuturna opera, & caput omnium Roma. De situ eius, & in primis de magnitudine indagatum.

SED à damnosis istis & *Temporariis* ad *stabilia* & *utilia* veniamus, & quæ *Perpetua* dixi. In hoc genere multa sunt Romanæ magnificentiæ, nec in vrbe solùm aut ipsâ Italiâ, sed per terrarum orbem sparsa. Licet dicere. diuino munere Romanos datos, ad quidquid rude, expoliendum; ad quidquid infectum, faciendum, & loca hominesque, elegantiam aut artibus, passim exornandos. Quot *Opida* noua structa? vetera ampliata, aut reparata? in ijs *Templa*, *Basilicæ*, *Fora*, *Porticus*, *Aqueductus*, *Vie*, *Theatra*, *Circi*: & plura, quæ aut vsum haberent, aut amœnitatem. Quid iam *Privata* structura, vt *Domus* aut *Ville*? omnia splendida, ab ingenio simul & pretio commendanda. Atque ego hîc hæreo. **AVD.** Quid tibi est? **LIPS.** Sine. **AVD.** Non pergis? **LIPS.** Mane inquam. **AVD.** In capite viæ sistimus? **LIPS.** In capite. immensa & vaga se aperit, nec satis scio quî limitem eam aut stringam. Poëtæ animi causâ solent dicere,

Vnde tamen cæpti iam surgat carminis ordo? ego ex vero: & incertus animi feror, vbi ordiar desinamque. Nam si vel singularia tantùm ostendenda sunt; per omnes provincias, vrbes, agros eundum est: vbique enim tale fuit. Infinita, inquam, ista sunt, & cum poëtâ principe,

* quot folia
aut flores
in vrbis vi-
rescunt.
Aut quot
musearum
densarum
examina
bomitant.

* ——— ὅσα τέφ' ἔλλα καὶ ἀνδρῶν γ' ἵκηται ἄρρη,
Ἡὺ γὰρ μέγαν ἀνδρῶν ἔδρα πολλὰ.

Sed cogitanti hoc sedet, solam *Romam* tibi ostendere, omnium operum opus, vt sic appellem: & in quâ solâ fuit, quidquid vbi-que fuit. Ipsam si in parte nosti (totam ne speres:) etiam illa provincialia noueris, quæ pleraque facta ad hoc exemplar. Nam & colonix *Capitolia* sua, *Fora*, *Basilicas*, *Theatra*, & talia, habebant ad vrbs domine & parentis suæ ritum. Roma igitur faue, & te ostende: & paullisper è ruinis tuis, si fas est, veterem vul-
tum

tum attolle. Situm tuum primum video, & laudo: aut potius pro me Camillus ille apud Liviū, qui te bis condidit, & dum Gallis eripuit, & dum tibi ciues retinuit & firmavit. Nam absque eo abibant, & Veij iam Roma erant. Ille igitur: *Non sine causā Dij hominesque hunc Vrbi condendæ locum elegerunt. saluberrimos colles; flumen opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges deuehantur, quo maritimi conuentus accipiantur, mare vicinum ad commoditates, nec expositum nimis propinquitate ad pericula classium externarum; regionum Italie medium.* Videamus, Auditor, paullisper horum singula: & iuuabit me recitatio, & quasi in Romā iterum sistet. A V D. Bonā veniā, quot iam anni ex quo lustrasti? L I P S. Ipsi vigintiseptem, cum discessi: sed animum non auelli, & antiquitas amabilis, sed & religio venerabilis sæpe eò vocant. Quod ergo dicebam, Camilli ruminemur. *Saluberrimos colles.*) Hodie vix ita sunt: sed caussa, solitudo & desertio; tum & auræ è vicinis paludibus vel æstuarijs, & quas alij indagent. *Flumen opportunum.*) Tiberis ille pater, qui vrbein fecit: *latus circa eam, vt Dionysius inonuit, quattuor iugera, (siue pedes cccc:) profundus sic, vt maximas naues suscipiat, & portet.* Addit & *Mare vicinum.*) nam distat xvi. millibus passuum, vt Plinius & Antoninus meriuntur; siue, quod idem est, *centum viginti stadiis*, vt Dionysius. Non ergo Strabonem audies, qui *centum nonaginta* ea computat: sed numerorum & librarij sui errore. In Appiano an error talis, qui non nisi *centum* stadia computat? Nam verba Censorini Consulis sunt, suadentis siue iubentis Carthaginenses, dirutā vrbe suā, à mari abire: *A mari iubemus non nisi lxxx. stadia vos recedere, cum nos ipsi ab eo distemus stadiis centum.* Ego tamen hoc non mutem, & verè dictum censeam: sed aspectu latæ & magnæ illius Romæ, quæ extra priua mœnia (mox dicam) in orbem se diffundebat. Ab eā ille computat: etsi fortasse parum adhuc verè aut decorè in Censorini personā. Sed æuū suū, vt fit, aspexit. Claudit Camillus, *Italie medium esse.*) Ita, in longitudine. nam latitudinem si spectas, finem tenet. Hoc verius, quàm quod Vitruuius etiam *mundi mediam Romam* fecit: nec hoc nobis persuadebit, nisi sui fortasse & Romani mundi. Hæc Camillus: sed Rutilius Gallicanus, cuius Itinerarium

Lib. v r
cap. 2.

rium exstat, ab infimo æuo non infimi carminis, hoc quoque in eâ miratur, quòd *munitissimo loco* sita, nec Alpibus solùm ab omni vi subitâ, sed Apennino defensa.

*Si factum certâ mundum ratione fatemur,
Consiliumque Dei machina tanta fuit;
Excubiis Latius prætexuit Apenninum,
Clausuraque montanis vix adeunda viis.
Inuidiam timuit Natura, parumque putauit
Arctoïs Alpes opposuisse minis.
Sicut vallauit multis vitalia membra,
Neo semel inclusit quæ pretiosa tulit:
Jam tum multiplici meruit munimine cingi,
Sollicitosque habuit Roma futura Deos.*

Ista Rutilius pulchrè: sed nos à Situ *Formam* videamus. Nec veterem illam reuoco, *Quadratam*, & qualis sub Romulo fuit: perfectam & plenam considerasse sit satis. quæ rotunda propemodum fuit (etsi haud iustè ramen) & septem suos colles amplexa, grandem ambitum fecit. Quem vtinam firmiter metiri tibi possim! ah, ah. A V D. Quid suspiras? etiam iterùm? LIPS. Iterumque, & ab imo pectore. Ah, cur non Romæ nunc paucos dies sum? cur non obambulo, video, metior? cur non cum viris doctis inibi confero? firmitus fortasse certiusque definirem. Sed vel sic conabor. A V D. Ego in suspirio tuo rideo. Nam cur voues, quod potes, inò quò impelleris, aut inuitaris? nonne Itali, & ipsa Roma, hoc faciunt? LIPS. Faciunt, & gratiam pro iudicio vel affectu debeo: sed quid dicam? Fatum meum primò me tenuit: mox & Rex: illud occulto decreto, hic apertâ benignitate. Ad summam, video Belgæ mihi in Belgis moriendum: etsi de reuiscendâ eâ obiter non despero. Sed de nostro ambitu. scribunt veteres, Seruium Tullium regem, ad quinque colles iam inclusos vrbi, duos addidisse *Viminalem* & *Esquilinam*, & talem tantamque deinceps fuisse Romam.

Lib. IIII. Dionysius in eâ re apertè: *Vterius verò NEQVE NVNC processit vrbis ambitus, fato aut numine, vt aiunt, non permittente. Neque nunc, inquit: quando? Augusti æuo, quo ipse scripsit. Sed ille ipse ambitus igitur quantus? idem ita docere voluit, dum subiicit: Quòd si quis metiri ambitum eius voluerit, conferat*

cum

enim Athenarum vrbe, nec multo maior apparebit. Quod idem & Lib. viii.
alibi iterauit. Voluit, inquam, docere: vix nos docuit, sed suos
sanè Græcos, qui Athenas norant. Nos quid? & de huius am-
bitu quaramus. Lego quidem in Dione Chrysostomo, Cir- Orat. de
cuitum Athenarum, cum Pyraeo & Longis muris, fuisse ducento- tyrannide.
rum circiter stadiorum: quæ nobis sint vigintiquinque miliaria:
sed an ea inclusa Athenis suis Dionysius in hac collatione vo-
luerit, hæremus. Tamen & ex Plutarcho simplicius colligas
Athenarum ambitum, qui (in Niciâ) de Syracusarum magni-
tudine differens, addit, urbem Athenis non angustiorum. Quantè
illæ igitur Syracusæ? Centum octoginta stadiorum, scripsit Strabo:
atque ita haud longè à Dione Chrysostomo abimus; sed nec à
Plinio, de ipsâ Româ, cuius locus mox videndus. Avd. Quid
per ambages colligis? res hodieque liquet, & muri illi antiqui
Romani ambitum habent non nisi XIII. aut XV. miliarium,
vt notant qui dimensi. Quid ergo ambigis? Lips. Hos istos, ve-
teres non fuisse. Multa sunt, quæ arguunt: sed ipsa maximè
forma sic enormis, & alibi sinuans introrsus, alibi procurrens
extrorsus: prorsus, vt non à prisca illâ accuratione & elegantia,
sed à nouitiâ aliquâ necessitate impolitum & subitum opus vi-
deatur. Neque ambigendum est, vt in ox dicam. Sed de ve-
teri igitur ambitu, etiam Plinij locum, vt dixi, videamus, qui ex
professo describit: MOENIA eius collegere AMBITV, Impe-
ratoribus Censoribusque Vespasianis, passuum XIII. millia ducenta.
Complexa montes septem, ipsa diuiditur in Regiones XIII. compita
earum CCLXV. Eiusdem spatij mensurâ corrente à Milliariorum, in
capite fori Romani statuto, ad singulas portas, efficit passuum per di-
rectum xxx. millia, DCC. LXV. Ad extrema verò tectorum cum ca-
stris Prætorijs, ab eodem Milliariorum, per vicos omnium viarum, men-
sura colligit paullo ampliùs LXX. millia passuum. Rem totam hîc
habeas, si verba hæc aut tenebras suas, aut & vitia, non habe-
rent. Inspiciamus. Mania ambitu colligere facit passuum XIII.
millia. Sanè hoc fit pro hodiernæ Romæ modo, si modò lectio
firma: quam & prisca libri sollicitant, xxx. millia scribentes;
& Leander, atque alij superioris ætatis, qui xx. millia legerunt,
& defenderunt. Pergit, Eiusdem spatij mensurâ corrente à Mil-
liario.) Intellego idem spatium, totum illum ambitum, & co
 O 3 inclu-

*De quâ
Dio, Tacitus,
& Ictus

inclusum. Hoc, inquit, spatium si metiris: unde? à *Milliario*: & intellegit *Columnam* illam *Auream* in foro Romano statutam, in quam *Italia omnes viæ finiunt*, ut ait *Plutarchus*. Augusti hoc institutum fuit, qui & posuit *Columnam*, & ab eâ voluit currere mensuras. Pro hoc igitur more *Plinius* metitur, non à portâ ad portam (ut video quosdam suspicari) sed palâm à *Miliario*, quod quasi in vrbe mediâ, ad singulas portas. Sed numeri eius manifestò falsi sunt. Si xxx. millia ad quamque portam: ergo in totâ diametro LX. sunt: ergo in ambitu, *centum octoginta*. quo quid absurdius? Et simile erit, etsi minus, si à portâ ad portam xxx. sint, uti volunt. nam tunc certè triplicatâ diametro, ut solet, exsurgent *milliaria* in ambitu *nonaginta*: an ipsis fatendum, aut nobis credendum? Iam in ultimâ mentione, *ad extrema teſtorum*, inquit, *ab eodem Milliario*, LXX. millia passuum. Id quoque quî potest? crescent supra modum hæc in ambitu, nec video excusanda. Ut mihi nunc videtur (meliora auidè semper audiam, capiam, vel potius arripiam:) sed ut mihi nunc, *Plinij* numeri isti corrupti sunt, & sic reformandi. *Mænia collegere ambitu passuum xxiii. millia*. Hoc primum pono, tantam fuisse *Romam*: aut si placet, xxii. parum in vno alteroque *milliari* est. Vnde doceo? ex *Olympiodori* quibusdam *Excerptis Græcis*: in quibus ad verbum est, *Romane urbis murus mensuratus ab Ammone geometrà, quo tempore Gothi primam inuasionem fecere, habebat spatium vnus & viginti miliarum*. Iste vno *milliario* minus, quod alius addit: & *Martinus Polonus*, qui *Chronicon* scripsit: *In circuitu*, inquit, *Rome sunt miliaria vigintiduo, præter Transiberim & Leoninam ciuitatem, cum quibus dicitur habere quadraginta duo miliaria*. Vnde hæc habes *Martine*? ex aliquo veterum: nam pro tuo æuo, vtrumque hoc planè est falsum. At pro veterum, & verbis *Plinij*, planissimè verum. Pro verbis, dico, *Plinij* corrigendis, & porrò videamus. Nam altera mensura erat, à *Milliario ad portas xxx. millia*. Ego dico scribenda ∞ ∞ ∞: id est, *tria millia*. Et quis nescit ex ignorantia harum notarum sæpe, cum in *Plinio*, tum *Liuiio*, & alibi, peccatum? Nam putarunt *Denarias* notas esse: & inde nata illa *millia xxx*. Atqui aliter est; & sic si emendas, quanta proportio & consensus? *Roma* habet in ambitu *xxiii. miliaria*: à *milliario* ad

ad portam, tria milliaria & passus septingentos sexagintaquinque: ergo in plenâ diametro, septem millia quingentos triginta: hanc triplica, nōne xxii. & semis in ambitu redduntur? At Plinius neglexit aut insuper habuit de dimidio, & rotundè xxii. aut xxiii. dixit. Simile in mensurâ ultimâ, quæ ad extrema testorum colligit lxx. millia. Tu verò fac septem millia: & rem factam habes. Dupliciter enim metitur. à milliario primùm ad ipsos muros portasque: deinde ab eodem, ad extrema recta. Quare hoc? liquet enim Romam, quasi duplicem fuisse: & clausam muris; & alteram non clausam, quæ tamen in orbe circumiecta esset, & continentibus ædificiis instructa. Vtraique igitur dimensus, dicit hanc ultimam in semidiametro septem milliaria habere: duplica, sunt quattuordecim: triplica, erit ambitus iustissimè, quadraginta duorum. Et nōne hoc ipsum est igitur, quod Martinus dicebat? Addo probationem huic numero alteram, ex Vopisco. Is de Aureliano Principe: *Muros urbis Roma sic ampliavit, ut quinquaginta prope millia murorum eius ambitus teneant*. Quod tamen Zosimus Probo Imperatori perfectum opus adscribit. Si igitur tunc quinquaginta propemodum (nam id notat:) ergo iamantè facile ambitus ille ædium extremarum, quadraginta duorum: quia muri noui longiùs etiam paullò ab ædibus remoti. Ego in hac re nihil incerti vel infirmi video, nisi quòd libido quibusdam est dissentienti. Sed ò boni, an adeò tale nihil alibi? Ecce, in ipsâ Italiâ urbs Lororum (nec ea inter has maximas) duodecim millia in ambitu habuit, quod Liuius scripsit. Capuam superasse, non mihi videtur ambigendum. Quid Carthaginem illam, Romæ æmulam? xxii. millia passuum circumdedit, ut manuscripti Orosiani codices præferunt; siue xxiii. ut Epitoma Liuiana. Ipsa Constantinopolis olim xxii. ut hac quoque parte compar matri suæ esset. Denique ad Tatáros & Sineses si abeunt, hodie reperient exempla. Desino, & satis firmasse videor: nisi quòd opponi nobis possunt (nihil enim dissimulabo, & ipse subiiciam) duo. Prius, quòd *Milliarium* non videtur iustè fuisse in vrbe mediâ, atque ita mensuratio faller. Nam fuit in capite, ut Plinius ait, *fori Romani*: atqui ab eo ad Tiberim, non par reliquæ vrbi spatium videtur, & maximè quòd

quòd ibi *Campus Martius*, omnium consensu, extra urbem. Respondeo. vt nunc quidem Roma est, non planè medium illuc esse fortasse (metiar, si illuc sum : nunc tabulis credo:) sed olim videtur fuisse. Sanè Victor, & Notitia Imperij, in foro ipso Romano, nec longè à *Milliario*, *Vmbilicum urbis* ponunt. Sed esto tamen non exactè in medio : quid refert? non sic *periphras* omnia, & ad lineam regulamque veteres metiuntur. Non mouet me de *Campo Martio*, quem fateor extra pomerium habitum, & intra mœnia tamen fuisse. Nónne idem in *Auentino*? qui vsque ad Claudij tempora, in pomerio habitus non fuit, & tamen à Regum tempore urbi inclusus. Et campus quidem Martius etsi olim non erat, tamen Iulius Cæsar (quod Cicero ad Atticum scribit) destinabat eum includere: quî scio an non Augustus fecerit? nam & is pomerium protulit: an denique non Nero? quem ego præcipuè puto in totâ Româ mutasse & innouasse. Et ab eo sanè facies & forma est, quam Plinius descripsit. Alterum, quod obijci potest. Olympiodorum non nisi *viginti & vnum* milliaria attribuere sub Honorio, cùm Roma capta fuit: vbi ergo illa *quadragintaduo* nostra, vel Aureliani *quinguinta*? Respondeo, fuisse, & desisse. Nam ecce cùm Constantinus sedem imperij transtulit, & vnâ secum tot nobiles familias abduxit, frumenti etiam trientem abstraxit, denique seipsum & Aulam: nónne probabile est, Romam iterum valdè minuisse? idque in extremis & longinquis maximè, vt solet: atque ita reditum, collapsis aut disiectis Aureliani muris, ad veterem ambitum & modum. Alioqui & alterum mihi argumentum non inualidum pro tanto ambitu est, ex ipso Victore & Rufo, qui *Regiones urbis* singillatim dimetiuntur. Sunt igitur quædam, vt illa *Auentini*, quæ *habent in ambitu xxxiii. millia. cccc. lxxxviii. pedes*: nónne ea reddunt *sex milliaria* amplius & *semissem*? Quid in reliquis illis *xiii*? in quibus vna item aliqua *xxx. millia pedum* habet, aliæ ferè *xvi. xv. xii*: & minima omnium *xi*. Profectò ex his iunctis ingens ambitus exsurgit, & (computa si lubet) propemodum ille noster. Sed tertio aliquis dixerit, quod tu antea, muros hodiernos contra nos esse. Sunt. tu veteres eos potes credere? & ita nescis toties dirutam, incensam, vastam

vastatam : iterumque instauratam & reſectam eſſe? Noli arbitrarî quòd in iisdem veſtigiis. nam quâ ſpe eiufdem frequentia, aut felicitatis? Imò Honorius contraxit, poſt Belifarius, Narſes, denique & Pontifices Romani. è quibus Hadrianus primus (vt Blondus tradit) muros eos, qui nunc exſtant, centenis aureorum millibus è Thuſciâ contractis, exſtruxit. Sed hæc apud alios leges: ego ſententiam meam ſine fuco liberè, & item ſine pertinaciâ (quod profiteor) dixi. Hic autem ſiſtit me & percurrit miſerans quædam cogitatio. Ego te Roma illa vetus, & ſpecioſa ſuper omnes uſquam aut umquam vrbes, non ſolum non video, ſed etiam quæ fueris, quæro? Quæ fueris? imò & ubi fueris: & quî ſcio, an non & aliquando, utrùm fueris quaeretur? Non magis hoc mirum, ſi ſæcla plura current, quàm nunc de Thebis Ægyptiis aut Troiâ dubitari. Nam habet hoc ætas, vt formam primò tollat, tum rem, tum famam & nomen. O ſpes & res humanæ, quid eſtis? quò itis? huc ſectite. En potens & ſuperba illa Roma, quæ VRBS AETERNA audiebat; quæ VICTVRA CVM SAECVLIS; quæ DEORVM OPVS ET CVRA, tota periit, condita in ruinis ſuis iacet, & laboramus eruere, & adſtruere magnitudini eiufdem fidem.

CAP. III.

*Magnitudo Suburbiorum Romæ, & hominum
in totâ Româ multitudo.*

SEd philoſophandi alibi ſit locus: curramus nunc inſtitutum curſum. Romam igitur duplicem habemus, veteri ambitu, & nouo: eſt & tertia quædam ſine ambitu, & quæ in ſuburbiiis procurrat. Ea quoque ingens, & Plinij imagine oſtendenda: qui ait, *exſpatiantia teſta multas addidiſſe vrbes*. Plures, inquam, ſunt vrbes, & tot quot ſuburbia ipſa. Quæ Tybur, Oriculum, Ariciam, atque aliò excurrerant, ſed maxime Oſtiam & mare verſus. Illuc vel ad xv. aut circiter milliaria procedebant: & fidem huic aſſertioni Neronis conſilium ac deſtinatio faciat. cui ab hac cauſâ viſum, Oſtiam tenuſſe (ait Suetonius) mœnia promouere, atque inde ſoſſâ mare veteri vrbi inducere: cſi non effecit.

P

De

De hac magnitudine iam suo æuo Dionysius : *Omnia loca circa urbem habitata, sine mœnibus esse . in quæ si quis intuens MAGNITVDINEM ROMAE exquirere velit, frustra eum fore, & hæsurum ubi desinat vrbs, ubi incipiat. Adeò suburbana, inquit, ipsi vrbi adherent & innexa sunt, & speciem IMMENSÆ LONGITVDINIS exhibent spectanti.* Atque eâ mente alibi scripsit, nullam urbium Græcarum siue Barbararum, vel spatij habitati amplitudine, vel imperij, tantam fuisse. At maior etiam maiorque post illum, & Aristides Rhetor (sub Hadriano vixit, cùm vrbs in summo flore) comparat eam non ineprè cum Homericâ niue: *quæ excelsorum montium iuga operit, & agros item ac pingua virorum culta.* & addit : *Descendit etiam & porrigitur AD MARE ipsum, ubi commune est emporium, & omnium è terrâ gignentium distributio.* Atque idem haud vanâ *μεγαλυνόφια* : *Tantam Romam esse, vt in quacumque parte quis constiterit, nihil impediat & in mediâ eam esse.* Quem locum hæc talia habeant, nisi in magnitudine istâ adstructâ? At tu vultu renides, & fortasse animo dissentis. **AVD.** Etiam verbis, si licet. **LIPS.** Licet verò, atque adeò inuito. **AVD.** Nam quæ tu sic extollis & producis, Ostiam, Tybur, aliò; hæc omnia ego atque alius dixerit, non habitata ædificia, aut vrbs partes, sed Villas, Prætoria, & voluptarias eiusmodi domos fuisse. **LIPS.** Sanè alius hoc iam dixit: memini: sed quem reiicit, præter dicta, multitudo infinita hominum, quæ in vrbe hac totâ fuit. Opportunè enim & hoc argumentum addam pro magnâ meâ Româ. Possumusne igitur satis certò eam multitudinem colligere & adfirmare? possumus è vestigiis scriptorum, quæ sagaciter ibo indagatum. Ex lapide Augusti, sæpe iam nominato, itemque è Suetonio constat, *trecenta viginti millia* aliquando fuisse plebis urbanæ: plebis dico tenuioris, & quæ è publico victitaret: imò suprâ. Considera, & institue ratiocinium: si tanta multitudo inopum istorum, quanta iam etiam diuitum? Quot illi Senatores aut Senatorij, quot equites, & ex ipsâ plebe honesti? Visne illos quoque *trecenta millia* fuisse? age, sunt vel *ducenta* tantum: quid conficitur? pueros feminasque addendas: & quo numero? profectò duplo triploque (si non vltra) superarunt: & ita vbique gentium aut urbium obseruamus. Si placet igitur, consumma: habemus iam nunc

iamnunc in nostrâ Româ (vix audeo dicere) *duos hominum mil-
liones*. Quid tamen trepido? verum fortiter dicendum est, &
plura etiam addenda. A v d. Plura? at vereor ne iamnunc ex-
tra veri metas iueris, certè opinionis. L I P S. Plura inquam, &
vide. Nónne probabile est totidem seruos Romæ, quot libe-
ros fuisse? A v d. Socratis instituto mecum agis, & interrogan-
do inducis. Sed ego circumueniri metuo, tu tibi responde.
L I P S. Fiat. dico totidem, dico plures. Nam tenuium quo-
tusquisque fuit (vt nunc mores) cui non vnus altérve seruulus?
At diuites illi agmina eorum, * *agmina dico* (& sic Ammia-
nus loquitur) *post se trahebant*. Vnus Pedanius Costa in Tacito,
quadringentos seruos sub tecto suo & domi habuit, cum ab vno
eorum est interfectus. Seneca Romanis suis obiicit *seruorum
turbam, quæ quamuis magnam domum angustet*. Et crede mihi ne-
mo diuitum istorum aut lautorum fuit, cui minus centen-
is aut ducenis: qui in varia sua officia aut munia diuisi. Sed quid
ambio, aut argumenta colligo? cape certum & fidei notum te-
stem, iterum Senecam, de suo æuo: *Dicta est aliquando sententia
in Senatu, vt seruos à liberis cultus distingueret*. Deinde apparuit,
quantum periculum immineret, si serui nostri numerare nos capissent.
Quid clarius dici potest, seruos plures liberis fuisse? Nec sic ta-
men omnes habemus; adde. A v d. Abeo. L I P S. Quid tibi est?
A v d. Nam tres aut quattuor milliones mihi iam struis, quan-
tum nec in prouinciis quibusdam aut regnis. Quis hæc ferat?
L I P S. Si ferre non vis, deijce: per me licet. Tamè rem tuam iam
sum dicturus. A v d. Rem meam? L I P S. Tuam. peregrinos tra-
duco Romam. A v d. Hem, hem maneo, ô siste me illic. L I P S.
Ecce. dico Peregrinos ex toto orbe Romam olim venisse, alios
negotij sui causâ, alios publici, multos & mansionis. Ita semper
ea vrbs referta iis, cum hi inirent, alij exirent: atque ipsa, vt
mare, admitteret, emitteret, nec cresceret minueretve. Itaque
Aristides Româ dicit esse, *vult COMMUNE TOTIVS TERRAE
OPIDVM*. Item, *omnes gentes, quasi vicatim diuisas, ad hanc suam
arcem conuenire: quæ numquam vlli se negat, sed vt terræ solum fert
omnes, sic hæc OMNES HOMINES capit*. Athenæus quoq; cum eo:
apud quem ORBIS POPVLVS Romani dicuntur, ab hac causâ:
ipsa vrbs, ORBIS COMPENDIVM ET EPITOME: quæ Polemonis

* Vide su-
pra lib. IX.
cap. XV.

Sophiste, apud Galenum, vox & elogium fuit. Eadem *vrbs vr-
bium*: quia *videre in ea est omnes vrbes collocatas*. deinde addit :
*Deficiat non vnus dies, sed quotquot habet annus, si quis adnumerare
conetur OMNES VRBES IN CAELESTI ista vrbe positas: idque
ob nimiam copiam. Nam & TOTAE NATIONES illic simul &
conferim habitant: vt Cappadocum, Scytharum, Ponticorum, &
aliarum complures. At tu iterum renides. AVD. Et renitor quo-
que. an Græcis his credam, & sic oratoriè loquentibus? Dies
deficiat & annus numerantem: item, Totæ nationes habitant: &
ista, quæ tu seîs dici in speciem, in re non esse. L I P S. In re non
esse? audi, audi: quoniam Græcis parum apud te est fidei (etsi
in hac re Romanâ & exterâ debebat) audi, inquam, Romanum
igitur testem, & eum Romanâ fide ac candore. Is est Seneca
noster, qui sic ad Heluiam matrem: *Aspice hanc frequentiam,
cui vix vrbs IMMENSÆ TECTA sufficiunt: MAXIMA PARS
illius turbæ patriâ caret, ex municipiis, ex coloniis suis, ex TOTO de-
nique ORBE TERRARVM confluxerunt. Quid ea verba tibi
videntur? vrbs immensæ tectæ vix capere incolas: item, maximam
illorum partem, exteros esse: denique ex toto orbe eò concurrî. Et
ista mox iterat: ac postquàm causas recensuit passim veniendi
varias (lege; & iucunda sunt:) addit: *NULLVM non HOMI-
NVM genus concurrît in Urbem, & virtutibus & vitis magna
præmia ponentem. Jube hos omnes ad nomen citari, & Unde domo
quisque sit, quere: videbis MAIOREM PARTEM esse, quæ relictis
sedibus suis venerit in MAXIMAM quidem ac PVLCHERRIMAM
urbem, non tamen suam. Quid Lucanus? nonne Romam asserit,*
*—populis, victisquæ frequentem***

*Gentibus, & GENÈRIS, coëat si turba, CAPACEM
HUMANI?*

Totum orbem hîc includi potuisse ait: & quid potest clarius
pro multitudine, siue & magnitudine nostrâ dici? Idem poëta
—mundi facie repletam Romam scribit: ad tot scilicet illas natio-
nes aspiciens (ex Athenæo audisti) quæ incolebant: totæ in cer-
tis partibus aut regionibus etiam collocatæ. Ita Iudæi trans
Tiberim, alij alibi: atque etiam cœtus & concilia sua habue-
runt. Suetonius indicat in Iulij funere: *In summo publico luctu,
exterarum gentium multitudo, suo quæquo more, lamentata est.* Vt iam
igitur

igitur hoc claudam & definiam, putásne & Seruos & Peregrinos minus *duobus millionibus* fecisse? Ita in vniuersum sint *quatuor* Romæ, & circa eam: nec mitius aut contractius, vt scripta veterum sunt, ego possum. Suspendum te animi video: & ego ipse panè fluctuo: sed validi illi venti Auctoritatum nauim nostram huc impellunt, sistamus & in anchoris firmemus. A V D. Non sanè id potest. nondum in tranquillo es, ne puta. Mihi quoque adspirant venti, & ecce ab Oriente. Alexandria illa sic celebris, sic maxima, sic omnium confessione post Romam secunda, non nisi *trecenta millia* habuit *liberorum capitum*: quod Diodorus tamen quasi pro re magnâ posuit, & adfirmavit. Atquin ea nec multo Româ ipsâ minor. LIPS. Respondeo, Alexandriam longè Româ illâ triplici dictâ minorem esse: & cuius ambitus ex Plinij dimensione, non nisi *quindecim milliarium* esset. Nostra igitur maior: & ipsum hoc de Alexandriâ, contra vulgatam opinionem valeat, de Româ sic parvâ. At verò de incolis, quòd paucos eos facere Diodorus videtur: videsis, & inquire. *De liberis capitibus* dumtaxat definiuit: vbi serui igitur? vbi etiam exteri & aduectores, qui in tali negotiosâ vrbe sanè multi? Hæc attendenda sunt, sed istud maximè: quod Diodorus de suo æuo scripsit, id est Ptolomæi penultimi, & Romanæ adhuc libertatis. Atqui tunc Alexandria nondum in flore illo & culmine, ad quod sub Principibus demum peruenit. Quid autem de *trecentis millibus* magnum sit, cùm Cæsarea Cappadociæ (nec ea inter vrbes principes) *quadringenta millia* incolarum habuerit? Zonaræ hoc ita proditum, vt testem etiam aduocem: & hunc ipsum numerum, aut circa, Parisiorum nostra Luteria in censum deferebat, ante vltimas istas turbas. Quid, quod Diogenes Laërtius in Empedocle prodidit, *Agrigentum Sicilia olim octingenta millia hominum inhabitasse*? Plura eiusmodi exempla sunt: sed hodie, nōne *Cairum* in Ægypto scribitur ad *septem milliones* hominum habere? & *Quinzai* illud famosum, ad *sedecies centena millia* (stupeſco) familiarum? Præ quibus nostra illa frequēs Roma decreſcat, & dum fidem adstruo, perdam admirationem. A V D. Non apud me, stupeo. & ecce hodierna Roma, quàm relinquitur & abest? LIPS. Nulla comparatio: si frons est, omitte. Paullus Iouius

pro magno scripsit, *Leonis Decimi temporibus, cū omnia infelici vbertate & pace, censa Roma octogintaquinque millia ciuium & inquilinorum: at verò, post cladem sub Clemente Septimo acceptam, iterum censu inito, vix ad trigintaduo millia peruentum.* Quid verbis hīc opus est? vnus panē veteris Romæ vicus sit tam frequens. Nec mirum est. nam ista hodierna, præcipuos illos colles & valles etiam, vacua habet & deserta. AVD. Optimè. is sponte, quò ducebam. Nam nōne & tua vetus *compluria habet illa vacua?* Vbique obuia templa, porticus, basilicæ, theatra, circi, fora, balneæ, thermæ, cetera publica: quæ vel magnam partem, si non maximam, vr̄bis occuparunt. Descecte aut resiste, si potes, huic etiam vento. LIPS. Resisto, plenis velis, prorâ obuersâ. Nam ista quæ tu vacua perperam putas, ego aio plenissima fuisse. Balneas & Thermas nominasti: quid? an non in ijs multitudo curantium, ministrantium, ad obseruandum, purgandum; aquam aggerendam; lauandum etiam, fricandum, vngendum, siquis seruum non habuisset? Templa autem, Basilicæ, Fora, suos custodes & ædituos habebāt, satis grandi sanè numero, ob sacrificia, ob ornatum, & tutelam. Et passim curatores, & serui item publici, in publicis istis locis. Sed duo etiam ego omisi, valdè ad frequentiam vr̄bis, Milites, & Palatinos. Milites tot illi, in præsidio Principis aut vr̄bis erant: ijs sui calones, & honestioribus serui plures: scito certò vel ad *centena millia* excreuisse. At Palatinos dico, totam Principis aulam: in quâ quot officia aut ministeria fuisse dicemus? Lapides antiquos inspicere: dicent in parte, & suggerent materiem tibi cogitandi. Est & tertium, sed verecundè vix dico. Meretrices & scorta vtriusque sexus (proh pudor! sed res ita fuit) ingentem numerum reddiderunt, vt in vr̄be quam multi cælibes, multi exteri sine vxoribus, inhabitarent aut frequētarent. Quid iam gladiatores, venatores, scænici, quadrigarij, xyfici? multa millia fuerunt. & ad summam, mi Auditor, desine reflare ampliùs & opponere; aut, vides, longiùs longiusque res hæc ibit. AVD. Quiesco tuâ causâ, & credo (vt sic dicam) nec credens. Tamen vnum etiam quæsierim: si tot illūc millena millia, vnde ijs cibus? LIPS. Hoc meritò & quæris, & ego decīdam, sed paucis Senecæ verbis. *Cogitate, inquit, hanc ciuitatem, in quâ turba perlatissima*

tissima itinera, sine intermissione defluens, eliditur; in qua consumitur, QUIDQVĒ TERRIS OMNIBVS aratur. Orbis, inquam, panē totus hanc suam metropolim adibat, & alebat: quid ambigis alimenta suffecisse? Imō repete quæ suprā dixi, de Frumentatione: & nunc Aristidis hæc audi. *Mare per medium vestrum imperium porrigitur, cui vndique amplæ regiones adiacent, necessaria pleraque vobis subministrantes. Nam ex OMNI TERRA MARIQVE, quidquid vel anni tempora gignunt, vel regiones singula, fluvij, lacus, artesq; item & ingenia tum Græcorum tum Barbarorum proferunt, ID OMNE ad vos deferitur. Itaque si quis talia omnia videre desiderat; is vel per totum orbem peregrinetur necesse est, vel in vestra istâ vrbe versetur. Quidquid enim apud alios vel crescit, vel conficitur, hic affluit & abundat. Tot autem & tantæ onerariæ naues singulis anni temporibus appellantur, vt vrbs COMMVNIS QVAEDAM ORBIS OFFICINA videatur.* Ecce, merces vndique habes, copias vndique, frumenta, fructus. Nec plura opus de alimentis: addâmne duo argumenta etiam multitudinis, atque vnum ex ijs iocosum? Lampridius scribit, Heliogabalum seruis imperasse vt omnes araneas colligerent in vrbe: atque eos collegisse ad decem millia pondo. additque Heliogabalum subiecisse, *Vel hinc intelligendum QVAM MAGNA ROMA esset.* Verum est: & quot domorum angulos excuti oportuit, ad hoc pondus? & quidem domorum per omnes angulos ferè habitatarum? Alterum argumentum triste, & à peste. In Eusebij Chronico traditur sub Vespasiano (etsi verius Tito) *Ingentem Romæ luem factam, ita vt PER MVLTOS DIES in ephemeridem decem millia mortuorum referrentur. Decem millia nempe in dies singulos: nec nimium pro Româ: quando in Cæiro etiam lego, ad xx. ∞. hominum in dies assumpta.* Itaque & in Suetonij Nerone quod vulgò legitur: *At* Ca. xxxiii. *cesserunt tantis ex Principe malis & fortuita quædam pestilentia vnius Autumni quæ xxx. funerum millia in rationem Libitina venerunt: id falsum prauumque mihi est.* Quid enim in magnâ illâ Româ magni, cum in nostris opidis ea sint exempla? Omnino rescribendum, *trecenta millia:* & interpretes debebant aduertisse. Concludo, & moneo, per hanc frequentiam Romæ factum, vt paullatim Italia panē deserta esset; cum plerique eò confluerent, ob frumentationes, ludos, & alios

vltis

usus aut voluptates. Varro iam suo æuo conqueritur, plerisque ex agris in urbem correpsisse, & *maluisse manus in theatro mouere, quàm in aratro.* Quod maximè fuit, post Frumentationes sic largiter & firmiter institutas: etsi Lucanus causam in ciuile bellum conijcit: quasi ab eo stirps Italiæ sic accisa. Sed de solitudine quidem, eadem canit:

— *videmus*

*Tot vacuas vrbes. generis quò turba redacta est
Humani? toto populi qui nascimur orbe,
Nec muros implere viris, nec possumus agros:
VRBS NOS VNA capit.*

Quod postremum epiphonema sanè eximium, pro eximiâ nostrâ Româ.

C A P. IIIL

De ædificiis vrbis Roma communiter, & eorum altitudo.

ET Roma quidem tanta & tam frequens fuit: inimus nunc ipsam, & perambulamus, & lustramus? AVD. O si quis Deus olim hoc mihi dedisset! ô si quis nunc quoque vel per somnium in eâ sistat! L I P S. Ego is ero, confide. somnia dicam, & umbras, præut ipsa res & pulchritudo fuit. Periti viri est, mihi crede, non dicam describere, sed capere & credere qualis & quanta ea Roma fuit. Conabor, & minutula dicam: & vel sic fidem fortasse non inueniam. quid refert? aëri & herbis meis hæc sim locutus. Tria in vrbe miranda canit Claudianus:

*Quâ nihil in terris complectitur ALTIVS aër,
Cuius nec SPATIVM visus, nec corda DECOREM,
Nec laudem vox vlla capit.*

Altitudinem ecce laudat, *Spatium*, & *Decorem*. De *Spatio* dictum, duo alia exsequamur. Quæ est *altitudo*? siue in collibus ipsis ædificatio, pulchrâ specie; siue singillatim in operibus ipsis. Quod ad colles, quomodo non bellum, videre eos publicis priuatîsq; ædibus infessos; gradatim declinantes; & velut superas qual-
dam

dam vrbes, vrbi inferæ imminentes? Omnino fuit ea facies: & pulchrè expressit Aristides. Nec verò, inquit, superficiem solum soli occupat, sed longè supra exemplum in aëra altissimè ascendit. Et sicut vir aliquis, qui robore & magnitudine excellit, alios quoque in se sublato ferre gaudeat: ita & hæc non quiescit, nisi & alias æquales sibi superimpositas vrbes, alteram super alteram ferat: quod nominis eius fert ratio, totumque hoc quod hic videmus, robur & valentia est. * p. 110.
 Adèd ut si quis eam diligenter vellet euoluere & diducere, & que nunc in sublimi sunt vrbes, aliam iuxta aliam humi collocare, quidquid Italiæ reliquum est, id impletum mihi iri videtur: imò futura vna aliqua vrbs ad Ionium vsque sinum. Bellè & monimentè, non nego, attollit: sed hæc figuræ originem à re habent, nec quisquam putet elationes istas, nisi cum causâ & basi esse. Itaque & Plinius, verus & seuerus talium, cum de magnitudine dixisset: quò, inquit, si quis ALTITVDINEM tectorum addat, dignam profectò æstimationem concipiat, fateaturque NULLIVS VRBIS MAGNITVDINEM IN TOTO ORBE potuisse ei comparari. Quæ altitudo tamen in templis, aut publicis, fateor, maximè: vt in Rutilio, ad Romam:

Exaudi genetrix hominum, genetrixque deorum,

Non procul à celo per tua templa sumus.

Significat altissimè in aërem ea surrexisse: & quidni, cum collibus etiam sæpe imposita? Ceteræ ædes, non communiter sic altæ, nec humiles tamen fuerunt. Nam Augustus Princeps, cum ambitionem in ædificando videret atque altè attollendo, eamque cum discrimine & periculo ruinæ; siue etiam, quia aërem interciperent, & nimis inumbrarent: coercuit, vt in Strabone scriptum est, & septuaginta pedes definiuit in modo ædificiorum. Nero hoc ipsum postea secutus, cum ab incendio Romam instauraret, cohibuit (vt Tacitus ait) altitudinem ædificiorum. Sed modum non expressit noster: fueritque vel ille Augusti, quem obliteratum, vt solet, iam reuocauit; siue is qui Traiano postea adscribitur à Victore, pedum sexaginta. Sed de priore ego malim. Dices. ergone tam miranda hæc altitudo? & nonne hodie magis educimus? Interdum, non nego: sed nec sic communiter: & hoc quoque cogita, multas ædes, & inprimis omnes publicas, extra legem hanc fuisse. Quid si autem & diuites

illi

illi nobiles quæ neglexerint? ego arbitror, siue gratiâ impetratâ, siue & eâ neglectâ. Et titulus sanè fuit. quia lex in futuras nouas ædes cauebat, structas non diruebat, & fas easdem sic reparare. Quidquid tamen sit, si vulgò ædes omnes *septuagenium* pedum, satis conspicua eâ altitudo: præsertim vbi tecta compluuiata, aut testudinata, quod sæpe. Nostra hæc pectinata, & in angustum surgentia, aliquid de dignitate minuunt, sed & capacitatem tollunt. In tali autem illâ altitudine, quid minus quam quaterna aut quina cænacula? quorum frequentiæ studebant.

Lib. 22.

Vitruuius: *In eâ autem maiestate vrbs, & ciuium INFINITA FREQUENTIA, innumerabiles habitationes opus fuit explicare. Ergo cum recipere non posset area plana tantam multitudinem ad habitandum in vrbe, ad auxilium ALTITVDINIS ædificiorum res ipsa cœgit deuenire. Itaque pilis lapideis, structuris testaceis, parietibus cementicijs, altitudines exstructæ, contignationibus crebris coactæ, & cænaculorum summæ utilitates perficiunt, & despectationes. Sed hæc de ædificijs nunc non exsequor: & satis de Altitudine libasse.*

C A P. V.

Decor & ornatus ædificiorum. Excerpta quadam, & primò de templo Capitolino exactius dictum.

AD Decorem transeo, qui varius, in mole, in materiâ, in artificio, in symmetriâ, & siquid aliud elegantia aut peritia amat. In hac quoque parte, quin vrbs omnes orbis vrbes superauerit, nemo dubitet. nam & fidi auctores dicunt, & opes atq; ambitio Romana faciliè persuadent. Quidquid artificum insigniorum Græcia aut Asia habuit, Romam euocabantur, aut vltro veniebant. quippe hîc præmia: & quidam ex ijs, quibus (vt Taciti verba vsurpen) *ingenium & audacia erat, etiam que natura denegauiſſet, per artem tentare.* Sed primus aut præcipuus Decoris huius auctor Augustus, qui urbem, vt Suetonius ait, *neque pro maiestate imperij ornatam, & inundationibus incendijsque obnoxiam, excoluit adeò, vt iure sit gloriatus, Marmoream se relinquere, quam lateritiam accepisset.* Alter ab eo, Nero Imperator. qui ambi-

ambitione impulsus urbem incendit, ut nouam melioremque repararet. Videbatur enim, ait Tacitus, condende urbis nouæ, & cognomento suo appellande, gloriam querere. Itaque eius iussu, urbis domus, non ut post Gallica incendia, nullâ distinctione, nec passim erectæ, sed DIMENSIS VICORVM ORDINIBVS ET LATIS VIARVM SPATIIS, cohibita ædificiorum altitudine, ac patefactis arcibus, additisque PORTICIBVS quæ frontem insularum tegerent. Easque porticus Nero sua pecuniâ exstruendum pollicitus est. Vides ibi quædam præclara & optanda in urbe, Ordines vicorum, Latitudines viarum, Porticus protegentes. Ut non temerè idem Tacitus TANTAM resurgentis urbis PVLCHRITVDINEM miretur, & scripto consignet. Quod tunc quidem publicè, sed & priuatim in omni incendio factum Seneca adnotauit: *Timagenes, felicitati urbis inimicus aiebat, Romæ sibi incendia ob hoc vnum dolori esse, quòd sciret meliora resurrectura quàm arsisset.* Et sanè ita fuit, præsertim ad Traianum vsque; cum ab illo, & à Deo, culmen fuisse videtur pulchritudini urbanæ. AVD. Ain, tu, à Traiano? Constantino hanc laudem Nazarius tribuit, in Oratione ad ipsum: *Celeberrima quæque urbis nouis operibus enitescunt, nec obsoleta modò per vetustatem redituino cultu insigniuntur, sed illa ipsa quæ ANTEHAC MAGNIFICENTISSIMA putabantur, NVNC AVRI LVCE fulgentia, INDECORAM MAIORVM PARCIMONIAM prodiderunt.* Vides quanto anteferat hæc noua, aut nouata, omnibus antiquis. LIPS. Ita, sed nempe apud Constantinum. Fidem autem laudationibus istis qui fideliter constare putat, ignarus est oratorij moris. Struxisse & instaurasse quædam illum Principem, lubens credo; quod ad veterem artem aut splendorem, da veniam, hodie non credam. Sed nos *Decorem* nostrum videamus, quem Plinius communiter sic dilaudat: *Ad urbis nostræ miracula transire conuenit, & sic quoque TERRARVM ORBEM VICTVM ostendere. quod accidisse toties panè, quot referentur miracula, apparebit. Vniuersitate verò aceruata, & in quemdam vnum cumulum collecta, non alia MAGNITVDO exsurget, quàm si MVNDVS ALIVS QVIDAM in vno loco narretur.* Notentur ea & ad Decorem, & ad Magnitudinem malè controuersam. Sed & Cassiodorus vero & magno ore, de istâ urbe: *Ferunt prisce seculi narratores, fabricarum*

Lib. XXXVL

Lib. VII.

septem tantum terris attributa miracula. Ephesi Dianæ templum, regis Mausoli pulcherrimum monumentum; Rhodi Solis æncum signum, quod Colossus vocatur; Iouis Olympici simulacrum, quod Phidias formauit; Cyri Medorum regis domum, quam Memnon fabricauit; Babylonie muros, quos Semiramis construxit; Pyramides in Ægypto. Sed quis illa ulterius præcipua putabit, cum in vnâ vrbe tot stupenda conspexerit? Habuerunt honores, quia præcesserunt tempore: & in rudi sæculo quidquid emerisset nouum, per ora hominum iure ferebatur eximium. Nunc autem potest esse veridicum, si VNIVERSA ROMA dicatur esse MIRACVLVM. Ecce consona vtriusque iudicia, sed & voces: & Romam totam, ac per partes, Miraculum esse, & inter prima mundi spectacula, iure censent. Vis autem paullo distinctius membra pulcherrimi huius corporis videamus? AVD. Te hoc quærere? non volo, sed auco, sed ardeo, vt vero verbo dicam. LIPS. Atqui ne nimis ardesce. nam ego non flumine te perfundam, sed leuiter aliquid aspergam è summis aquis. Tu te ingurgitabis, si voles, postea: viam designabo & præibo. Ego autem? an ducem potius alium quæram ex ipsâ antiquitate, qui ostendat? Esto Ammianus, qui Constantij ingressum in urbem Romam describens, ipsum intrantem & mirantem præcipua operum facit, atque ait: Proinde Romam ingressus, imperij virtutumque omnium larem, cum venisset ad ROSTRA, perspectissimum priscæ potentia FORVM obstupuit: perque omne latus, quod se oculi contulissent, MIRACVLORVM DENSITATE præstrictus, allocutus nobilitatem in CVRIA, populumque pro tribunali, in PALATIVM receptus fauore multiplici, lætitiâ fruebatur optatâ. Deinde intra septem montium culmina, per accliuitates planiciemque posita urbis membra collustrans, & suburbana; quidquid erat primum, id eminere inter alia cuncta sperabat: IOVIS TARPEII delubra, quantum terrena diuinis præcellunt; LAVACRA in modum prouinciarum exstructa; AMPHITHEATRI molem solidatam Lapidis Tyburtini compage; PANTHEON velut regionem teretem spaciosâ celsitudine fornicatam; elatosque vertice scansili SVGGESTVS consulum, & priorum Principum imitamenta portantes, & VRBIS templum, FORVMQUE PACIS, & POMPEII THEATRVM, & ODAEVM, & STADIVM, aliæque inter hæc DECORA urbis æternæ. En habes, qui digitum intendant, & ducat: tu sequere, & ardorem

Lib. xvi.

dorem (ita loquebaris) restingue. AvD. Iam risui & ioco me habes palam. LIPS. Egone? AvD. Tu, tu, & si noctua sim, sepius cantem. Nam nomenclatorem mihi das locorum, & paucorum quidem: ubi designator, enarrator, interpret? LIPS. Adest: ego pro copiâ & scientiâ aliquid dicam, sed nec ordine quidem Ammiani. Nam etsi præcipua ille tetigit, non placet tamen ordiri à *Foro* aut *Rostris*, sed potius à *Templis*. Diuina, à quibus rerum hominumque ortus, præcant, & totum hoc pulchritudinis agmen ipsa ducant. Nominat ille quattuor templa, *Iouis Tarpeij*, *Panthéon*, *Urbis*, *Pacis*. Quàm pauca è multis? nam primum hoc moneo, *quadringenta vigintiquattuor templa* Romæ fuisse, quod in Notitiâ imperij proditum leges. Noli ambigere, quin pleraque ex his magnifica, & aliter atque aliter structa, vel instructa: sed Ammianus satis habuit, dignitate vel opere prima eorum dare. Itaque à *Tarpeio* exorsus est, siue *Capitolino*: non quia pulcherrimum fortasse, sed quia primum, & Dei principis; itemque quia multâ substructionum mole, & opibus ac tempore pleraque præibar. Alioqui Plinius, ubi magnifica operum recenset, hoc omittit: imò idem quasi irridet veteres, quòd *Aggeris vastum spatium, & Capitolij insanas substructiones mirabantur*. Sed id non eâ mente dictum, quâ videri possit, non, inquam, deminuit aut abiicit Capitolij ipsum opus; sed substructiones tangit, quas L. Tarquinius Priscus magnas, & *insanas*, ut ipse loquitur, circum collem fecit: dum præruptæ eius adæquat, ab imo solo ingentibus lapidibus muro educto suffulcit, complanat denique in vertice, & fundamentis parat. Hæc Plinius tangit, & Dionysius clarè exsequitur: quem vide. Alioqui ipsum opus & ædificium non miratur mirabile visum: quid id possit? cum semper inter eximia fuerit, & urbis prima. Præter Ammianum in verbis dictis, etiam Cassiodorus sic attollit: *Capitolia celsa conscendere, hoc est INGENIA HVMANA SVPERATA vidisse*. Et res sanè dicit & facies, quam etsi tenuiter, lineis aliquot adumbrabo. Mons *Saturnius* primò dictus fuit, in quo hæc ædes, tum *Tarpeius*, & mox *Capitolinus*, à capite hominis (cui viuo *Toli* nomen fuisse Arnobius tradidit) inuento, dum fundamenta moluntur. Sed hæc nota, non vulgo nimis illud, duplex *Capitolium*

Lib. xxxvj.

Lib. III.2
cap. III.1.

tolium fuisse, *Vetus & Nouum*. Illud in Regione sexta *Circi Flaminij* Victor & Notitia Imperij locant, istud in Regione octaua *Fori Romani*. Valerius illud intellexit certò, cùm inter facerrima & vetustissima loca, adiurans nominat: *Per Romuli casam, perque VETERIS Capitoliij humilia tecta, & aternos Vesta ignes*. Ait *Vetus*, ait *humili tecto*: quod vltimum nullo modo in *Nouum* & sublimè illud conuenire potest. Puto & Martialem hæc distinguere, cùm in hominem ludit plurifariam habitantem:

Esquilis domus est, domus est tibi colle Diana,

Et tua Patricius culmina vicus habet.

Hinc vidua Cybeles, illinc sacraria Veste,

Inde NOVVM, VETEREM prospicis inde Iouem.

Cerni ab eo vtrumque Capitolium vult: *Vetus* è colle Auentino siue Dianæ, *Nouum* ex Esquilis & Vico patricio. Et si fortasse *Nouum* *Iouem* Domitianum suum vocat, eiusque Palatium intellegit. Sed Varro de vtroque apertius: *Capitolium Vetus*, quod ibi *Sacellum Iouis, Junonis, Minervæ*; & id antiquius, quàm *edis que in Capitolio facta*. Ecce, dicit illud *Vetus*, æuo prius esse quàm hoc *Nouum*, & ostendit in alio item loco fuisse. Sed dices, si prius, si alibi: vnde *Capitolium*? nam vox ea non conuenit, cùm nec mons tunc nomē illud habuerit, nec ipsum illud templum in monte. Respondeo, Varronem hoc occupasse & soluisse lectori vigilantī. Nam ideò, inquit, *Capitolium* non auctor aut conditor, sed posteritas dixit; quia vt in nouo & nobili illo Capitolio, tres illi dii Præsides item colebantur. A similitudine igitur & hoc *Capitolium* est dictum, sed cum discrimine, *Vetus*. Quæras ampliùs, quis autem condidit? & hoc dicam, suggerente Cassiodoro. Nam ille in Chronico, Numæ rebus: *Capitolium quoque à fundamentis construxit*. Ignaro lectori tenebræ sint, & falsi Cassiodorum arguat, quis enim vniquam prodidit Numam auctorem Capitolij? Et sanè distinguere debebat, & addere, *Vetus*. Ita enim est: ille auctor illius, vnde unde hoc hauserit Cassiodorus, sicut *Novi*, Tarquinius Priscus. Is complanato, vt dixi, monte, struere cœpit, ex voto quod voverat bello Sabino: idq; opido Apiolis capto, vt Plinius ex Anriate refert, è manubijs & prædâ. Sed hæc præuenitis, absolendum nepoti L. Tarquinio Superbo reliquit, regum vltimo: et si

Seruium

Lib. III.2
cap. V.

Seruium quoque Tullium aliquid addidisse, sociorum studio adiutum, Tacitus (sed solus, opinor) dixit. Præcipuus tamen auctor operis Superbus, qui, ut Liuius inquit, *Suessæ Pometiæ è Volseis captâ, diuenditâ prædâ, cum quadraginta talenta argenti aurique recepisset, concepit animo eam AMPLITVDINEM Jouis templi, quæ digna deum hominumque rege, quæ Romano imperio, quæ ipsius etiam loci maiestate esset.* Scribit quadraginta talenta: quæ nobis xxiiii. millia Philippæorum essent: sed an non *quadringenta* rescribendum, aliquis ex Dionysio iure controuertat? Nam ille, ut in re non dubiâ: *tantum prædæ, inquit, repperit, ut quinque mine argenti obuenerint singulis militibus, decimæ autem diis sacratæ fuerint non minus* quadringenta talenta.* Ea essent, *ducenta quadraginta millia* Philippæorum: pecunia, haud nego, satis grandis, præfertim è solis decimis: sed res Italiæ & Latij tunc vberes & florentes (quod & alibi videre est) hoc persuadent; tum & ipsum opus eâ amplitudine institutum, quam Liuius deprædicat, & quam exiguâ summâ nemo fabricetur. Nec tamen vel Tarquinius supremam manum imposuit: & gloria operis (ait Tacitus) *liber-
tati reseruata.* Pulsis regibus, Horatius Puluillus Consul dedicauit, eâ MAGNIFICENTIA, quam immensæ postea populi Romani opes orna-
rent potius, quam augerent. Vides & à Tacito laudari, & consum-
matum hoc opus Puluillo adscribi. Quid igitur est, quod in Li-
uio, multis annis post lego, in Tribunorum militarium impe-
rio? Eodem anno, ne priuatorum tantum operibus vrbs cresceret, Ca-
pitoliū quoque saxo quadrato substructum est, opus VEL IN HAC
MAGNIFICENTIA VRBIS CONSPICIENDVM. Hoc narrat, post
Romam à Gallis captam, & cum ea instaurata à ciuibus fuit.
Ergone tunc deniq; Capitoliū saxo quadrato structum? ne-
go de ipso ædificio, fateor de monte. Itaque attende, *substructum*
dicit, non *exstructum*. Est illud ipsum opus, de quo prædixi,
L. Tarquinij: quod tamen rudi lapide factum, nunc mutarunt,
& secto quadratoque splendidius confecerunt. Igitur Pliniana
illa, de quibus item antea, magis fuerit ad hoc posterius opus
referri: & istæ sunt *insane ille substructiones*, è quarum ruinis
vastos lapides erutos patrum etiam ætas vidit. Sed ipsum Tar-
quinij Capitoliū quale fuit? Describit his ferè verbis Diony-
sius: *Situm est in altâ crepidine, habetque in ambitu octo iugera: sic ut*
latera

* In Plu-
tarcho. sili-
macadem.

iii. Hist.

Lib. vi.

latera singula ducentorum serè pedum sint, exigua latitudinis & longitudinis differentiâ, nisi quòd ista illum vincit vix pedibus quindenis. Quâ parte frons eius meridiem spectat, triplici columnarum ordine circumcingitur, ab aliis lateribus, duplici. In ipso sunt tres cellæ, ex ordine, à lateribus communione parietum clausæ. Media est Jouis, vtrunque altera Iunonis, altera Mineruæ, sub eodem laqueari eodemque tecto. Ita Dionysius: & verba, si placet, examinemus. Octo iugerum ambitu fuisse dicit: id est pedum octingentorum: sed sic ut quadrum esset, imò panè quadratum, nisi quòd longitudo quindecim pedibus superaret. Fuit egregia capacitas, si consideras, & aptâ proportionem. Ait, frontem ad meridiem spectasse: id est Forum Romanum & Palatium versus, frequentissimam vrbis partem. Ergo ab eâ quoque parte centum gradus, quibus (ut Tacitus, atque alij) superbè adibatur. Quos tamen continuos fuisse non arbitror, & retractiones suas habuisse, ut Vitruuius appellat: id est, arcolas, ubi fessi pedem figerent, & respirarent. quas post singulos septem aut nouem graduum ordines solere interponi, architecti notarunt. Gradus autem isti haud dubiè ad maiestatem: eoque & in aliis templis, etsi pauciores, soliti vsurpari. Sed ibi ratio, hinc necessitas & locus editior voluerunt. Addit columnarum triplicem ordinem: quas L. Sullam Athenis aduexisse, è templo Iouis Olympij, Plinius nos docet. Atque eas Dionysij tempore ipsas existisse, facile arbitror: post incendium, à Vespasiano mutatas, verbum Plinij dat suspicari. Quàm multæ eæ fuerint, haud dixerim: quia varia proportio in collocandis, de quâ Vitruuius videndus. An tamen eiusdem locus non huc facit? Lib. III. cap. III. Format *Pycnostylos*, *Systylos*, *Diastylos*, *Aræostylos*, *Eustylos* ædium species: iis enim Græcis vocibus vtuntur: & in *Aræostylis*, inquit, nec marmoreis nec lapideis epistylis uti datur, sed imponende sunt trabes de materia perpetue: & ipsarum ædium species sunt *barycæ*, *barycephalæ*, humiles, latæ, ornantque signis fidelibus, aut æreis inauratis fastigia earum, Tuscanico more. uti est ad Circum maximum Cereris, & Herculis, Pompeiani item Capitoliij. Sanè Pompeianum Capitolium nemo legit, opinor; nec ipse Pompeius manum admouit, aut potuit: nisi quis accipit de Capitolio, quod Pompeiis fuerit Campaniæ opido. Nam & coloniæ, uti scimus, Capitolia sua habe-

Lib. XXXV.
cap. VI.

habebant. Sed tamen, quia vitur hîc Romanis exemplis (vide alia :) non displiceat distingui, *Herculis Pompeiani, item Capitolij.* Itaque Capitolium fuerit inter *Araostyla*, id est raris columnis distincta. Pergit Dionysius, *tres in ipso cellas esse*, siue ut ipse appellat *ὄμναι*. Ea res nota est, & versus Ausonij,

Trina in Tarpeio fulgent consortia templo.

Quod imitabantur item in coloniis: coque Arnobius scripsit: *Nonne vides in Capitolis omnibus virginales esse species Minervarum?* duos alios deos ibi omittit. An autem non alij dij in Capitolio? non quidem in isto templo; excipio Iuventutem, & Terminum: qui cedere scilicet noluerunt exaugurantibus. Ita-

que eorum aræ (ait alibi Dionysius) continentur templi ambitu, atque una in vestibulo cellæ Minervæ est, altera in ipsâ cellâ iuxta pulvinar.

Quod igitur in Tertulliano legitur: *Capitolium omnium demonum templum est.* itemque in P. Victore: *Capitolium, ubi omnium Deorum simulacra celebrantur.* in Cicerone: *Deorum domicilium:* ea in-

quam omnia, de ipso monte capienda sunt, qui passim & penè totus deorum aris, statuis, templis infessus: quod facile tibi inter legendum obseruire. Sed dixerat etiam Dionysius, *cellas istas à lateribus communi pariete clausas.* Quid hoc est? ut nullum discrimen aut interpositio parietum fuerit? imò opinor fuisse, aut certè columnarum, & sacelli atque ædiculæ speciem singulas habuisse. Nam ita ipse Dionysius, *περὶ τῆς ἀδελφῆς* (in verbis, quæ iam verti) *vestibulum ædis Minervæ*, & ut sic dicam *pro templum.* Ita & Liuius: *Quadrigæ inauratæ posite in Capitolio, in cellâ Jovis, supra fastigium ædiculæ.* Plinius verò & *Delubrum* dixit: *Proserpine tabula fuit in Capitolio, in Minervæ delubro, supra ædiculam Iuventutis.* Distinctio igitur: sed mens Dionysij, tres ipsas tamen cellas communi totius templi pariete clausas. Nisi quis etiam censeret, *Ædículas* istas fuisse non nisi caua quædam in ipso pariete, ad statuas illocandas: quod in Panthéo videmus: quibus non accedam. Ista ex Dionysio: an & à me aliquid addo? faciam, si prius distinxero inter Capitolia, quæ quattuor in hoc ipso loco, ex ordine, fuere. Nam primum illud Tarquiniorum, bello civili Sullano, incendio periit, negligentia custodum. Alterum ipse Sulla instruxit: sed nō dedicavit: quod unum *Felicitati sue defuisse*, ipse apud Plinium fatetur, & Tacitus adnota-

R

tauit.

* Hefych.
Συνδῆ, ἑρ-
δὲ τὰς
τοῦ τῶ
ἐστῶ.

Lib. III.

De Spectac.

tauit. *Lutatij Catuli nomen*, ait Tacitus, *inter tanta Caesarum opera, usq; ad Vitellium mansit*. Et si Dio tamen scribit, *Caesari Iulio, inter alia honorum, decretum à Senatu: vt nomen eius Capitolio inscriberetur, deleto Catuli: idq; eum admisisse*. Sed Taciti assertio fir-
 mior, mihi quidem, fideliorq;. Tertium fuit à Vespasiano. nam illud Catuli arsit ciuili iterum bello Vitelliano: atque iste repa-
 rauit iisdem vestigiis, sed & dedicauit. Dedicauit inquam, & Plutarcho scribenti hoc accredo: magis quàm Victori, qui Do-
 mitiano tribuit: *Multa*, inquit, *opera inchoata per patrem, vel fra-
 tris studio, atque imprimis Capitolium, absoluit*. Nō vinctes hoc, ō Vi-
 ctor. Vespasianus absoluit, dedicauit: sed à morte eius, sub Tito, statim arsit (Suetonius, & Dio in Tito:) atq; ita quartum Do-
 mitianus instaurauit. Habes igitur quaterna Capitolia, sed in eodem loco repozita semper, & innouata. Tacitus & Dionysius quoque, id notarunt: sed verba illius: *Iisdem rursus vestigiis situm est, postquam interiecto ccccxv. annorū spatio, L Scipione, C. Norbano Coss. flagrauerat*. Hoc de Sullano: de Vespasiani, idem: *Pas-
 sim iniecta fundamentis argenti auriq; stipes, & metallorum primitie nullis fornacibus vieta. Prædicere haruspices, ne temeraretur opus saxo aurove in aliud destinato*. ALTITVDO adibus adiecta. id SOLVM religio annuere, & prioris templi magnificentie defuisse creditum, quo tanta vis hominum retinenda erat. Noto obiter religionem Roma-
 norum, qui liberaliter contulerunt ad opus faciendum, stipi- bus coniectis. Ille enim finis. sicut & in Cicerone scriptum de illo Sullano: *id Capitolium publicè coactis fabris, operisque impera-
 tis, GRATIS exedificatum atq; effectum esse, ita vt ex arario nihil da-
 rent*. Quod equidem miror satis, sed quinto in Verrem ita scrip-
 sit. AVD. Religiosum sæculum, præ nostro. sed quæ aut quan-
 ta illa multitudo hominum est, quam Tacitus retineri vult? LIPS. Haud difficilis collectu. Si enim latera pedum ducentorum, reddentur fientque in arcâ pedes quadraginta millia. Da singulis insistentibus pedes quaternos (sufficiunt, cum militi in acie lo-
 cato & armato Polybius det non nisi senos) da inquam quater-
 nos: nōne vides decem millia potuisse retineri? Sed tolle aliquid, si vis, in columnas & alium apparatus: largiter tamē supererit pro octo millibus. AVD. Hem! magna capacitas, & rara talia no-
 stra templa. LIPS. Semel omitte de nostris: vincimur, si compa-
 ramur.

ramur. Et tamen de mole aut magnitudine, tale aliquid esse potest, aut & excedere: de arte, materie, ornatu quâ potest? Sed Tacitus *Altitudinem* adiectam, super priorem, disertè scribit: quæ fuit? haud diuino: pro symmetriâ latitudinis oportet ingentem fuisse. Et Silius ita indicat, apud quem Iupiter prædicit de illo Domitiani:

Aurea Tarpeia ponet Capitolia rupe,

Et iunget nostro templorum CULMINA CAELO.

In cælum educit: sicut & Tertullianus, Apologetico: *Nam et si à Numâ concepta religio est, nondum tamen aut simulacris aut templis res diuina apud Romanos constabat: & nulla CAPITOLIA CAELO CERTANTIA, sed temeraria de cespite altaria, & vasa adhuc Samia, & Deus ipse nusquam.* AVD. Et tu hæc recitas Lipsi? LIPS. Quid ni recitem? AVD. Et attendis? LIPS. Quidni? AVD. Atqui euerunt paulloantè à te dicta, de Capitolio Numæ. Nam quomodo illud sit, & cum tribus suis diis; si tunc nulla templa, si nullæ statuae? LIPS. Benè obseruasti, & de industriâ plura illa verba (vide quàm fallere voluerim) adduxi. Adduxi, vt expedirem: & ecce. Non negat vlla Capitolia fuisse, sed illa alta & *cælo certantia*: nostra humilia cur destruat? Nam vt dem statuas nondum fuisse (quod alibi & Varro tradidit:) tamen de templis idem dicere anceps sit, & Liuius, Dionysius, Plutarchus refellant, qui deserunt *Termino, Fidei, Vestæ* templa à Numâ posita adfirmant. Et verò si priuatæ domus, si curiæ publicæ; cur non & ea diis essent? ratio videtur velle, præsertim apud homines cultui deorum sic addictos. Sed de altitudine certiora non habeo: quæ minima esse potuit, fuit *pedum ducentorum*: sicut in Panthéo Agrippæ, par item latitudo & altitudo. AVD. Heus tu, in loco Taciti etiam me tenuit, quod ait *altitudinē adiectam*: & debuisse, quò *tanta vis hominum retineretur*. Quid ergo altitudo facit ad laxandum locum? non intellego, nisi si porticus aut inædificationes superiores aliquæ, vt hodie in quibusdā templis. LIPS. Apage, nihil difforme in vniformi isto opere: sed Taciti mens, iuuissè & decuissè altitudinem vbi multitudo, vt aër laxior ac liberior, ad respirandum, ad refrigerandum. Alioqui, vbi arctatio & compressio, scimus quàm subito animo malè fiat. Quod tamen ad Porticus, non in ipso templo, sed circà

R 2

fuisse,

fuisse, pro communi structurâ, facile credam: & Tacitus indicium facit. Sed ab ædificiis iam ad Ornatum pergo: qui tamen varius in vario isto opere. Quis in Tarquinij? aliquid è Liuiο haurire est sparsim. vt libro x. *Fœneratores aliquot mulctati, & ex eo quod in publicum redactum est, ÆNEA in Capitolio LIMINA, & trium MENSARVM ARGENTEA VASA in cellâ Jouis, Jovemque in CVLMINE cum QVADRIGIS Ædiles posuerunt.* Iterū libro xxix. *Quadrige AVREAE eo anno in Capitolio posita ab Ædilibus.* Et libro xxxv. *Ædiles multos pecuarios damnarunt. ex eâ pecuniâ clypea inaurata in fastigio Jouis edis posuerunt.* Denique libro xxxviii. *Sciu- ges in Capitolio AVRATI ab Cn. Cornelio positi: Cōsulem dedisse, inscriptum est. Et duodecim clypea arata (lego aurata) ab Ædilibus sunt posita ex pecuniâ quâ frumentarios damnarunt ob ammoniam compressam.*

Lib. xxiij. & duo item signa aurata. Hæc ex Liuiο: istud è Plinio, post Carthaginem euersam, laquearia in Capitolio inaurata esse: id est, totum illud internum cælum & camerationem. Nec plura, dici quidem digna, notavi. Quid verò in Catuli? omnia haud dubiè, in istis iam opibus, opulentiora: illud notabile reperio, quòd sua ætas (Plinij verba) variè de Catulo existimauerit, quòd TEGVLAS Capitolij AEREAS INAVRASSET primus. De quibus & in Senecâ patre: *Fastigiatis suprà tectis, auro puro fulgens, præluceat Capitolium.* Sanè hoc magnificum & verè splendidum fuit: & quis ille fulgor, Sole irradiante? Fuit & ad firmitatem aptum æs, & contra eruginem aut rubiginem valuit inductum aurum. Cetera donorum & ornamentorum varia, *Coronæ aureæ, Victoriæ aureæ, Candelabra, vasa, & quæ tu tibi subiicias: sed quod ex Dione omnino obseruandum, omnibus his detractis, ex Ægyptiacâ prædâ alia victor Augustus reposuit: detractis ex Sc.* & vt tam multis his nouis & melioribus locus fieret. Et si quædam veterum retenta, non ambigo: sed ordine & iudicio Augusti disposita, vt apta & concors tota facies esset. Id verò ipsum tempus fuit, quo vnâ donatione in cellam Jouis Capitolini contulit *xvi. millia pondo auri, & * quingenties Hs. in gemmis: quod in Suetonio leges. In cellam dico Iouis, quid censes in duas alias? nam & eas dona sua accepisse Dio differtim dicit. Et vel ex eo disce opes & ornatum Capitolinū: quā ingēs & ADMIRANDVS fuit, si vnus modò Principis, & vno tempore, tot dona? Pleraque tamen horum periēre incendiis,

* 1600000
Philip.

* 1250000
Philip.

diis, ut opinor: & videamus vltimum Domitiani. In eo columnas *Pentelicas* fuisse, quæ Athenis aduectæ item essent (ut & illæ *Sullanæ*) Plutarchus in *Poplicolâ* scribit: cum hoc iudicio, quod pulchriores Athenis visæ sibi essent, quoniam Rome dum nimis secant & poliunt, nitorem addidissent, symmetriam detraxissent. Cetera quæ & quanta, ex eiusdem Plutarchi verbis suspicemur: qui ait in solam inaurationem, priuatum omnem modum excedentes opes impensas, nempe supra duodecim millia talentorum. Ea sunt nobis septuagies bis centena millia Philippæorum; siue septem milliones, & quod excedit. AVD. Huius verberas me. LIPS. Semper tiro? mirum te viuere. AVD. Quid iam? LIPS. Nam assidue vulnera accipis, & oportebat iam confectum. AVD. Tua hasta *Pelias* est, & vulnerat & sanat: perge. LIPS. Tanti igitur inauratio: quæ fuit non in Lacunaribus solum, sed in Tegulis æreis, ut illo Catuli. de quibus Epigramma Græcum in Anthologiâ, ubi *Æream domum in Palatio Byzantino* laudat:

Εἴς τιν' ἀρεωτέρῃσι χάρει, καὶ πετολίδος αὐλῆς,

Εἰ & χαλκείων ὀρέφων ἀμαρύγματα πέμπεις:

Cede etiam melioribus ὃ Tarpeia rupe,

Εἴσι ex æratis iacis aurea fulmina tectis.

Et Procopius adnotauit, *Gizerichum regem Vandalorum*, cum alia decora Romana secum in *Africam* vexisse, tum & partem tegularum *Iouis Capitolini inauratarum dimidiam*. Nec tecta modò inaurata, sed ipsæ *Fores auratæ*, & crassis laminis obductæ: quæ mansere ad *Honorij Imp. æuum*. Tunc in pecuniæ inopiâ, *Stilicho* mandasse perhibetur (scribit *Zosimus*) ut fores in *Capitolio Romano*, quæ auro *MAGNI PONDERIS* erant obductæ, laminis iis spoliarentur. Cum autem qui hoc facere iusserant, id agerent; in parte forium scriptum reppererunt, INFELICI REGI SERVANTVR. Quod euentus docuit, nam *Stilicho* paullo pòst infelicitè periit. Ita *Zosimus*: nec velim nimis te, ut singularia, hæc mirari: puto in pluribus templis fuisse. Poëtæ sanè aurea templa non semel appellant: & auctor libelli De causis corruptæ eloquentiæ: Quid enim si infirmiora horum temporum templa credas, quia non rudi cemento, & informibus tegulis exstruuntur; sed marmore nitent, & auro radiantur? Marmore in parietibus, auro in lacunaribus & tectis. Idcò *Micantia* *Rutilianus* dixit:

R

Consist.

*Confunduntque vagos delubra micantia visus,
Ipsos crediderim sic habitare deos.*

Et de Templis in eâ laudatiunculâ concludam.

C A P. V I.

Item de templo Panthei, Urbis, & Pacis.

A V D. Ego aperiam, & laxabo. Nam quid me tam fluxâ memoriâ censes, vt oblitus sim Ammianum plura laudasse? & nominatim *Panthéon, Urbis, Pacis*. Dic de singulis, nec excide tuâ lineâ, quam ipse duxisti. L I P S. Sed ex vno illo specimine, facile de alijs iudicare. Tamen fidei meæ causâ, cape. *Panthéon* ab Agrippâ genero Augusti structum fuit, & opus notum est, hodieque (etsi ornamentis omnibus spoliatum) ipsum corpus exstat. Struxit in tertio Consulatu suo, quod inscriptio frontis indicat: sed perfecit biennio post & dedicauit, anno urbis DCCXXIX. vt est in Dione. Quæ causâ nominis, ipse Dio dubitat, & scribit: *Panthéon sic fortasse dicitur, quia plures deorum imagines in simulacris Veneris & Martis complecteretur; vel vt ego censeo, à formâ illâ deuæ rotunditatis, & quia calum referret*. Prior explicatio pluribus placita, etsi non ipsi Dioni: & lego in Glossis illis priscis, *πᾶν θεῶν, omnium deorum*. Sed & Athenis, atque alibi, τὸ κοινὸν τῶν θεῶν *secundum* fuisse, *commune Deorum templum*, ex Pausaniâ disco. Cui & origo esse apud Romanos potuit, ex communi deorum sacro: de quo Festus. *Pandicularis*, inquit, *dies dicebatur, idem & Communicarius, in quo omnibus diis communiter sacrificabatur*. Sed Dio tamen aliter: & mouit eum, credo, quòd pauca & certæ in eo statuæ essent, neque dijs communiter positæ. Fuit enim *Martis, Veneris, & Caesaris Iulij*: ipsius Augusti in vestibulo cum suâ posuit Agrippa. Ita Dio. quem miror *Iouis* omisisse: cum Plinius scribat, *Panthéon Ioui Vltori ab Agrippâ factum*. Itaque ille præcipuus, & præses ibi Deus, fuisse videtur: sed & plures alij, eoque nomine haud malè *Panthéon*, etsi Dio à cæli formâ magis petit; quoniam id scilicet receptaculum & sedes Deorum. Lego autem & *Pantheus & Panthea*, pro ipsis Dijs: sed

* In cuius
auribus se-
dus famo-
sus ille vnio
Cleopatra.
Plin. lib.
XXV.

sed aliâ significatione, itemque scripturâ; nec aliud est, quam
omnino Deus, aut *Dea*. Idem Dio scribit, sororem Caligulæ
Drusillam consecratam ab eo, & *ab omnibus Pantheam dictam*. In
 lapide item veteri exstat: DIVO. PANTHEO. EX*. V. Sed de ^{* Vota.}
 nomine satis: in re ipsâ etiam quid me diffundam? nisi si lin-
 gua potest in istis, quod non oculus: atque ecce Romæ exstat,
 & imagines circumferuntur. A V D. Ita est. sed de ornatu qui
 periit, ecquid habes? L I P S. Pauca. sed tamen hoc inter pul-
 cherrima operum Plinius recensuit: quid mirum vel ab ipso
 isto corpore, sed spoliato & nudo? Nam artificium & symme-
 tria per omnes partes maximas, minimas, in eo mirabilis; de-
 cor, ordo, devinctio singularis; ut Sebastianus Serlius, vir pe-
 ritissimus talium, habendum censeat hoc velut vnicum exem-
 plar consummatæ Architecturæ. Latitudo atque altitudo par
 est, pedum CXLIII. Amisit de specie, quod rudera locum sus-
 tulerunt, & gradibus in templum nunc descenditur: atqui an-
 teâ ascende batur. Tectum & ipsum æreis tegulis, quæ prægran-
 des aliquot in fornice repertæ: nec dubitandum & has auratas
 fuisse. Abstulit eas tegulas Constantinus Heraclij filius, ut ple-
 raque alia ornamenta Romæ reliqua: auexit in Siciliam, & Sa-
 raceni inuadentes omnia auferunt, in Ægyptum auhentes.
 Plura super hoc templo haud dixerim; & omnia membra
 eius descripsit & mensus est Serlius, quem fas videre. Ad-
 moneo exustum fuisse, magno illo incendio sub Tito, cum
 & Capitolium tertio arsit. Id ita in Dionis compendio scri-
 ptum: & refecit Domitianus. de quo Cassiodorus capien-
 dus in Consulatu eius IX. *Insignissima Romæ facta sunt, Fo-
 rum Traiani, Therma Traiani, Meta sudans, & Panthéon*. Sed
 nec diu post, Traiani anno XIIII. (quod in Eusebij Chroni-
 co est) fulmine ictum conflagrauit: & ab Hadriano restitue-
 tum, Spartianus dixit in eius vitâ. Itaque non soli ij restitue-
 runt, qui in fronte operis hodieque insculpti leguntur, L. Se-
 ptimius Seuerus, & M. Aurelius Antoninus: sed iam dicti. Mu-
 tauit & transijt in melioris templi vsum, & à Venere ad no-
 stram Virginem, faciente Bonifacio quarto Pontifice, sub an-
 num Christi DCVII. Is petiit Phocam, ait Regino, *ut in veteri
 fano, quod Panthéon vocabatur, & à Domitiano fuerat exstructum,*
 Eccle-

*Ecclesiam sibi facere liceret, quod annuit Imperator. Ista de Romano Panthéo. sed reperio & in prouinciis alibi, ad hoc exemplum. Sozomenus certè in pago Betheliâ (unde ipse oriundus) ditionis Gazensium, Panthéon fuisse ait, antiquum & apparatus templum, quod in cliuo manufacto, velut in arce situm, totum pagum despectabat: atque addit arbitrari se Syricâ voce Betheliam inde dictam, quod Græcè *πᾶν θεῶν* sonat, siue *θεῶν οἰκητήριον*, deorum domicilium. Ita ille scriptor Eccles. Hist. lib. v. cap. XIII. Sed trans eo iam & lustro obiter templum VRBIS. Quod istud est? inquires. nempe *Dominae vrbs*, illius *Aeternæ*, & *Celestis*. O infaniam! ædificijs & inanimato corpori non vitam solum attribueret, sed numen! Atqui fecerunt, & vrbs hæc, in quâ sedes tanti imperij, tamquam in eâ potentia & diuinitas, sic culta. Prudentius meritò irridet:*

— colitur nam sanguine & ipsa

More Deæ, NOMEN QVE loci, cœu NVMEN, adorant.

III. Hist.

*Circa annum vrbs
DLVII.

Inuentio & adulatio à Græcis Asiaticis est: apud quos Smyrnæi (quod ipsi gloriantur, & Romanis imputant, apud Tacitum) *primum templum VRBIS ROMAE statuerunt*. Nec defuerunt alij sequi exemplum: statimque Alabandenses in suâ vrbe struxere. Quo fine? ut propitiam sibi non Vrbe[m], sed Vrbis incolæ & rectores haberent. Itaque nolunt eos hoc nescire; & in Liuiio, apud Senatum *Alabandenses templum ROMAE se fecisse commemorant*, & ludos anniuersarios instituisse ei *Diue*. Etiamne ludos? ita fanè, & isti sunt pulcherrimi, quos vel nunc in Senatu edunt. Quàm credis risisse quosdam Patrum, in his ineptis & verè Græcanicis adulationibus? ego haud minus cenfeo, quàm cum Prusias rex ab illâ Asiâ, veniret ad curiam raso capite, & pilleatus, limen curiæ oscularetur, adoraret Senatum, & *Liberum* se clamaret *populi Romani*. Ita igitur initium, sed in prouincijs. imò nec sub Principibus statim Romæ, in ipsâ Româ, templum. Lego in Hadriani rebus: *Ædem Bonæ deæ transtulit, & Colossus stantem atque suspensum, per Demetrianum architectum, de eo loco in quo NVNC templum VRBIS est, ingenti molimine, ita ut operi XXIII. elephantes exhiberet*. Ait, Colossus stetit in loco vbi nunc Vrbis templum: non ergo tunc adhuc erat. Sed ille ipse tamen Princeps fecit: imò hanc causam arbitramur translati Colossi.

Colossi. In Dionis compendio est: Hadrianum struxisse Veneris & Romæ templum, atque eius designationem & diagramma missum ab eo ad Apollodorum insignem architectum (cui tunc offensior erat) ut ostenderet & absque eo INSIGNE OPVS posse perfici. quæsiuit-
que ecquid placeret structura? Ille verò liberè respondit, & de Tem-
plo, quòd sublimius & magis cauum capaxque fieri debuisset: uti &
in viam Sacram conspectius ex alto emereret, & in cauum Machi-
nas acciperet, quæ in occulto ibi compactæ, subito & ex improviso in
Theatrum induci possent. Hæc ita in Græco. nam interpres, quod
mirere, solum Veneris templum posuit, Romæ omisit. Atqui
iunctæ deæ fuere: & sic Notitia imperij, Templum Veneris &
Romæ nominat. Prudentius:

Atque Urbis Venerisque pari se culmine tollunt

Templa, simul geminis adolentur thura deabus.

Nec ineptè Venus iuncta, Æneadum mater, cum suâ prole.
Vbi fuerit, ex Dione licet conijcere, qui *Via Sacra* adiungit: &
Notitia in Regione templi Pacis ponit. Claudianus in monte Pala-
tino. Nam de illo capiendum est, cum in laudibus Stiliconis fa-
cit Prouincias venisse, & adisse supplices ipsam Romam:

Conueniunt ad tecta Deæ, quæ candida lucent

Monte Palatino.

Lib. rt.

Crederem igitur ad radices montis fuisse, circà aut in Comitio:
& in diuisione tamen urbis accensitum Regioni Pacis. De Ma-
chinis autem, quod in Dione est, ad Pegmata pertinet: de quibus
in Amphitheatro olim scripsimus: & videntur in templis op-
portunis disposita, composita occultè (quò admirabiliora ex
inopinato essent) & sub tempus educta. Sed sequitur nunc
Templum ipsum PACIS. AVD. Paullisper mane. & nonne Genij
publici templum etiam lego? LIPS. Legis, sed distinctum ab isto
urbis: & hoc verecundiùs paullò & minùs insolenter excogita-
tum. Nam Genium locis, regionibus, ciuitatibus tribui, satis est
frequens & notum. Itaque in Dione *νέος τῆ πόλεως τῆ δῆμος*, templum
Genij populi, aliquoties nominatur: sed diu antè Urbis, & qui-
dem ab anno DCCXLI. ante Principatum Augusti. Sed & An-
tiochiæ, Alexandriæ, atque alibi Templum Genij leges. AVD. Am-
pliùs etiam, ruminor Spartiani verba de Hadriano: qui *Bonæ*
deæ eadem transtulit, & Colossum. Sed quæ ista ædis translatio? si

S

com-

communis, vt alibi dirutam poneret; quid miri aut narrandi est? siquid ab arte aut nouum later, me doce. LIPS. Nescio. sed ædes totas transferri, mihi nouum non est, & in Batauis vidi factum. Quid, quod Tiberij æuo architectus fuit, qui *maximam porticum iacentem & inclinam, lanâ & centonibus circumdatam* (credo, ne videri artificium posset) *funibus & machinis, multorumque hominum manibus admotis, in pristinum restituit, firmam & rectam*? Quod Tiberius alijque nimis mirati sunt: etsi ille inuidiâ motus, nec nomen quidem eius Actis inseri sit passus. Quod ad *Colossum* autem, nonne Roma nuper in Obeliscis simile vidit? Sed hoc hîc notabile, quod iste architectus, nec inclinauit eum quidem, sed *stantem*, vt ait, transtulit & *susensum*. At tu extra oleas me ducis: *Pacem* autem ego iam afferebam, tu distulisti. AVD. Egone illam? ô vbi es, non Dea quidem, sed summum à Deo bonum! Veni, veni, reuise miseros Belgas, tot iam lustra ciuilibus exterisque bellis iactatos. LIPS. Iam venit, cõfide: sed Iuno aliqua eam ducit aut præit. Hanc Vespasianus Romæ consecrauit, magnâ spe & animo mansuram, post ciuilia tunc quoque bella. Id opus à Claudio incohaturum aliqui tradunt: sed abnuir Suetonius, & *Fecit NOVA opera Vespasianus, inquit, templum Pacis, foro proximum. Habes & locum: ac nûc vestigia exstant, & ex ijs operis ipsius forma. Grande fuit, & longitudo trecentos pedes attigit, latitudo ducentos: igitur supra Capitolium ipsum. Hac causâ meritò Herodianus id appellat μέγιστον καὶ κάλλιστον ἔργον ἐν τῇ πόλει ἔργον: MAXIMUM & pulcherrimum omnium in urbe operum. Additque: ditissimum item fuisse, ornamentis auri & argenti excultum. Fecisse id sub initia imperij, & post triumphum, ex Iosepho discas: cuius verba lubet dare, ad vniuersam eius notificationem. Libro VII. Excidij ait: Post triumphos, & firmam imperij constitutionem, statuit templum facere Paci: fecitque citò admodum, & pulchrius meliusque omni opinione perfecit. Magnus enim opibus in hanc rem usus, & priscorum etiam præclara omnia adhibens, picturis & statuâ pulcherrimis adornauit. OMNIA enim in hoc templum collata & disposita sunt, ob quæ homines, videndi cupiditate, antea per TOTVM ORBEM vagabantur. Posuit & hîc è Iudeorum templo vasa aurea, in ijs sibi placens: etsi Legem ipsorum, & vela tabernaculi aurea, in Regiâ suâ posuerit, ibi custodienda. Hæc Iosephus;*

& Pli-

& Plinius consonat, qui passim pulcherrima aut rarissima operum adnotat fuisse in templo Pacis. Vno etiam loco scribit: *Ex omnibus quæ rettuli, clarissima quæque in Urbe iam sunt, dicata Vespasiano Principe in templo Pacis, alijsque eius operibus,* Lib xxxiiiij
cap.viiij.
violentiâ Neronis in urbem conuecta, & in sellarijs domus aurea disposita. Quod magis impressiusque refero, ut tristius damnum cognoscatur, quod factum est templi huius incendio sub Commodò. Tunc enim, ut Herodianus refert, leui terræ motu prævio, siue ictu fulminis, siue igne è terrâ exspirante, subito & improviso totum conflagrauit, itemque Porticus, & totus eius ambitus: malo sanè augurio, ut tunc Romani haud vanè interpretabantur, perijsse sibi Pacem. Inter adiecta autem vel circumiecta, periit & Bibliotheca quæ in ambitu eius templi erat: cuius in A. Gellio memoria existat.

CAP. VII.

Fora Romana descripta; & distincte Romanum, Iulium, Augustum, Transitorium, Vlpium.

DE Templis peregrinus: ex eodem Ammiano *Fora* nunc excerpo. Quid opus est? inquires. aut quid magni operis in apertâ planicie? Hoc enim, pro nostris moribus hodie, tu aut alius dixerit: quia hæc Fora parum, aut nihil, ornati profectò habent. Area tantum est, & ædificia cingunt, alta, humilia, splendida, vilia, denique ut priuatorum solent. Quàm aliud in Romanis Foris, sed & Græcis? de quibus Vitruuium licet audire: *Græci in quadrato AMPLISSIMIS & DV-* Lib.v.c.r.
PLICIBVS PORTICIBVS fora constituunt, CREBRIS QVE COLUMNIS, & lapideis aut marmoreis epistylijs adornant, & supra AMBVLATIONES in contignationibus faciunt. Atque hæc ipsa, ut addit, Romani; nisi quòd non quadrata æqualiter, sed oblonga magis faciunt, nec nisi tertiâ latitudinis parte. Sed nec columnas tam crebras interponunt: & (ut ego hoc addam) Romæ etiam magnis circumpositis ædificijs, ut *Templis, Basilicis, Chalcidicis*, magis ornabant. Ut tamen formam aliquam capias, ambitus ipse Fori porticibus

claudebatur, vijs relictis & spatijs ad intrandum: exterius deinde, Tempia, & quæ dixi circumponebantur, & latè super Porticus illas eminebant. In paruo exemplo, nonne *Bursam*, vt vocant, Antuerpiensium vidisti? fac maiorem, & oblongam esse: habes (quod ad Porticus attinet) imaginem prisce alicuius Fori. Sed membra singula iam videamus. Ait Vitruuius, *duplices Porticus* fuisse: in altitudinem, aut latitudinem? vtrumque potuit: sed credo magis in latitudinem fuisse, vt latiùs inambuletur. Tamen nec de illâ nego, cum satis clarè addat, & præcipiat: vt *superiores columnæ, quartâ parte minores, quàm inferiores constituantur: propterea, quòd oneri ferûdo, quæ sunt inferiora, firmitiora debêt esse, quàm superiora*. Ergo & duplex columnatio in altum solita vsurpari: sed in latum sæpissimè, atque adeò triplex, quadruplex, quintuplexque: quàm pulchrâ tot columnarum serie, & superbâ facie? Capitolinus in Galieno scribit: quòd is *Porticum Flaminiam, vsque ad Pontem Muluium parauerat ducere, vt tetrastiche fieret, aut etiam pentastiche*. Intellegit quaternos aut quinos istos ordines: qui tamen rari haud dubiè erant. Iam super istas Porticus, Ambulationes erant: quod ipsum in Antuerpiensi *Bursâ*. At reliqua iam, quàm imaginem hodiernam admittunt, *Basilicæ & Tempia*? nullam. Quid *statuæ*, & interior ille ornatus? nullam. Talia igitur Fora, vt communiter hoc præmiserim: veniamus ad ea magis singillatim. Fora duorum generum Romæ: & in vniuersum xvii. numerant descriptores Urbis. Erant *Ciuitia*, erant *Venalia*: illa, in quibus res & lites agebantur; hæc, in quibus merces aut species certæ vanales, vt *Suarium Forum, Piscatorium, Pistorium, Boarium, Holitorium*, & talia. In vtrisque & cœtus, ac circuli, ac sermones hominum erant, vt solet in vacuis: sed magis in Ciuilibus illis. quæ scito olim fuisse tria, *Romanum, Iulium, Augustum*. Seneca ad hunc numerum: *Infitiones, furta, fraudes, quibus trina non sufficiunt fora*. Martialis:

Atque erit in triplici par mihi nemo foro.

Et si idem Martialis quartum etiam vidit. Nam Domitianus Imp. incohauit *Forum*, quod *Transitorium* vocabant, & postea Nerua absoluit, ab eo *Nervæ* etiam dictum. Quintum denique addidit *Traianus*, ab ipso sic appellatum. Labet breuiter lustrare singula, & quædam in iis, leui oculorum iniectu, præcipua obser-

obseruare. ROMANVM igitur est, quod *Vetus* appellant, ad spectu ad hæc posteriora; itemque *Magnum*, quia, vt videtur, spatium superauit. Id à Romulo institutum, inter Capitolinum & Palatinum montes, ad huius finem: sic vt templa Capitolina ei imminerent, Palatij varia structura; & varia in ambitu templa. Sed hæc postea fuere: Romuli auo, simplex planities; L. Tarquinius Priscus postea exornauit, & *Tabernis ac Porticibus* cinxit. Alij deinde tam multa & varia (quia quisque opus suum in conspicuam maximè & celebri parte exstare cupiebat) addiderunt: vt multæ & curiosæ curæ sit singillatim recensere. & iam Antiquarij nostri in parte maximâ fecere. Strabonis hoc audi. qui ubi *Campum Martium* valde laudasset, addidit, *Quæ omnia si quis videret, dicat censeatque reliquam urbem, non nisi additamentum campi huius esse. At idem si in FORVM VETVS* deinde progressus, alia alijs hærentia & cõsequencia videat, *Basilicas, Porticus, Templata; tum Capitolium ipsum, & in eo templa; tum Palatium, & Liuiæ Ambulacra*: is facile priorum obliuiscatur, & omnium quæ viderat extra urbem. Sed & Statius quædam recensuit, in Equo Domitiani. Ille enim ex are colosseum illum, & se infessorem constituit in hoc Foro, narratque & laudat poëta in primo suo carmine:

Quæ super imposito moles gemmata colosso

Stat Latium complexa forum?

Nam *Latium Forum*, hoc nostrum Romanum est: sed quæ *moles gemmata*? nam gemmas & lapides in are isto fuisse, nugæ. An igitur, nitida & splendens? vt idem alibi, — *nitidis gemmantia saxa Balnea*: & alij, *gemmantem alas pauonis*. Etsi alia in his causa & aspectus, & quod olim diuinaui, in libro scripto etiam reperi, *geminata*. Omnino geminata & duplex illa moles, ipsa crepido siue basis altior, tum vir cum equo impositus super eam. Verba qui pensitatè examinat, assentietur. Sed reliqua etiam carmina poëtæ notanda antiquariis, ad sedem certam aliquot hinc ædificiorum. Nam ait:

Par operi sedes. hinc obuia limina pandit,

Qui fessus bellis, adscita munere prolis,

Primus iter nostris ostendit in æthera Diuis.

At laterum passus, hinc Julia templa tuentur,

Illinc belligeri sublimis Regia Paulli,

Terga pater, blandoque videt Concordia vultu.

A fronte facit tuisse *Limina Julia*. nam de Iulio Cæsare hæc capienda quis ambiget, cum à prole adoptiuâ consecratum, primum Cæsarium, dicat? Et est ipsum templum Iulij, nisi fallor. A latere deinde *Basilica Iulia*, quam Festus ad Seruilium lacum ponit. Nam quod vulgò legitur, & ego recitavi, *Julia templa* in Statio: ex meo scripto codice, omnino verius, *Julia teſta*. Enimuerò hæc *Ædes Iulij* in medio circiter Foro fuit: quod etiam factum in aliis Foris, & vt medium aliquod tēplum decorè esset, mox discēs. Adiungo *IVLIVM FORVM*, quod C. Cæsar, etiam priuatus, & Proconsul adhuc Galliæ concepit, atque adeò cœpit. Nam locum & aream emit, ac purgauit. magno sanè, & Suetonius dignum notari putauit ipsum pretium: *Forum*, inquit, *de manubiis incubatū, cuius area super HS. millies constitisset*. Ea summa est nobis (repeto, etsi meminisse te æstimationes iam oportuit) *viciesquingies centenū millium*. Tantūne in solam aream? inquires. Tantum. nec mouet, quòd viri docti, sed trepidi in talibus, diffidunt & mutare aut minuire vellent: falluntur. Quid? Plinio non erit etiam fides, in eadem re sic numeranti? *Pyramides regum miramur opera, cum solum tantū foro extruēdo HS. millies Cæsar Dictator emerit*. Nōne ipsā narratione & comparatione ostēdit ingentem aliquam, nec in simili re titam summam? ostendit. nec mirum, cum ædes plures in vrbe intīmā emerit, disiecerit, ad aream purgandam. Ne diffidamus igitur, sed faueamus magno huic Cæsari, qui & antequam tantus, concepit hæc magna. Imò verò *Dictator* tunc erat, dices: ergo iam Princeps. Nego fuisse. nec Plinij ea mens est, qui addidit quidē illum titulum, sed vt hominem designaret & discerneret, non vt emptionis tēpus. Credamus Suetonio, palam hoc inter Gallicanæ liberalitatis exempla referenti. Tunc igitur emit; sed bellis impeditus aut tardatus, non nisi post bellum Africum perfecit. Appianus: *Cæsar post triumphos, Veneri Genetrici templum struxit, quod vouerat in prælio Pharsalico: & aream circum templum addidit, ibique voluit Romanis Forum esse. non id quidem rerum venalium, sed ad LITES aut negotia conuenientium, sicut & Persis forum erat quoddam vel iuris petendi dicendique causſa, vel & discendi*. Dio Cassius de eodem sub idem tempus narrat:

Cæsar

Cæsar forum, quod ab ipso dictum est, extruxit. quod PVL-
CHRIVS ROMANO est, etsi dignitas illius auxit ex isto, factumque
vt MAGNUM diceretur. Atque hoc Forum, vñ cum eade Veneris
Genetricis, auctoris sui generis, dedicauit. Nota in eius verbis, pul-
chrius Romano fuisse: quod equidem credo, vel quia à Cæsare,
vel quia posteriora opera prioribus ferè antecellunt. Quod ta-
men ex Ammiano vix dixeris: qui *Julium* hoc silet, Romanum
extollit: & *priscæ potentie forum* appellauit, & Constantij oculos
in eo, miraculorum densitate, præstrictos. Fuit autem hoc *Iulium*
haud longè nimis à Romano, post templa *Pacis & Faustine*.
Transco ad AVGVSTI FORVM: quod nominatim Plinius inter
maxima operum collocauit. Profectò gradatim scandimus, &
meliora ac maiora in his damus. De isto Suetonius: *Forum*
cum eade Martis Vltoris struxit. Causa extruendi, hominum & iu-
diciorum multitudo, quæ videbatur, non sufficientibus duobus, etiam
tertio indigere. Ergo Mars hîc Vltor in medio, vt antè *Julius*, aut
Venus. Ouidius *Bisultorem* cognominat: quia & ob vindica-
tam patris necem hoc cognomen Augustus imposuit; & ob
Crassianam cladem, signis à Partho receptis. Porticus in eo, de
more, ad latera: sed hoc in iis singulare, & ab Augusti in-
uento. quòd in alterâ, ordine omnes Latini reges à capite &
principe Æneâ essent; in alterâ, Romani Reges, aut Duces
clari, à Romulo ipso. Ouidius de Marte illo:

Hinc videt ÆNEA noneratum pondere caro,

Et tot IVLAEAE nobilitatis avos.

Hinc videt ILIADEN, humero Ducis arma ferentem,

Claraque dispositis ACTA subesse viris.

Ille ab utroque igitur latere hæc videbat: & de hac re Sucto-
nius. Proximum à Diis immortalibus honorem memorie Ducum præ-
stitit, qui imperium populi Romani ex minimo maximum reddidissent:
& STATVAS OMNIUM, triumphali effigie, in VTRAQUE fori sui
PORTICV dedicauit. Nam etsi Romanos Duces modò nominat,
sanè & illos intellegi Latinos par est, & poëta iubet: inter eos &
ipse Augustus locum habuit, atque eius *Tituli & Acta*. Velleius:
Diuus Augustus, præter Hispanias aliasque gentes, quarum TITVLIS
FORVM EIVS præmitet. Ergo illîc sub quoque viro aut statuâ,
sue res geste breuiter & *Index*; quod *Acta* poëta dixit. Atque
istæ

Aug. cap.
xxix.

v. Fast.

*Tropæo-
phorū, spo-
liis Acro-
nis onustū.

Aug. cap.
xxxi.

ista noue statuæ: quot deinde veteres, & prisca raræque arris?
 In Arcad. Pausanias prodidit, *Minerue Aleæ signum, ex ebore totum, in
 aditu Fori Augusti stetisse*: additque in eâ occasione, & ipsum, &
reliquos Principes, pleraque ornamentorum talium vndique auexis-
se, & ad opera sua ornanda traduxisse. Situm autem hoc forum,
 supra ipsum Romanum, ad latus Capitolij, post ædem hodie
Diue Martine. Quartum iam est, *Nerue.* quod Domitianus
 incohauit, iste periecit & agnominauit. Suetonius in Domi-
 tiano: *Nouam ædem in Capitolio excitauit Joui custodi;* & *Forum,*
quod nunc Nerue vocatur. Quomodo igitur tunc? *Transitorium,*
 vt opinor. Nam sic Lampridius, in Alexandro: *Statuas co-*
lossas, vel pedestres nudas, vel equestres, Diuis Imperatoribus in
Foro Diui Nerue, quod TRANSITORIVM dicitur, locauit; omni-
bus cum Titulis & Columnis AEREIS, quæ gestorum ordinem cõtine-
rent. exemplo Augusti, qui summorum virorum statuas, in foro suo,
& MARMORE collocauit, additis GESTIS. Locus & ad ista, &
 priora, notabilis. videsque imitari Augustum in ornando hoc
 Foro Alexandrum voluisse: quid imitari? vincere volui dicere.
 & cum ille statuas non nisi è marmore fecisset, iste ex ære, cum
 titulis etiam & columnis. Quæ autem istæ columnæ? an qui-
 bus, loco basium, insisterent, & Acta inscripta essent? an &
 alias intellegit, quæ seorsum Porticus sustinerent? Non de
 nihilo ambigo, quoniam in Pausaniâ lego, de quibusdam ædifi-
 ciis ex ære solido, differente: lego, inquam, fuisse talia, vt Miner-
 uæ templum Sparte, quod *Chalcidæcon* idcò dicitur, atque item
 alibi. Sed tum addit in fidem, præsentaneum & sui aui exem-
 plum, καὶ ῥωμαίοις, inquit, ἡ ἀγορὰ μετέδοται ἑνὴν καὶ κατὰ συνέθεσιν τῆς ἀλ-
 λης, οὐαῖμα ἑστὰ, παρέχεται τοῖς θεοῖς χαλκῶν: Romanis Forum, quod
 & magnitudine & alio apparatu omni instar miraculi est, exhibet te-
 ctum & camerationem æream. Quod istud Forum tecto æreo, vel-
 lem nominasset. nunc suspicari tamen fas est, de isto Neruæ
 capiendum: nisi de alio ædificio, quod *Chalcidicum* appella-
 bant, quodque Foris solet adiungi. Nam detecto suspicari,
 æreis saltem tegulis, nihil est: nec hoc inter rara aut suspicienda,
 Istud porro fuit situm, inter Capitolinum & Quirinalē colles:
 dictumque idcò *Transitorium*, quòd per id in alia opportunè,
 velut transitus esset. An & quia lani in eo templum? quod quat-
 tuor

tuor portarum ibi fuisse Seruius tradidit: & Martialis libro x. de eo capiendus:

PERVIVS exiguos habitabas antè penates,
Plurima quàm medium Roma terebat iter:
Nunc tua Cæsareis cinguntur limina donis,
Et fora tot numeras Iane quot ora geris.

Dicit in angusto olim, quadrifariam peruium, hunc Ianum fuisse, nunc in foro Neruæ, cingi porticibus, & quæ alia ipse struxit: sed & ab eo iter & ad spectus ad alia fora esse. AVD. Vide Lipsi. non enim Jani in medio foro templum, sed Minervæ fuit. Nam ita Victor clarè: Nerua imperio se abdicavit, dedicato prius Foro, quod appellatur Peruium: quo ædes Minervæ eminentior consurgit, & magnificentior. LIPS. Sitis, & panè retroâgis me protectò. An igitur ad latus alibi Jani illud templum? an hoc Minervæ potiùs non in ipso medio? Nam & Statius in Siluis, de Domitiano ita scripsit:

Sed qui limina bellicosa Iani
Iustis legibus & foro coronat.

Coronat, inquit: ergo cinxit. Tamen quia Minerua etiam ibi, familiare Principi numen, forum ipsi Palladium item dixerè. vt Martialis:

Limina post Pacis, Palladiumque forum.

Sed nos pergamus ad Quintum Forū, VLPIVM siue Traiani. Quis fecit? ipse Traianus: nec dabo hoc Calliodoro, Domitianum vel cœpisse. Nam is quidē in Domitiani ix. consulatu, facit eum excitasse opera, Forum Traiani, & Thermas Traiani, voluit Neruæ dicere: & iam à nobis demonstratum. Quale autē hoc fuit? Ammianus paucis verbis dixerit, clamitans SINGVLAREM sub omni celo STRUCTVRAM. Quid ampliùs? etiā NVMINVM ASSENSIONE MIRABILEM. Deus bone! an & cēlites terrestria hæc mirentur? etiā timeant fortasse. nam addit, GYGANTAEOS contextus fuisse, nec relatu effabiles, nec rursus mortalibus appetendos. Satis ostendit victa hoc opere, omnia illa quæ inuicta antea habebamus. Quid autem Calliodorus? consentit & Traiani forum, inquit, vel sub assiduitate videre, miraculum est. Nihil potest efficacius dici aut concipi ad elegantiam, & raritatem: quæ rara scilicet & elegans esset, etiam in assiduo aspectu. Hæc commu-

* Id est,
imitandos,
aut tentan-
dos.

T

niter

Lib. XIII.
cap. XII.

niter adferre possum: quid per partes? *Apollodorum* architectum fuisse, summum in arte virum, & quem Hadrianus postea, liore quodam ductus, occidit. Porticus & columnas fuisse, satis scitum est: & puto in altum plures. vnde enim alioqui *gygantes contextus* Ammianus diceret? Et sanè altitudo *Columnæ*, quæ in medio sita fuit, hodieq; appâret, est pedum CXXVIII: cum inscriptione, TANTAE. ALTITVDINIS. MONTEM. ET. LOCVM. TANTIS. OPERIBVS. ESSE. EGESTVM. Credo aut tam altas igitur, aut non longè infra, Porticus ipsas fuisse. In quarum fastigiis simulacra equorum, & signorum militarium. de quibus Agellius: *In fastigiis fori Traiani SIMVLACRA sunt sita, CIRCVM VNDIQVE, INAVRATA equorum, ac signorum militarium: subscriptumque est, Ex manubiis.* Nota hæc omnia inaurata fuisse: & probabiliter etiam Statuas quæ subter Porticus collocatæ. Quas M. Antoninus numero auxit: qui nobilibus viris (in Capitolino) bello Germanico defunctis, statuas in Foro Vlpio collocauit. Ibidem & Templum, & Equum ancum fuisse, Victor ostendit; & circum Bibliothecam, alij. Sed de Equo etiam Ammianus. cum scribit attonitum Constantium hæsisse, omni spe huiusmodi quidquam conandi depulsâ: Traiani tamen EQUVM solum, in atrij medio locatum, qui ipsum Principem vehebat, imitari se velle dicebat. Cui propè astans regalis Hormisdas, respondit gestu gentili, ANTE, inquit, IMPERATOR STABVLVM TALE CONDI IVBETO, SI VALES. Liberè hoc Hormisdas, & verè. quid autem posteri manibus tale aliquid conderent? vereor vt nos, & nostri architecti, vix mente.

C A P. V I I I.

De Balneis Thermisq;, & breuiter de Rostris.

AVD. Profectò, Lipsi, oculos mihi aperis ad hæc suspicienda: quæ ego non in magno antea habebam. Lips. Fortasse nec ea quæ de *Lauacris*, id est Balneis aut Thermis Ammianus adiunxit. AVD. Haud nego. magna fuisse, hoc ruinæ me docent; ornata valdè aut magnifica, nondum agnosco. Lips. Licet per me breuiter. Et de magnitudine quidem, nonne ea ipsa miranda

randa in tot partium ædificio & membrorum? Ammianus ad
 eam, puto, respicit, cùm scribit *Lauacra in modum prouinciarum
 exstructa*: & quasi quæ non vrbes, sed regiones totas æmularen-
 tur. Satis audax elatumq; dictum, fateor: sed causam habuit. &
 Cassiodorus item signatè laudat & suggerit MIRABILEM MA-
 GNITVDINEM THERMARVM. Et vidisti illas parietinas hodie
Antonini Thermarum, aut magis Diocletiani? mira laxitas;
 & hæc Olympiodori dicent. Ἦσαν δὲ, inquit, λεῖα δὲ ῥόδοι παρμε-
 γέθη, αἱ δὲ Ἀρπεντιαναὶ ἔπι καλούμεναι, εἰς χρεῖαν τῆς λεομένων καθεδρῆς εἶχον
 ὡς ἀκερμῆας χιλίας ἑξακοσίας, ἐκ μαρμάρου κατασκευασμένας ἑξῆς, αἱ δὲ Διο-
 κλητιαναὶ, ἐγὼς διπλάσιες: Erant lauacra publica INGENTIA. sicut An-
 toniniane Therma dictæ, in vsum lauantium SELLAS habebant mille
 sexcentas, è polito marmore factas. Diocletiani autem circiter BIS
 TANTVM. Audin' tu? Diocletiani habuerint Sellas (alij * Solia * vide No-
 maluerunt reddere) ter mille ducentas: quid nisi igitur tot perso-
 næ inibi simul lauari potuere? Vbi iam reliquum Therna-
 rum corpus? Cellæ, Solia, Piscinæ? Vbi capaces & longæ il-
 læ Porticus, Xysti, Nemora, Sphæristeria, & reliquæ partes?
 Certè Ammianum iam capio & admitto, in tot ædificiis &
 varietatibus, cum Prouinciis comparantem. Ipsum etiam Fla-
 uium Blondum, qui fortiter asseruit, nec QUATTVOR MAXI-
 MA ITALIAE PALATIA, simul iuncta, posse illas vnas Diocle-
 tiani adæquare. Ecce igitur magnitudinem: & distinctè in par-
 tibus quædam, * Sidonij epistola tibi dicet (lege, si libido * Lib. 12.
 est) & Hieronymi Mercurialis, eruditi amici nostri, scripta, cp. 12.
 Gymnasticæ artis. De splendore porro & paraturâ earum, audi
 hæc Senecæ: *Pauper sibi videtur ac sordidus, nisi parietes magnis
 ac pretiosis ORBIBVS resulserint: nisi ALEXANDRINA marmora
 NUMIDICIS crustis distincta sint: nisi illis vndique, & in PICTV-
 RAE modum variata CIRCVMELITIO pratexatur: nisi VITRO
 condatur camera: nisi PARIVS & THASIVS lapis, quondam ra-
 rum in aliquo templo spectaculum, Piscinas nostras circumdederit: ni-
 si aquam ARGENTEA epitonia fuderint. Et adhuc plebeias fistulas
 loquor: quid cùm ad balnea libertinorum peruenero? quantum STA-
 TVARVM, quantum COLUMNARVM est, nihil sustinentiū, sed in or-
 namentum positarum, & impense causæ: quantum AQVARVM per
 gradus cum fragore labentium? Eò deliciarum venimus, vt nisi GEM-*

MAS calcare nolimus. Ea verò Senecæ increpatio aut delineatio, quàm clarè sub oculos dat & ponit, non Balneas aliquas, sed Principum dixeris Aulas? Et quædam ex istis Statius, in Balneo Etrusci:

*Nil ibi plebeium, nusquam Temesæa notabis
Æra, sed ARGENTO felix propellitur vnda,
ARGENTO Q. cadit, Labrisque nitentibus instat
Delitias mirata suas.*

Significat fistulas & canales argenteos fuisse, ipsa etiam Labra. Idem de Vitro:

*Effulgent camere, vario fastigia vitro
In species animosque nitent.*

Lib. xxxij.
cap. xi.
* Fibulas
intellegit.

Quid autem Plinius? narrat & culpat cum Senecâ: Jam verò paedagogia ad transitum virilitatis* custodiantur argento, semine lauentur, & nisi ARGENTEA solia fastidiant, eademque materia & probris seruiat, & cibis. Videret hæc Fabricius, & STRATAS ARGENTO mulierum balneas, ita ut vestigio locus non sit cum viris lauantium. Sed de argento parum est: nonne & de gemmis substratis Seneca dixit? Quod si igitur Priuata hæc ita culta: credo equidem & Principes in suis, quæ publicabant, parcos aut sordidos non fuisse. Eiusmodi Publica & Gratuita balnea, duodecim P. Victor agnoscit Romæ fuisse: omitto alia Publica, quæ Meritoria licet agnominare. Nam paruo ære, & Quadrante, ad ea lautum ibant.

Quid, quod Plinius scribit M. Agrippam in Ædilitate suâ gratuita præbuisse balnea centum septuaginta? atque addit Plinius: quæ nunc Romæ ad INFINITVM auxere numerum. AVD. Hæc! tot igitur & Priuata & Publica balnea? & quo fine? LIPS. Quæris? ad equitandum scilicet. & quis nescit, quod ad lauandum? AVD. Ne sic increpa. ego hoc rogatum volebam, cur tam multa, & an tam assidua lauatio? LIPS. Assidua. & cotidie, de more, lauabant ituri iam ad cenam. Artemidorus scripsit; Balneum nihil aliud suo æuo fuisse, quàm TRANSITVM ad cenam. Itaque qui sæpius etiam cibum capiebant, sæpius lauabant. Commodus Imp. notatur septies aut octies in die lauasse. Etiam inter Christianos, Sisinnius quidam Episcopus bis in die: non sine suspitione intemperantiæ & voluptatum. Sed ille diæterio culpantes illusit, rogatusque Cur Episcopus cum esset, bis lauaret? Quia ter, inquit, non possum. Significabat

guificabat bis se comedere, bis igitur lautare; tertio non ferre valetudinem. A V D. Noua hæc nobis. L I P S. Noua, qui desijmus hunc morem: nec scio an rectè, quòd totum. Credam valetudini & vitæ profuturum, si in parte seruassemus, & cum modo: quem ingestum vetus Epigramma voluit, alibi in lapide sculptum.

* B. V. V. corrumpunt corpora nostra,
Conseruant eadem B. V. V.

* Balnea,
Vina, Ve-
nena.

Tria intellegit, quæ modicè habenda; aut cum damno habenda, vel non habenda. Sed Ammiano duce satis vidimus: abeamus. A V D. Maneamus. quid tu nescis, aut dissimulas, de *Theatro*, *Amphitheatro*, *Odéo*, *Stadio*, *Suggestu consulari*? L I P S. Scio, & memini: sed hæc per te satis te opinor scire. De *Amphitheatro* quidem scorsim libellum ego olim scripsi: idem in *Theatro* & *Circo* fit, si coner. Libri, inquam, res: quæso nunc omitte. Nec in *Odéo* aut *Stadio* multa dicenda: atque illud Plutarchus in Pericletibi describet, ad *Musica certamina spectanda structum fuisse*, *interiore formâ sedilibus instructâ*, & *multis columnis: toto decliu*, & *ad imaginem atque instar tabernaculi regis Persarum*. A V D. Non ausim vltra te ducere. L I P S. Nec debes, fatigor. A V D. Tamen de *Suggestu* tria verba. L I P S. *Rostra* intellegi arbitror; sed ea quæ *Iulia* dicebant, siue *Noua*. Nam *Vetera* illa non in tanto nunc honore, vel vsu. Sed cur *Suggestum* ea dicit? à formâ, quam ostendit per gradus surrexisse cum dicit *vertice scansili* fuisse. Dicit & *imitamenta priorum Principum portasse*: id est vultus & statuas eorum. quas equidem arbitror in gradibus, ad extrema latera, dispositas in ordine fuisse. Eorum basim, siue ima, ornata *rostris nauium*, ex *Ætiacâ victoriâ*, Dio Cassius me do-

Lib. vi.

cuit: & inde igitur *Rostrorum* nomen. A V D. Sed *Consulum suggestum* cur appellat Ammianus? L I P S. Quia initio magistratus eò conscendere solent, & populum salutare: eodem iterum, cum deponerent magistratum. Mos ab antiquo mansit: qui & adire, & orare illuc ac gratias agere populo solent, pro honore. Sed inferiori & Principum auro, nihil factum, nisi vt conscenderent, salutarerent; itemque iurarent, aut ciurarent. Plinius de Traiano: *Iam toties procedere in Rostra, hic suscipere, hic ponere magistratus, quàm dignum te fuit?* Præiuit etiam: *In Rostris,*

T 3

simili

simili religione, legibus te subiecisti: iurasti in legem, attendentibus Dijs. Denique Claudianus de Stilicone Consule, inter sollemnia ponit:

Circumsusa tuæ conscendant Rostra curules.

Ergo & sedisse illuc in Sellâ curuli videntur, & sic se ostendisse, quasi auspicij causâ.

C A P. I X.

De Statuis, & earum custodelâ.

A V D. Ah, quàm iuuant me hi aspectus! quàm doleo ab Ammiano ductore, aut te doctore, deferi! L I P S. Vide benignitatem, da manum, porrò vel solus ego ducam. A V D. O hominem & verba mellea! non voluptatem meam te dicam, sed salutem. perge sic iuuare. L I P S. Vnum etiam in his omnibus operibus locisque monendum, de *Statuis*: quarum incredibilis *multitudo, pretium, speciesque*. Nullum publicum opus, quodcumque nomines; nullus adeò locus publicus aut vacuus, vbi non hæc ornamenta. Et credo equidem nihil magis in totâ vrbe ADMIRANDVM elegantioribus ingenijs fuisse. Earum originem & augmentum breuiter in Cassiodoro habes: *Statuas primùm Thufci in Italiâ inuenisse referuntur, quas amplexa posteritas, penè PAREM POPVLVM Vrbi dedit, quàm Natura procreauit.* Ludit in verbo eleganter: nec minore copiâ factos ab arte illos homines in vrbe fuisse vult, quàm istos à naturâ. Ludit in verbo, in re seriò dicit. & P. Viçtor in fine Descriptionis suæ claudit, TABVLAE ET SIGNA SINE NUMERO. Planè sine numero. atque ego tibi de *Tabulis* etiâ oblitus eram dicere, sed hic monitor suggestit: quas scito magnorum illorum artificum fuisse, & ob quarum vnâ alteramque, vel Romanam philocali & elegantes illi venirent. Iam de *Pretio* statuarum, quod tetigi, quis non vel è materie cernat? Omitto marmoreas illas & æreas infinitas: dico *Argenteas, Aureas, Eburneas* fuisse. Et argenteæ quidem sub Augusto maximè increbuerunt, Plinio & Suetonio notatum: sed ille moderatus est, & suas conflauit: non ita alij Principes, & nominatim Domitianus.

Lib. vii.

Cap. xj.

ianus. qui superbo arbitrio (Suetonius scripsit) *statuas sibi in Capitolio, non nisi aureas argenteasque poni permisit, ac ponderis certi.* Nota materiem, nota pondus: & ex solido utroque igitur metallo fuisse. Fortasse autem pondus in his Statianis verbis expressum:

*Da CAPITOLINIS æternum sedibus aurum,
Quo niteant sacri CENTENO pondere vultus.*

Statuam Domitiani consecrari ponique vult in Capitolio, & eam non minus *centum pondo.* In Capitolio, inquam. nam & hunc locum sacerrimum profanus Princeps statuis suis sedem elige-
bat. Plinius in Laudatione Traiani: *Itaque tuam statuam in vestibulo Iouis Opt. Max. unam alteramve, & hanc aream, cernimus: at paullo antè ADITVS omnes, omnes GRADVS, totaque AREA, hinc AVRO, hinc ARGENTO relucebat, seu potius polluebatur, cum incesti Principis statuis permixta Deorū simulacra sorderent.* Quod autem ad illud pondus, alia etiam grauiora, ne dubita. atque adeo Commodus Imp. *statuam mille librarum auream habuit, cum tauro & vacca, quasi urbis conditor: quod in Dionis compendio est scriptum.* Itaque nec pro magno aut vero satis habeam, quod est in Trebellij Claudio: *Populus Romanus, sumptu suo, in Capitolio ante Iouis Opt. Max. templum, statuam auream decem pondo collocavit.* Quid? Principi suo totus populus, & in tali loco, tantillam statuam ponat? Scribe, scribe, ∞. pondo: id est mille, & hinc quoque nota, millenariam notam in Denariam mutasse. Eisdem Principi (idem Trebellius notat) *in Rostris posita columna est, & palmata statua superfixa, librarum argenti mille quingentarum.* Disce & hinc pondus grande in utroque meliore metallo: quod crebrum omnino fuit, & crebrius etiam misceri, & æs vel argentum inaurari. Ammianus de vulgo Romanorum nobilium: *Ex his quidam eternitati se commendari posse per Statuas* Lib. xvi.
æstimantes, eas ardenter adflectant, atq; AVRO curant IMBRACTEARI. quod Acilio Glabrioni delatum est primò. Inauratas intellegit, quod aliquoties in lapidum titulis expressum legi, SVB AVRO. STATVAM. PONI. In eodem Ammiano, vides studium in eare Romanorum. quod & ante illum Dio aperuit, & simul repressum ostendit. *Urbs, inquit, statuis implebatur. quia licebat* Lib. vi.
cuique passim in Tabulâ, Ære, Marmore, se publicare. quod Claudius
Imp.

*Imp. vetuit, & plerasque iam positas loco mouit, & aliò transtulit; edixitque ne quis in posterum PRIVATVS poneret, nisi Senatus permissu: excepto, si quod OPVS PVBLICVM faceret, reficeretve. Coërcere igitur Princeps ille voluit, quia nimia iam copia: & vrbein, vias, vicos, non ornabant, sed stipabant & arctabant. Atqui exceptio quam ponit, & permissio item à Senatu, fræna iterùm laxant: & in vrbe qui non potuit, is se in villis aut agris publicabat. Ad summâ, mi Auditor, hæc vna res ad Opes item est Romanas ostendendas: & maximè si varias species Statuarum cogitas, Colossæas quasdam, Curules, Equestres, Pedestres, & habitu variante & diuerso. Quid quod equorum, leonum, sphingum, & variorum animalium? vt Obeliscos, & hæc talia omittam. A V D. At enim mihi hîc cogitatio, & pænè cupiditas. L I P S. Quæ? A V D. Improbula. nam cur non fas è statuis illis aureis argenteisque Deorum vel Principum, aliquid transeuntem abradere, vel refecare? L I P S. Nefas homo, nefas. Tu è statuis Principum? capite luisses violata illa sacra. Sed nec Priuatorum licuit. A V D. Nam quis sciuisset, aut dixisset? de nocte. L I P S. Disce, imperitus es, custodiam & cautelam antiquam. Miles in vrbe excubabat, *Vrbani* ille & *Vigili* ad templa, ad loca item publica: sed præterea certus etiam Præfectus huic Statuarum custodiæ, & qui militem haberet. Vocarunt id officij, Comitiam Romanam. & Formula eius hæc in Cassiodoro legitur:*

Si clausis domibus insidiari solet nequissimum votum, quanto magis in Romanâ ciuitate videtur illici, qui in PLATEIS pretiosum reperit, quod possit auferri? Nam quidam POPVLVS COPIOSISSIMVS STATVARVM, greges etiam abundantissimi EQVORVM, tali sunt cautela seruandi, quali & curâ videntur affixi. Tum verò addit: Quare per indictionem illam COMITIVAE ROMANAE tibi concedimus dignitatem. Officium tuum, & MILITES consuetos, noctibus potiùs inuigilare compelle: in die autem ciuitas seipsa custodit. Atque hic est qui Comes Romanus appellatus, quia Romam, & eius opera, seruabat.

Lib. VII.

C A P.

CAP. X.

De Viarum magnis operibus, & nominatim de Appiâ.

AN & longiùs etiam eo? nec Romam solùm, sed quèdam circa eam, ostendo? faciam, vt inter tantas Opes & animos, me quoque largum fieri videas & benignum. Tria occurrunt, præter Ammiano dicta, vel maximè ADMIRANDA, *Via, Aqueductus, Cloacæ.* AVD. Non sustineo me, nec reprimo: tu *Cloacas* nobis inter magnifica, & sordes has inter illos splendores? Hoc verè est, quod poëta dixit: *-stellis nebulam spargere cædidis.* LIPS. Non sic dices, vide & audi: imò & sub terrâ thesauros tibi ostendam, & latentium quorundam operum moles. Sed ordine videamus: & primò iudiciũ de his tribus Dionysij. Scriptor ille sub Augusto Romæ fuit, & per viginti annos circiter vixit: ergo benè eam vidit, nouit, & (vt viri ingenium) diiudicauit. Profert & cloquitur: *Ego sanè in tribus* Lib. III. *MAGNIFICENTISSIMIS operibus Romæ, & e quibus* MAXIME APPARENT *illius imperij* OPES, pono *AQUAEDUCTVS, VIARVM munitiones, CLOACARVM structuras.* Neque id solùm ad *VTILITATEM eiusmodi operũ respiciens, sed etiam ad IMPENDII sumptuumq; modum.* Ecce, hæc tria vult velut specimen & argumentum esse Romanæ opulentia & potentia: siue ab vsu consideres, siue ab impendijs & sumptu. Quod ille censuit, tu accensebis, cùm singula dispicies & intentè lustrabis. Primæ sunt *Via*, quas illi non in Vrbe solùm, sed extra eam, ad longissima spatia, plurimas, & plurimo opere, muniuerunt. Stupor me habet, cùm vel vnã *Appiam* considero: de quâ Procopium, non me, audi. *Belisarius, inquit, viã Latinã exercitum duxit, Appiã ad leuam dimissa.* Lib. I. de bello Goth. Hanc *Appius Romanorum Censor* ante annos nongentos struxerat, & à se dederat nomen. Longitudinem eius quinque dierum spatium vir expeditus possit emetiri. Ab vrbe Romæ Capuam pertinet, eã latitudine, vt duo currus ex aduerso obuij, liberè queant peruenire & commeari. Et est sanè hæc via, præter ceteras, spectabilis. siquidem

Appius ex aliâ & longinquâ tunc, ut reor, regione excisos lapides, & hos quidem siliceos, ac suapte ingenio durissimos, in hanc viam vehendos curauit. Quos planos deinde at læues redditos, & quadratos incisione factos, iunxit & in ordine locauit, metalli nihil vel alterius rei inferendo. Sunt tamen ita connexi, & validè inter se hærent, ut speciem visentibus præbeant, non coniunctos ita, sed congenitos esse. Et quamuis tot iam sæculis atterantur, assiduis plaustreis iumentisque: tamen neque serie suâ vel minimum exeunt & dimouentur, neque franguntur, aut lauorem suum amittunt. Hæc Græcus ille scriptor, & oculus arbiter, extra argumentum historiae suæ accuratè inseruit, admiratione inductus, quæ stylum eò traxit. Examinemus, & libremus. Air, *Appium ante annos nongentos struxisse.*] Imò octingentos quinquaginta circiter, quod Fasti dicent. Si autem strauit lapidibus Appius: quid est, quod in Liuiο legimus, *Q. Fuluium Flaccum & A. Postumium Albinum Censores, vias sternendas silice in vrbe, & extra urbem glareâ substruendas, marginandasque, PRIMOS OMNIUM locauisse?* Quomodo enim *primi omnium*, cum hi fuerint Censores anno Urbis DLXXX: at Appius aliquot ætatibus præcessit? Quid, quòd *Flaminia* via diu antè strata, & sub bellum Punicum secundum? An hoc Liuius sensit, *glareâ* tunc primùm stratas? an potius, *primos ipsos locauisse?* an denique ad *Censores* iunctim refert? per otium examinandum sit. Obserua autem in Liuij verbis, duplicem rationem sternendi, vel *Glareâ*, vel *Silice*. Quæ vtraque & Tibullo notata, ad Messallam:

*Namque opibus congesta tuis hîc GLAREA dura
Sternitur, hîc aptâ iungitur arte SILEX.*

Obserua ampliùs, *marginari* solere: quod caput sanè erat, & Agger ille viæ cum altiusculus, & instar puluilli esset (ita solet:) firmiter arctari & stringi lapidibus grandioribus ad oras debebat, ne diffunderet & spargeretur. Hoc *marginari*: & ibidem etiam alij lapides duplices, & ad vsum duplicem. Priores, Cippi quidam eminentes, in quibus insidere fessis, onera reclinare, aut & ascendere ex ijs in equum fas esset. Ij crebriores dispositi per totam viam: alteri autem rariores, qui ut Columellæ extabant, & notis numerorum incisi, milliaria notabant. Vtrumque hoc G. Gracchus instituit, Plutarcho notante:

tante: & gratum in vulgus fuit. Cur non esset? experti nos peregrinantes sumus, nihil magis ad tedium, & fatigationem esse, quàm ignaros spatiorum oberrare: & contrà, refici animum ac vires eâ signatione. Quinçtilianus benè: *Partitio reficit audientem, non aliter, quàm facientibus iter, multum detrahunt fatigationis* NOTATA INSCRIPTIS LAPIDIBVS spatia. Rutilius eodem pertinet:

Interualla viæ fessis præstare videtur,

Qui notat inscriptus MILLIA multa Lapis.

Hinc ille mos per *Lapides* computandi: quos Græci ab hac notatione milliarium, *Συνετα* vocant: id est *Signa*, siue *Notas*. Sed pergit Procopius, *Longitudinem viæ Appiæ, quinque dierum esse.*) Quid? vniuersæ eius Brundisium vsque? non opinor, nec res est: sed Capuam dumtaxat, quò & Appius produxit: & verba Procopij ita dicunt. Notauit & Frontinus: *Appia aqua induceta est ab Appio Claudio Censore, qui & viam Appiam, à portâ Capenâ vsque ad urbem Capuam muniendam curauit.* Neque verò vltcrius ille potuit, cùm nec vltiores tunc Romani fines. Quis autem longius, & Brundisium vsque muniuerit, in obscuro est: munitam tamen id constat. Ecce Strabo, *Viam Ap-* Lib. v.
pianam Tarracinæ facit mare primum attingere, & Brundisium vsque
stratam esse. Tacitus Libonem consultauisse: *utrùm habiturus* Lib. II.
esset opes, quis viam Appiam Brundisium vsque pecuniâ operiret. Ann.
Denique & Horatius:

Brundisium melius Numici via ducat, an Appi?

Producta igitur: an à Iulio Cæsare, quem Plutarchus scripsit, *Appiæ Curatorem factum, plurimum pecuniâ in eam impendisse?* an ab Augusto, qui plerasque omnes vias per Italiam ipse, aut per alios, muniuit? Nam Plinio accedere, siue is Ne-
pos est, de *Viris illustribus*, non possum: qui *Appiam viam*
Brundisium vsque lapidibus strauisse scribit, vnde illa *Appia di-*
cta. Nam hoc sanè certum, loca ea id æui, hostilia aut aliena Romanis fuisse. Tota autem hæc longitudo est, *milliarium cir-*
citer CCCL: nequis de *quinque diebus* Procopio dictum, huc tra-
hat. AVD. Arqui nec * Capuam vsque tanti sunt, nisi ignauo &
parùm accincto viatori. LIPS. Fateor, sed flexus etiam suos &
declinationes scito viam habuisse. Addit de latitudine, vt

* Sunt mil-
liaria
CXXIII.

duo currus peruaderent.) Nescio, neque dimensus sum (alibi tamen potest, & exstat:) sed opinor igitur haud minus viginti-quinque pedes patuisse. Amplius, de materie, *ex longinqua regione lapides aduectos, eosque siliceos.*) Silicem intellegit, durum asperumque lapidem, & è rupibus: non illum minutum & tenuem, quem vulgò vocamus, & qui in *Glaream* potius venit. Illo modo Plinius, Liuius, atque alij locuti. Sed è quâ regione petiti? in viciniâ tales non esse, hoc Procopius indicauit. Onufrius Panuinus hoc amplius, *montes ostendi duos, ad Sinuessam unum, alterum inter Puteolos & Neapolim, è quibus saxa ea, colore & duritie FERRVM referentia, videantur excisa.* At Leander specus & fodinas in Brutijs exstare, ad *Seminarium*, è quibus lapides ad vias eruti, præsertim ad Appiam. Quidquid sit, opus mirum & laboriosum fuit. Nos in Procopio pergamus, qui addit, *Lapides planos quadratosque fuisse.*) Conspiciuntur hodie tales, diuersâ magnitudine, *trium, quattuor, quinque* etiam pedum quaquauerfus. Cetera de *iunctura & firmitate*, utq; *unum corpus* appareant: sunt miranda magis, quàm explicanda. AVD. Certè mirifica hæc Via: sed tu nempe vnâ & eximiam eligis, de quâ poëta,

Appia LONGARVM teritur REGINA Viarum.

aliâ non ad istam. LIPS. Mihi crede, ad istam. etsi hæc celebritate, & longitudine emineat: quia à Româ in Græciam, Asiam, & trans mare ducebat. Sed quid *Flaminia* via, an breuior? quæ Româ Ariminum vsque, & inde porro Aquileiam ducebat? Nam quod ad munitionem, pleraque similes: nec in Italiâ solum plurimæ, sed in prouincijs ipsis. Isidorus scripsit: *Pænos primos lapidibus vias strauisse, quas postea Romani penè per TOTVM ORBEM disposuerunt.* Et quomodo? excisis sæpe montibus, complanatis vallibus, ut æquabiles, & faciliores ita viæ essent. Strabo: *Ἐξεργασαν δὲ αἱ τὰς ὁδοὺς ἀεὶ ἀφ' ὧν ἐκινετο τὸ λόγιον, καὶ ἡ γῆ οὐκ οὐλοῦσα, ὥστε τὰς ἀρµαδικὰς δι' ἑαυτὴν προθυµίαν φορτῖα: Strauerunt & Vias, excisis montibus, vallibus repletis, ut currus vehere possint & suscipere nautium onera.* Habes vias, & ornatum: mentior, & itane præcipuum me fugiat? præcipuum dico, si non in vsu, at splendore & voluptate. Id fuit, quòd monumenta & sepulchra passim ad viam affixa, & latus utrumque

que prætexebant. Quàm pulcher ille aspectus viantibus? quanta & feriorum, & iocorum, materies? Illuc illustrium ingeniorum, aut clarorum virorum memoria & inscriptio: alibi libertorum, feruorum, scortorum, superba monumenta. Mirari, dolere, illudere, etiam detestari occasio erat: & quid in tot titulis & inscriptionibus pasci? Quædam enim à meliore ingenio, & scitæ; quædam aliquâ notâ aut inuentiunculâ spectabiles; & istæ quæ hodie exstant, dicent. *AVD.* Ita me Deus, iucundum aspectum! & ego si in tali viâ, remorer, subsistam, indormiam. *LIPS.* Sed & vtilem aspectum. *Varro:* *Monimenta secundum viam, quò prætereuntes admoneant, & se fuisse, & illos esse mortales.* Quid amplius? omnium illorum qui disparibus monumentis teguntur, parem in exitu sortem fuisse. *Æquat omnes cinis: impares nascimur, pares morimur.*

Sen.

CAP. XI.

Aqueductum mira.

SED *Aqueductus* iam nostros videamus, & pulverem fordesque, si quas è Viâ contraximus, abluamus. Quid in iis tamen hæream? *Iulius Frontinus* est in manibus, qui olim *Aquarum Curator*, pulcherriimos libellos duos de totâ re scripsit, & ad nos venerunt. Ex illo, aut aliis, quædam libabo. Diu igitur *Roma* sine *Aquæductibus*, & *Tiberis*, ac siqui fontes natiui erant, sufficiebant populo, sed nondum sic aucto. Vrbe dein magnâ, plenâ, & cùm in collibus, procul à flumine, degenerent; *Optimum rerum aqua*, ut poëta canebat, quæ sita, & per tubos ac canales, in fornicibus lateritiis, *Romam* aduecta. Id factum primò, anno *Vrbis* *ccccxli.* cùm *Ap. Claudius Censor*, idem qui *Vias* sternere instituit, hoc quoque bonum inuenit. Ab eo est *Aqua Appia*, per milliaria circiter undecim deducta. Hoc initium: sed Deus bone, quæ mox incrementa? Nam egebat sanè ille populus aquis, non solum ad potum, sed ad balnea, ad fullonicas, ad *Naumachias* & *Circos*. Atque ita vbertim inducta fuit, ut quisque domi, aut in vicino, haberet

Pind.

beret copiam : scribitque Strabo, FLVMINA per urbem & Cloacas videri fluere, atque VNAMQVAMQVE DOMVM propemodum habere fistulas & canales, quibus aquam inducat. De eadem re Plinius: Siquis diligentius astimauerit AQVARVM ABUNDANTIAM in publico, Balneis, Piscinis, Domibus, Euripis, Hortis, Suburbanis villis, spatioque aduenientium exstructos ARCVS, montes perfossos, conualles aequatas, fatebitur NIHIL MAGIS MIRANDVM fuisse in TOTO ORBE terrarum. Copiam habes, molem in adducendo habes, miraculum super omnia mira orbis, Plinio quidem iudice, habes. Quid Cassiodorus de istis ! Formas ipse appellat hos Ductus, quod & Iurisconsulti, atque inferior aetas fecit. De ijs igitur : In Formis Romanis vtrumque praeipuum est, vt & FABRICA sit mirabilis, & aquarum SALVBRITAS singularis. Quot enim illic FLVMINA quasi constructis MONTIBVS perducuntur ? naturales credas alueos, soliditates saxorum: quando tantus impetus fluminis tot saeculis potuit sustineri. Credamus hoc ergo iam Frontino, paucis fideisque verbis effanti: MAGNITVDINIS Romani imperij, id PRAECIPVVM esse indicium. Benè & verè. quia non Romae tantum, sed in coloniis plerisque, & maioribus opidis, haec fuere. Sed norimus Romanos, & alios, ab his exemplis. Ij fuere in urbem perducti quattuordecim (vt Procopius eos numerat) coetili laterculo per priscos illos aedificati, ea LATITVDINE ac simul ALTITVDINE, vt vir eques commodè per eos possit incedere. Vide an non verè aluei quidam fluminum dicantur, cum tam magnis amplisque canalibus aquas vehant. Sed haec altitudo, de ipsis modò est: quid Arcus & Fornices arbitraris ? quos in quibusdam locis subleuatos centum nouem pedes, Iulius Frontinus affirmat. O rem stupendam ! & magis, quod à tot milliaribus continuo opere (etsi non vbique sic alto) perducebant. Reperies quosdam à QVADRAGESIMO milliari perductos esse : & nempe per valles, per montes, per tot inaequalia, supra, infra terram : ô iterum rem stupendam ! & Rutilium audi :

Quid loquar AERIO pendentes fornice riuos?

Qua vix IMBRIFERAS TOLLERET IRIS AQVAS.

Hos potius dicas creuisse in sidera MONTES.

Tale GYGANTAEVM Graecia laudat opus.

Sunt

Sunt certè, aut videantur, opera Gygantum, an Geniorum aliquis dicat? & mens obnubilat Architectis nostris, cùm vel reliquias paucas & ruinas vident. Exstant iuxta Sublaqueum *Aquæductus Claudiani* fornices, & ingentes pilæ sustentantes: quas Albertus Leander sedulò vidit & scrutatus est. erumpit deinde in hæc verba: *Fieri profectò non posse scio, quin omnino incredibilis sit, nisi oculis vsurpetur, operis huius ratio ADMIRANDA. Nec enim MAIUS QUIDQVAM excogitari posse HVMANO INGENIO arbitror, quàm quod hic Romani, effossis tanto spatio MONTIVM intimis visceribus, fecerunt. Ad quæ opera patranda NVNC TOTVS ORBIS infirmus futurus videatur.* Si quis veterum hæc dixisset, blanditus scilicet ævo suo aut suis fuisset: quid iste vir nouitiùs? quid in talibus & curiosus vnicè, & peritus? Loquitur autè, vt dixi, de Claudij Aquæductu, de quo & Plinius: *Vicit antecedentes aquarum ductus nouissimum impendium operis, incohati à Caio Cesare (Caligulam intellegit) & peracti à Claudio. Quippe à quadragesimo lapide, ad eam EXCELSITATEM, vt in OMNES VRBIS MONTES leuarentur, influxère Curtius atque Cereus fontes. Erogatum in id opus HS. ter millies.* Notabile valdè, & vtile, quòd in summos Urbis colles aqua inde & deriuari, & dispensari posset: adeò in altum educta erat. Hoc ipsum Cassiodorus notat, *Claudiam, per tantam fastigij molem, sic ad Auentini caput esse perductam, vt cùm ibi ex alto lapsa ceciderit, cacumen illud excelsum, quasi imam vallem, irrigare videatur.* De pecuniâ autem in id opus imputatâ (fuerunt, ex Plinio, *septem nostri milliones, & semis*) valdè miror Budæum nutare, & pænè mutare. Per fidem, quæ causâ est? imò augendi causâ, si quis benè examinet: & planè, nisi aliqua militaris, aut & seruilis manus ad opera damnatorum (vt Romanis mos) accessisset. Iure igitur, vt claudam, exclamat Frontinus: *Tot aquarum, tam multis NECESSARIIS molibus, Pyramides videlicet otiosas comparem, aut cetera inertia, sed famâ celebrata opera?* Non compares Frontine, minime: hæc sunt, vt Plinius appellat, *verâ estimatione INVICTA MIRACVLA*, & quibus alius orbis tam æquo animo victum se à Romanis, quàm armis, fateri debet. Dixi autem ex Procopio suprâ, Aquæductus istos XIIII. fuisse: sed auget P. Victor, & XX. numerauit. Plinius quædam de Lacubus aliisq; additamentis

Aqua-

Aquæductuum scripsit, non sine miraculo etiam audienda. Agrippa in *Ædilitate* suâ, adiectâ *Virgine aquâ*, ceteris *corruatis* atque *emendatis*, *LACVS* septingentos fecit, præterea *SALIENTES* centum quinque, *CASTELLA* centum triginta: complura etiam *CULTV* magnifica. Operibus iis *SIGNA* trecenta ærea aut marmorea imposuit, *COLVMNAS* ex marmore quadringentas: eaque omnia *ANNO SPATIO*. Hæc vnus Agrippa, & vno anno. O virum Augusto Principe dignum! ô virum vel Principatu dignum! & non credo benignius & publicè vtilius ingenium, non item modestius & Principi aptius, extitisse. Tales, tales sint vobis ô magni Reges consiliarij & ministri: qui opibus per vos aucti, eas in publicum refundant, & gratiam gloriamque simul, operibus suis, apud posteros, imperij vestri propagent. At scripsit Plinius *Lacus septingentos* ab eo factos: rectè, ab eo: sed plures longè fuere in vniuersum, & mille trecentos quinquagintaduos *Notitia imperij* collegit. Isti non aliud, quàm aquarum in publico receptacula: è quibus petere omnibus fas esset. etsi gratior æstimatorque è *Salientibus* ipsis sumpta. Nota autem in Plinio, tot *Signa*, tot *Columnas*, ad ornatum *Lacuum*, *Salientium*, *Castellorum*: atque ea ab vno Agrippâ: quid arbitraris ab aliis prioribus & secutis fuisse? Atque alia etiam assidua multa impendia circa has aquas: quarum *Curatores* ab Augusto instituti, cum *libtoribus*, *seruis*, *scribis*, *librariis*, *accensis*, *præconibus*: vt Frontinus scripsit, ipse inter *Curatores*. Sed præcipuum, quod familiæ & homines certi ad tuenda hæc opera, sumptu publico tolerati. Quod idem Frontinus ita prodidit. & Agrippam primò, per *seruos priuatos* suos hæc fecisse, eamque familiam Augusto morientem legasse. Augustum deinde publicasse, & deinceps mansisse: atque habuisse homines circiter CCXL. Erat autem & altera, inquit, *Familia Cæsaris dicta*, & numerus eius CCCXL. quam Claudius, cum aquas in urbem perduceret, instituit. Addit, in vtrâque varia ministeria fuisse, *Villicos*, *Castellarios*, *Curatores*, *Silicarios*, *Tectores*, aliosque opifices. Habes igitur perpetuos homines sexcentos, ad Aquarum tuitionem.

CAP. XII.

Cloacarum mira.

QUAS Aquas nunc dimitto, & ad *Cloacas* te ducō. Eas sci-
to à Tarquinio Prisco rege structas, quo nemo Regum
plura aut meliora. Structæ autem ad mundiciem, quod clarum
est, sordesque omnes vel abluendas, vel euehendas: sed & ad
sanitatem, quæ illam amat. De magnitudine huius operis, quia
mirabaris nos mirari, Plinij & Cassiodori verba danda sunt:
qui uterque satis firmiter dicet, quid magni rarique in opere
istō fuit. Ille igitur: *Cloacæ*, inquit, LIB. XXXVI. CAP. XV.
OPERVM OMNIVM MAXIMUM, suffossis montibus, atque urbe pensili, subterque
NAVIGATA. Fecit id Agrippa in *Ædilitate*, per meatus corruatis
VII. annibus, cursuque præcipiti, TORRENTIVM modo, rapere om-
nia atque auferre coactis. Qui insuper mole imbrum concitati, vada
ac latera quatunt, aliquando Tiberis retrō infusi recipiunt fluctus, pu-
gnantq; diuersi aquarū impetus intus: Et tamen OBNIXA FIRMITAS resistit. Trahuntur moles internæ tantæ, non succumbētibus caus-
sis operis; pulsant ruinæ sponte præcipites, aut impactæ incendiis, quati-
tur solum terræ motibus: durant tamen à Tarquinio Prisco annis pro-
pè octingentis INEXPUGNABILES. Initio audis, operum omnium
maximum fuisse: atque ego ac tu fortasse ridemus. AVD. Non
audeo, etsi gestio: sed vereor turbare. LIPS. At aliâ atque aliâ
causâ etiam rideamus. Tu, quia res vilis attolli videtur: ego,
quia toties iam audio, *operum omnium maximum*, aut *maximè ad-
mirandum*. Quid? semper ista maxima? & tamen res sic habet:
ut quidque in manus sumis & examinas, super omnia admira-
ris: & causas iudicij eius dones. Vno verbo, omnia miracu-
lum: nostrum nunc videamus, & Plinij verba pensitemus. Ait,
aut indicat, *navigatas has Cloacas.* Quid magni, si tam magnæ
ut vehem sceni onustam large transmitterent? Id enim non Plinius
solum ita scripsit, sed & Strabo. cum Romanos ait *trium maximè
operum curam gessisse*, quæ neglecta videbantur à Græcis: *Viarum,
Aquæductuum, Cloacarum*. Additque: *Cloacas istas, LAPIDIBVS
SECTIS ET AD NORMAM POSITIS suffultas, spatium etiam*
X *currui*

curru fæno onusto ad transitum præbuisse. Enimuero Marlianus, qui dimensus est, prodidit, *pedum xvi. latitudinem* se repperisse: de altitudine vellem etiam addidisset. nec minor sanè fuit. Dixit amplius Plinius, *Corriuatos vii. annes.*) Intellegi opinor, ipsas septem Cloacas præcipuas, tot quot sunt montes. Nam ex ijs defluebant & deriuabantur aquæ ac sordes, & in magnam vnâ confluebant. Quin enim plures minutæ fuerint, non ambigendum est: sed istæ tot fuere quasi flumina, & aluco grandiore, atque eæ per plana vrbis ferebantur. Liuium sic interpretor, de Tarquinio Prisco: *INFIMA vrbis loca circa Forum, ALIASQUE interiectas collibus CONVALLES, quia ex planis locis haud facile euehebant aquas, Cloacis è fastigio in Tiberim ductis, siccant.*

Lib. i. Has olim per publicum ductas idem Liuius alibi scripsit: *sed vrbe inquit, incensa à Gallis, festinatio curam exemit vicos dirigendi, atque ita CLOACAE passim priuata etiam subeunt testa.*

Lib. v. Pergit deinde Plinius firmitatem commendare. & caussas concutientes quattuor commemorat: quarum vel singulæ firmissima opera euertant; at non labefactant istud. Sunt, Pugna aquarum & copia intus; Moles & columnæ vastæ, quæ per vias, & super illas, trahuntur; Ruinæ variæ & pondera incidentium ædificiorum; denique validi aliquot Terræmotus. Quidni igitur firmum & rarâ duritiæ opus, quod omnibus resistit? & id per tot sæcula? Etsi tamen repararunt, aut fulserunt interim, quod omnino

Lib. xxxix. necesse fuit. notatque Liuius, *Censores detergendas Cloacas, & in Auentino atque aliis partibus, quæ nondum essent, faciendas locauisse.* Quàm sumptuosa illa, aut similis reparatio, dicit apud Dionysium C. Aquillius. qui scripsit, *neglectis aliquando cloacis, & non defluentibus, Censores in earum instaurationem mille talenta impendisse in redemptores.* Ea sunt sexcenta millia Philippæorum: quid igitur & quanti paratio vniuersa, si tanti in partibus reparatio? Sed audiamus & Cassiodorum de istis, ac finiamus.

Lib. iiii. SPLENDIDAE Romanæ ciuitatis CLOACAE, tantum visentibus conferunt STVPOREM, vt aliarum CIVITATVM possint MIRACVLA superare. Videas illic FLVVIOS, quasi montibus concauis clausos, per ingentia stagna decurrere. Videas struētis NAVIBVS per aquas rapidas, non minimâ sollicitudine, nauigari, ne precipitato torrenti, marina possint naufragia sustinere. Hinc ò ROMA SINGVLARIS,

quanta

quanta in te sit potest colligi MAGNITVDO. quæ enim urbium audeat tuis cubinibus contendere, quando nec IMA tua possunt similitudinem reperire? Pulchra cōclusio, & in scito eo dicto conquiesco.

CAP. XIII.

Traiani Pons in Danubio.

AVD. Non patiar, & te excito. Quid enim? tu & ego destituamur in his Cloacis? quæ ut sint, magnæ, operosæ, mirabiles; tamen Cloacæ sunt, & oletum suum habent. Exime nos, & mundiùs alibi pone. LIPS. Hem! bona monitio. sequere me ad Danubium, & illuc in eius aquis lauemur. AVD. A Tiberi ad Danubium? bonus saltus, quis Pegasus nos vehet? LIPS. Ille Mentis: quæ momento summa, ima, propinqua, dissita, permeat & peruat. Nec ad Barbaros tamen imus, ne metue. AVD. Ego verò metuo, & iam cor meum vasa colligat atque abit. Nescis tu pugnas illuc cum maximè nunc pugnari? & in quibus vita, libertas, religio aguntur? LIPS. Scio, securus esto. Romanus imperator, atque is Traianus, nobis aderit, cum legionibus suis copiisque. Utinam nunc tales ibi decem, tali disciplinâ? ô quàm Victoria mox applaudit & circumuolet purpureis suis pennis? Sed ecce in Danubio Pontem libet memorare, quem dictus ille Imperator struxit: operum omnium fortasse, arte & difficultate maximum, si non sumptu. Describit graphicè Dio Cassius, & gratia sectori eius Xiphilino esto, quod hanc partem non recidit. O quàm pulchras valentesq; ille alias? nihil penè nos fugeret in rebus Romanis (tanta diligentia & accuratio fuit) si scriptor ille totus exstaret. Sed de Ponte, sunt verba è Compendio Dionis: *Traianus Imperator pontem lapideum super Istrum statuit, quem EGO NEC DIGNÈ QVIDEM HABEO ADMIRARI. Nam etsi alia pulcherrima Principis eius opera exstant, tamen hoc est SUPER OMNIA. Pile igitur eius sunt viginti, è lapide scoto & quadrato, quæ altitudinem habent CL. pedum, latitudinem LX. Distant inter se CLXX pedes, fornicibus deuinctæ. Quomodo autem non aliquis SVMP TVM in istas admiretur? quomodo non & destituendi firmandique modum? idque in flumine MAGNO ET*

VORTICOSO, & fundo ipso infido & limoso . nam nec auertere quidem cursum fluminis licuit illo modo . Nec verò de magnitudine fluminis idè dixi, tãquam ibi maximum sit (imò verò alibi duplo maius est aut triplo, atque instar pelagi se diffundit:) sed quia locus ille arctissimus ibi locorum, & aptissimus ponte iungi, est tantus . Quo autem magis in arctum illud ex lato contrahitur, & rursus in latum se effundit; tanto nimirum & rapidius fluit, & profundius existit . Ut hoc quoque difficultatem atque arduum operis valdè auxerit . Magnitudo igitur animi Traiani ex eo quidem constat, non tamen usum nobis nunc præbet . sed pilæ dumtaxat stant, quasi in eum finem modò structæ, ut documento sint NIHIL ESSE QVOD INGENTIO HVMANO NON POSSIT EFFICI . Additque deinde, Hadrianum Imp. metu ne Barbari eâ transirent, an æmulatione in Optimum Principem, iussisse superiora Pontis dirui : atque ita Pilas solas mansisse . Quid autem ego aut tu hîc dignè miremur? negat ab illo æuo Dio, se id posse . Atqui plura magna & magnifica viderat, quàm nos mente concipere aut deformare possimus . Putat tamen & censet, omnia ab hoc opere superata : quod leuiter adistamus, & inspectemus . Ait, Pilas viginti fuisse: atqui Paulus Iouius, florentis ingenij & stili scriptor, dicit etiam nunc *triginta sex* exstare & conspici, in confinio Valachiae & Transilvaniae, ad opidum *Seuerinum* . Vtri credam? sanè si oculi nunc conuincunt ita esse, manus & herbam do, videant modò & dicant, qui adsident & possunt arbitrari . Sin rationem & scriptionem Dionis sequor; adseram audacter de viginti: quia signanter notat, fluuium ibi arctissimum (ut in ijs locis) esse . Atqui descriptio ista viginti Pilarum, quæ *sexaginta pedes* latae sint; quarum fornices, *centum septuaginta*: quid efficit & colligit, nisi fluuij latitudinem *quattuor mille septingentorum septuaginta* fuisse? id est, paullò minus, *vnus miliaris* . Si aliter, aut si grandius; videbunt ij qui accolunt & docebunt: tum nobis opus rescribere & reformare ipsum Dionem . Nam quod aliquis dicat eum nescisse, aut de opinione ista scripsisse, ipse opinetur & errer. cùm vir ille insignis peritiâ rerum & honoribus, in ipsis ijs locis Præses fuerit Dalmatiae, Pannoniaeque . Itaque scire omnino potuit; & debuit, in curâ istâ rerum scribendarum . Vereor ut Iouius sit, quod etiam alibi,

audi-

auditionum facilis, & parum diligens examinis aut veri. Sed ut dixi, vicini aut inspectores arbitrantor. Ait Dio amplius: *Pilarum intervallum fuisse centum septuaginta pedum.*) Ita me Deus (nam exclamo) grande hoc concamerationis spatium, nec efficiendum, nisi altitudo illa Pilarum accessisset, & tardè ac lentâ inclinatione fornix surrexisset. Præterea, *mirari se quomodo in tali profundo flumine & verticibus Pile firmata.*) Ego tecum, ô Dio, miror: & maximè, cum neges averti flumen potuisse aut derivatione exhauriri. Difficile omnino opus, & fundamentorum inolitio talis è lapide: si sublicarum & materiæ res esset, aliud esset. Sed heus tu Hadriane! si citare Imperatorem fas, dica & lis tibi apud me sit, fortasse & punitio: quòd talem pontem vix benè structum destruxisti. Dicam tibi verum vel mortuo? Invidisti optimo maximoque Principi, & habere super omnes gloriam voluisti magis, quàm meruisti. Valete *Opera publica*: quin tu etiam, mi Auditor, in crastinum vale aut salve.

CAP. XIII.

Privatorum hominum Urbana aut Rustica ades.

AV D. Ego verè nec valeo nec salveo (da veniam immodestix:) nec amoliris me, nisi nomine plenè persoluto. An non, post *Publica opera*, pollicebaris *Privata*? & certè ita disponebas; nec tam madidâ memoriâ sum, ut hoc effluerit. L I P S. Disposui, haud nego: sed fatigor, nisi quòd in extremâ tamen calce, ut cursores, spiritus & vires excitabo ad spectu ipso metæ. *Privatis* igitur *Operibus* duo nunc considero, *Domos & Villas*. Illæ fuerunt in tam splendidâ & nitenti vrbe, pro ipsâ vrbe, & ut pulchri corporis apta ac decora membra. Domus dico magnificè, ornata, instructè, columnis, marmore, auro, statuis: & quidquid excogitare ambitio aut luxuria poterat. Sed eadem etiam laxæ, patentes: quod docuerint satis Valerij hæc verba, de Cincinnato, cui quattuor sola iugera arant non solum (ut inquit) dignitas patrisfamilie constitit, sed etiam Dictatura delata est. Et tum comparatione quadam & indignatione

Lib. III.
cap. XIII.

Lib. xxxvi.
cap. xv.Lib. xviii
cap. ii.De Deo
Socrat.

tione addit: *Angustè se habitare nunc putat, cuius domus tantum patet, quantum Cincinnati rura patuerunt.* Quid domus? imò earum aliquod membrum. Idem auctor: *Nimirum sic habitant, qui hoc imperium fecere. quorum AGRI quoque minorem modum obtinuerè, quàm CELLARIA istorum.* Iterumque alibi: *Bina tunc iugera populo Romano satis erant, nullique maiorem modum adtribuit: quo seruos paulloantè Principis Neronis, contemptis huius spatij viridariis, PISCINAS iuuat habere maiores: gratumque, si non aliquem & CVLINAS.* Nec est in sermone supergressio: reuera amplæ domus, & præsertim magnatium virorum procerumque. Quas & P. Victor ac Notitia imperij propriè *Domos* appellant, & ab *Insulis* distinguunt. Itaque computant, *Insulas totâ vrbe quadraginta sex millia sexcentas duas, Domos mille septingentas octoginta fuisse.* harum longè minore numero, vt quæ tanto grandiores, instructioresque essent. Enimuerò grandes instructæque: & Apuleij hæc attende. *Igitur illas ædificiorum species, in quas PATRIMONIA SVA profuderunt, amœnissimas & exstruētissimas deprehendas: aulas AEMVLAS VRBIVM conditas, domos VICE TEMPLORVM exornatas.* Itane cum *Vrbibus* comparat? nec solus. nam & Seneca, epistolâ xci. suum vetusque æuum disparans: *Non habebant, inquit, domos INSTAR VRBIVM: quasi dicat, at nos habemus.* Alibi audaciùs (De Benefic. vii. cap. x.) agnoscit & increpat *ædificia priuata laxitatem MAGNARVM VRBIVM vincentia.* Quæ ista sunt? quæ item, quæ Olympiodorus, in Bibliothecâ Photij? *Ὅτι ἕκαστος τῶν μεγάλων οἰκων τῆς πόλεως, ἅπαντα εἶχεν ἐν ταῖς, ὅποια πόλις σύμμετρεῖ. ὁ δὲ μάλιστα εἶχεν ἰπποδρόμον, καὶ φόρον, & ναοὺς, καὶ παρὰς, & λυτεράς ἀσφόδους. διὸ καὶ ὁ συγγραφεὺς ἀπὸ τῶν ἑξῆς.*

Εἰς πόλιν ὅπου πέντε πόλιν ἄλλα μέρη τείλει.

Quæque magnarum domuum omnia in se ipsa habet, quæcumque MEDIOCRIS VRBS possit continere: nempe Circum, Fora, Tempa, Fontes, Balnea diuersa. Idem & poëta dixit,

Vna domus VRBS est. vrbs OPIDA PLVRIA claudit.

Lib. xxi.

Examina & nota, mira sunt: sed Martiali etiam paucis versibus comprehensa, In habentem amœnas ades:

Daphnonas, platanonas, & aërias cyparissos,

Et non vnius Balnea solus habes.

Et tua

*Et tua centenis stat Porticus alta columnis,
 Calcatusque tuo sub pede lucet onyx.
 Pulveremque fugax Hippodromon ungula plaudit,
 Et pereuntis aquæ fluctus ubique sonat.*

Sunt ipsa, quæ Olympiodorus dixit, exceptis *Foris*: quæ intellegas fuisse hypæthra quædam & subdiualia, inter illas Porticus, & statuis aliisque ornatu, in Fori faciem. Quid autem si reuera ibi iudicia & forenses conuentus? Fuere, & clientium, libertorum, seruorum suorum causas domi cognoscebant. Clientium autem magnus olim populus. Horatius:

— non aliter tamen

*Dimouit obstantes propinquos,
 Et populum reditus morantem,
 Quàm si CLIENTVM longa negotia
 Diudicatâ LITE relinqueret
 Tendens Venafranos in agros
 Aut Lacedæmonium Tarentum.*

Vitruuius etiam suadet Nobilium, & qui magistratus gerunt, domos laxiores fieri, Bibliothecas ibi esse, Pinacothecas, BASILICAS (ad iudicia) non dissimili modo, quàm PUBLICORVM OPERVM magnificentia comparat. quod in Domibus eorum sæpius & publica consilia, & PRIVATA IUDICIA arbitriaque consiciantur. Sed ut in re maneam, talis igitur laxitas: quid Apparatus & instructio? Communiter ita Seneca: Quid inter pueros & nos interest? nisi quod nos circa Tabulas & Statuas insanimus, carius inepti. Illos reperti in litore calculi leues & aliquid habentes varietatis delectant; nos ingentium macule COLUMNARVM, siue ex Egyptiis arenis, siue ex Africa solitudinibus aduectæ, porticum aliquam vel CAPACEM POPULI canationem ferunt. Miramur parietes tenui MARMORE indutos, cum sciamus quale sit quod absconditur: oculis nostris imponimus. Et cum AVRO tecta persundimus, quid aliud quàm mendacio gaudemus? scimus enim sub illo auro fœda ligna latitare. Primum in ipsâ domo est, Columnarum dispositio, & è lōginquis petitarum: de quibus Plinij obiurgationes, si quis volet, legito; & de generibus pretiisque earum totus liber eius existit. Et quidem notat in vnâ Canatione Callisti, Claudiani liberti, triginta se vidisse, easque è Sudine lapide Germanico, cui ingens tunc pretium & no-

Lib. v.
cap. vii.

Epi. xcvi.

Lib. xxv.

& nouitas. Idem, in atrio Scauri collocatas maximas, atque adeò duodequadragenum pedum, Lucullei marmoris. Vide hanc altitudinem in vno atrio, quam multæ domus totæ vix æquant. Alterum in Senecâ, *Parietes marmore inducti*: quod genus *Incrustationes* Latini, Græci *Μαρμαρώσεις* dicunt. Primum autem Romæ parietes crustâ marmoris operuisse totius domus sue, in Cælio monte, Mamurram equitem Rom. Præfectum fabrum Cæsaris, Plinius tradidit auctore Nepote. Id non aliud fuit, quam marmor in tenues crustas sectum parieti imponere scire, & pro tectorio ei dare. Lucanus: *Nec summis crustata domus sæctisq̃ue nitebat Marmoribus.*

Lib. xxxvj.

Declamator apud Senecam patrem: *In hos ergo exitus varius ille secatur lapis, vt tenui fronte parietem tegat.* Secandi autem ratio (in Plinio, & Isidoro) arenâ, & ferrâ, in prætenui lineâ versante arenas, tractuq̃, secâre. Et nos in Italiâ hodie vidimus fieri. Tertium, *Auro tecta perfundi.* Significat laquearia inaurari tota solere, quod passim scriptores & tradunt & damnant. Musonius apud Stobæum: *τί δ' αὖ ποικίλοι ἀνδρά, τί δ' αὖ ποικίλαι γῆσεν, τί δ' αὖ χρυσοποιοί σέβει.* Quod pertinent hæc atria Columnata? quod variae istæ colorationes? quod aurata lacunaria? In secundo enim membro (vt mea versio est) *χρυσέαι* legi cupiam, & ad minora variegata parietibus imposita referam, vel etiam ad Musium opus. Nam ita & Mamertinus, ad Iulianum: *Neque ei comparanda sunt PICTURATÆ marmorum crustæ, & SOLIDO AVRO tecta laquearia, qui maiorem anni partem in nuda humo cubat.* Ibidem & solidum aurum in Lacunaribus notes: quod passim in poëtis, vt in Statio:

*Et nondum CRASSO laquearia fulua METALLO,
Montibus aut altè Graijs effulta nitebant
Atria.*

Qui montes etiam Graios poëtice nominat, grandes illas sublimisque columnas. Idem de vitroque:

*Pendent innumeris fastigia nixa columnis,
Robora Dalmatico lucent * sociata metallo.*

*Vulgò
satiata.

Sed & Lucanus, de Cleopatrarum regiâ:

*Ipse locus, templi (quod vix corruptior ætas
Exstruat) instar erat, laqueataque tecta ferebant
Diuitias, crassumque trabes absconderat aurum.*

Quibus

Quibus versibus tamen plusculum etiam later, & trabes quidem auratas fuisse vult: sed cameram gemmatam, eboratam. Vtrumque enim & horum fiebat, ad splendorem & varietatem: præsertim in templis (cum templo autem Lucanus comparat) ut quasi cælum imitarentur. Arnobius de templis ipsis differens: *Sint ergo hæc licet aut ex molibus marmoreis structa, laquearibus aut renideant aureis, splendeant hic gemmæ, & sidereos euomant variatâ interstitione fulgores: terra sunt hæc omnia, & ex fæce vilioris materiæ concreta.* Et tu, mi Auditor, obiter & hoc adde ad templorum supra ornatum. De ebore autem, in Ciceronis Paradoxis: *Tecta ebore & auro fulgentia.* In Propertio:

Quod non Tænariis domus est mihi sulta columnis,

Nec camera auratas inter eburna trabes.

Non leues porro inductiones, aut ut poëta loquitur, sputa fuisse, Panegyricus ostendit: qui SOLIDO AVRO tecta laquearia commemorat, & poëta supra, *Crassum aurum* dixerunt. Hieronymus autem in Epistolâ quadam, longius etiam hoc producit, & ad parietes ac columnas. *Viuiamus quasi alterâ die morituri, & edificamus quasi semper in hoc sæculo victuri. Auro parietes, auro laquearia, auro fulgent capita columnarum.* Sed alia hîc etiam & ingeniosa luxuria. nam lacunaria ista versatilia faciebant, & aliâ atque aliâ subinde facie conuiuas delectabant. Seneca alibi: *Versatilia cenationum laquearia ita coagmentant, ut subinde alia atque alia facies succedat, & toties tecta, quoties fercula, mutantur.* En, priuata ingenia & luxuriam: quid existimas Principes tentasse & fecisse? Nero Cæsar in vestibulo ædium suarum Colossum centum viginti pedum posuit. Hoc principium: deinde porticus triplices MILLIARIAE; ite stagnum, MARIS instar, circumseptum ædificijs ad VRBIVM speciem. Rura insuper, aruis, atque vinetis, & pascuis, siluisque varia; cum multitudine omnis generis pecudum ac ferarum. In ceteris partibus, CUNCTA auro lita, distincta gemmis, vnionumque conchis erant. Cenationes laqueatæ tabulis eburneis versatilibus, ut flores, & fistulatis, ut vnguenta desuper spargerentur. Præcipua cenationum rotunda, que perpetuò, diebus ac noctibus, vice mundi circumageretur. Ita verbatim ista Suetonius: multa ADMIRANDA, si tu singillatim explicas & in rem ducis. Sed vnum in hac Principum insaniâ (ita appellanda est) Plu-

Ad Gaudet.

Epist. xxi.

*Ita iam pridem publice legedum docuimus.

Y

tarchi

tarchi testimonium suffecerit, qui de Capitolij magnificâ & impendiosâ structurâ cum disseruisset; addidit. *Quod si quis hunc Capitolij magnificum instructum miretur, idem si Domitiani in aula unam Porticum, vel Basilicam, vel Balneum, vel pellicum Diam viderit, exclamet cum Epicharmo,*

*Non liberalis aut benignus tu clues,
Profusione gaudes.*

Dicit satis clarè, omnia illa Capitolina (quæ & quanta, antè diximus) nugas & quisquillas videri, præ vno membro aliquo Palatinæ domus. Quod mihi quidem stuporem incutit, non dissimulo: & iam lingua hæret. AVD. Soluam eam quæstionculâ. Dixti auro distincta vel ebore laquearia, an non & siluis? id est, an non ibi tales species, & intermixtæ veræ aues? Nam Rutilius Gallicanus hoc dicere videatur, in Romæ laudibus.

*Quid loquar INCLVSAS inter laquearia SILVAS,
Vernula quâ vario carmine ludit auis?*

LIPS. Poëtæ, aut poëtarum potiùs, vulgatam phrasim non attendis: nec *inter laquearia* propriè, sed *interdòxwç* intertectâ & domos includit eas siluas. Luci enim & arbuta in magnis istis ædibus erant: imò & super ædes, quod mireris, erant. Senecam auctorem do, qui, vt solet, castigans & increpans suum æuū: *Pomaria, inquit, in summis turribus serunt, quorum silue in tectis ac domorum fastigiis nutant, inde ortis radicibus, quò improbè cacumina egissent.* Atque ego Bruxellæ mee (quam vt alteram patriam colo) hoc vidisse memini, sponcione ita factum; sed in breue aliquod tempus, & cum domus oneri illi non diu esset. Satis de *Domibus*: ad *Villas* eamus. vtinam, vtinam! sed hæc pericula & latrocinia, domo & vrbe nos claudunt. O Iscanum meum, cur non liberè te fruor & interuiso? cur natali illo aëre & aquis non me recreo? Da Deus hoc ante obitum, & pedem atque animum vagum per rura & hortos illos ferre. Sed *Villas* tamen Romanas animo & memoriâ lustremus, vt vel disposui antea, vel promisi. De ijs hoc vniuersè Strabo pronunciat, vbi de Pisis & Liguriâ scribit: *Essè ibi lapidinas & materiem ad ædificia vberem, sed quam Romani ad ædificia ferè sua in vrbe aut & Villis consumunt: Villis, inquit, in quibus velut more Persarum*

REGIAS

Epist.
c. XXI. 11.

REGIAS QVASDAM *struunt*. En, Prætoria aut Villæ totæ eorum, *Regias*, & quidem *Persarum*, referunt: quid maius ampliusque in hanc rem dicam? Vis specimen tamen aliquod in vnâ Villâ? Capitolinum audi: *Exstat Gordianorum villa viâ Prænestinâ, DVCENTAS COLUMNAS vno peristyllo habens, quarum quinquaginta Carystæ Claudianæ, quinquaginta Sienitides, quinquaginta Numidicæ, pari mensurâ sunt. In quâ BASILICAE CENTENARIAE tres: cetera HVIC OPERI CONVENIENTIA: & THERMAE, quales, præter urbem, nusquam in orbe terrarum.* Tu si lubet, per te singillatim lustra: ductorem me vltra non habes. Sed nec Hadriani Villam in Tiburtino ingero, cuius superbæ reliquæ exstant: quid totaliarum in solo Latio, & circa Romam? Vidimus ipsi apud Ostiam & Ardeam rudera: & per siluas illas aut vepreta, quot Columnæ, aut earum fragmina, cryptæ, porticus, & disiecta ædium membra? O Deus, quæ mutatio? quàm hæc cogitatio me ad te trahit, infirma & incerta hæc omnia humana spectantem, & spernētem? Sed definimus de *Operibus & Româ*: quam decoramus Constantij Imp. elogio, apud Ammianum. *Is enim visis plerisque cum STVPORE HORRENDO, de Fama querebatur vt inuvalidâ vel malignâ, quod augens omnia semper in maius, ERGA HAEC EXPLICANDA, QVAE ROMAE SVNT, OBSOLESCIT.* Si fama non potuit adæquare, multiplici suo ore & linguâ: quid ego meo sermone tenui, sine sensuum subsidio, per tennes coniecturas eunte? Sed tu, alii que, nec dicta suspicamini: & quidquid maximum conceperitis, fortasse nec id par erit. Philosophemur autem breuiter, duce Hormisdâ: qui regij Persarum sanguinis, à Constantio interrogatus in re præsentî, *Quid de Româ sentiret? Id tantum sibi placuisse dicebat, quod didicisset IBI QVOQUE HOMINES MORI.* Mori mi Auditor, mori: & vbi hæc omnia præclara, ampla, ADMIRANDA? quæti vides, vbi qui fecerunt ea, aut moliti sunt? periisse vides. Cogita, & tibi applica. nos ipsi, qui hæc meditamur aut loquimur, post aliquot annos, dies, horas, puluis, vmbra, nihil. Nunc vale, & abi.

I. L I P S I
 D E M A G N I T V D I N E
 R O M A N A
 L I B E R I I I I.

C A P V T I.

*Transitum ad Virtutem Romanorum, & ea in
 genere pradicata.*

*morte fa-
 cili.

V D. Meridies abiit, ego me tibi sisto. LIPS. Video, sed quid ita tristiore vultu? A V D. Nec læta adfero. L I P S. Quæ? A V D. Tibi. LIPS. Quæ inquam? A V D. Vereor dicere. LIPS. Aude. nec ego ex his fatuis, qui ignorare mala, mederi cēsent. A V D. Obiit tibi ex ami-
 cis tuis. LIPS. Hem! ex amicis? effare. A V D. In Galliâ. LIPS. Quis ibi? A V D. Vir doctus. LIPS. Ede nomen. A V D. Et probus quoque. LIPS. Enecas. etsi ab his notis propemodum iam scio *Petrum Pythæum* esse. A V D. Diuinasti. obiit. LIPS. At tu me vulnerasti. sed quo fato? A V D. Suo, & illâ quâ Augustus optabat,* *Ὀδυσεύς*. LIPS. Virum magnum Gallia amisit, & inter publicas clades aut iacturas hanc quoq; licet ponas. Sed ab exēplo disce, quàm non temerè heri clausurim & monuerim de morte. A V D. Profectò præfagiū fuit. sed tu perge ad nostra. LIPS. Inter hæc tristia, ad illa amœna? durus es. A V D. Quid ergo? dum viuo, non vis me viuere? Et ego Pythæo nostro benè esse spero, & gaudere ac ridere in beatis illis locis: cur doleam? Theodosius Imperator, qui variè in imperio iactatus, cū mors instaret, inscribi sepulchro suo hoc vnum verbum iussit, *ΥΓΕΙΑ*: id est, *Sanitas*. Profectò illa medicina morborum, refugium & asylum malorum est: & in mundi his fluctibus portus, quem sapiens num-

numquam fugiat, imò (Deo vocante) totis velis in eum feratur. Tu autem hoc magis perge, quòd iam non amœna, vt aiebas, sed potiùs vtilia aut sapientia dices, & vt partitio erat, de *Viris ac Virtutibus* Romanorum. L I P S. Ita est, quartus hic noster limes: & libentiùs insistam ac decurram, quia tali argumento. Cur apud te dissimulem? finis & fructus præcipuus mihi studiorum aut lectionum, hæc talia excerpere, & exempla aut dicta enotare ad sapientiam ac virtutem. Fabulemur autem, si placer, ambulantes. Amat valerudo, & lingua hæc magis soluitur in motu. Communiter igitur primùm (nec ordo hoc abnuit) laudemus *Romanos*: tum & distinctiùs quædam addamus. Plinij enunciatio est: *Gentium in TOTO ORBE præstantissima vna, & in OMNI VIRTUTE, haud dubiè Romana existit.* Appellas ab hoc iudice, & suspectum de Romanis Romanum habes? Accipe Græcum, & Annianus prodeat, qui breuibus & grauib. verbis, *Romam imperij VIRTUTVMQVE OMNIVM la-rem* dixit. Quid homo Gothici sanguinis, Cassiodorus? *Roma VIRTUTVM OMNIVM latissimum templum.* Profectò sedes suas per aliquot sæcula ibi habuere, nec iniuriâ ipsi Romani templum struxere HONORI pariter ac VIRTUTI. Vtramque colebant: sed & *Fortunam* etiam: id est (vt rectè interpretemur) Pro- uidentiam & Fata ab alto, quæ incredibile est, quàm pressò nec tardanti pede secuta sint Virtutem. His duobus incrementa sua Roma debuit, his duobus statum suum & firmitatem. Nullum imperium mihi dabis, & tam magnum simul, & tam diuturnum. Iure igitur Annianus: *Roma vt augetur sublimibus incrementis, fœdere pacis æternæ VIRTUS CONVENIT atque FORTVNA, quarum si altera defuisset, ad perfectam non venerat summitatem.* Conuenerunt autem ita, vt vtraque suum opus facere niteretur, & pænè dissidium esset in euehendo. Plutarchus alibi hoc vbertim edisseruit: & breuiter ac neruose Annæus Florus extulit, *Ad constituendum Romanum imperium, VIRTUTEM ac FORTVNAM contendisse videri.* Sed amica contentio fuit: in quâ tamen vicit, si Rutilium iudicem capis, ipsa Virtus. Nam ille sic Romam adfatur:

*Quòd regnas, minus est, quàm quòd regnare mereris,
Excedis FACTIS grandia FATA tuis.*

Pulchrè. & habuit igitur Fortunam, siue cœlitum illum fauorem; sed habuit à caussis, quas iidem cœlites, per virtutum gradus nexuſque, præstruxerunt. Vt id liqueat, videamus primùm vniuersè qui *Viri* in imperio illo fuerint, & tum quæ *Virtutes*.

C A P. I I.

Triplex ordo in populo ostensus, & quisque in suâ parte laudabilis.

Viros confidero dupliciter, & eos qui in Magistratu, Imperiis, Consiliis fuerunt, id est *Capita reipublicæ*: & parte alterâ, *minora etiam membra*, id est Populum & eos qui paruerunt. Dico vtrosque egregios fuisse, nec quibus alia gens facîle aut ex vero (de Religione hîc non est sermo aut quæsitio) comparetur. Primores igitur illi in duplici discrimine sunt, *Senatores Equitesque*. Illos si inspicias, qui propriè sedebant ad clauum: proh Deus, quanta grauitas, sapientia, maiestas? Vt qui ordinem cum *Ex REGIBVS constare dixit, vnus veram eius speciem cepisse*, Liuius videatur. Is fuit Cyneas legatus Pyrrhi regis: vir nec mentis nec oris egens, qui cùm urbem lustrasset, atque etiam blandiloquentiâ & munificentîâ variè tentasset, vndique repulsus, ad Regem rediit: & interroganti *Quid de hostium sede sentiret? Urbem* TEMPLVM *sibi visum, Senatum* REGVM *esse confessum fatebatur*. Profectò talis fuit, & nec sub Principum imperio nimis degenerauit. Cassiodorus de suo æuo: *Urbs ornata tot EXIMIIS SENATORIBVS, beata tam nobilibus populis*: etsi tunc quidem fateor discessisse ab illâ præstantiâ, & vt grande ædificium, paullatim mole suâ desedisse, & mox ruisse. Erant autem in illo Senatu, vt cum Lucretio hoc dicam,

Lib. ix.

Flor. lib. i.

Ductores Danaum dilecti, PRIMA VIRORVM:

eximij, inquam, ciuium, genere, censu, virtute. Nam hæc spectabant: nec temerè viles aut fordidos (etsi plebeios interdum, quos magna virtus eueheret:) inopes numquam, & improbos rarò admittebant; aut si tales, non tenebant. Censores enim (ô laudabile & diuinum institutum!) legebant hunc Senatum: atque iidem per singula lustra examinabant, ac relegebant: & si quis

fiquis loco eo indignus, aut siquid in priuatâ etiam vitâ turpe aut maculosum, notabant & emouebant. Quomodo id fiebat? silentio, & sine accusatione vllâ, aut causse apud iudices dictione. Dumtaxat in recitando Senatu, quod publicè & sollenniter fiebat, nomen eius præteribant, quem motum Senatu vellent. Ita cum in albo illo non esset, nec in Senatu censebatur. Causa quidem iis mouendi semper erat, & hanc subsignabant, & volentibus edebant: sed certare de eâ lite, nihil opus erat. iudicium sufficebat: quod à tam grauibus viris (nam primores ferè Senatus erant) bonum meruisse, laus & approbatio habebatur; culpa & damnatio, triste. Av D. Pulchrum, bis pulchrum: sed cum eâ lege, si viri illi boni essent. quid si per affectum iudicassent? LIPS. Rarenter, aut vix euenisse legimus. Nam voces statim omnium damnassent, & exagitassent: & factamen semel iterumque euenisse; quid magni mali, præ magno illo bono, erit? Non enim alia pœna, quàm Ignominia: facilè aut contemnenda, aut eluenda, qui publica iudicia aut testimonia pro se haberet. Denique alij Censores mox reponebant. Nam & hoc scire debes, non in grauibus & grandibus peccatis hanc Censuram interuenisse: ea enim legibus & iudiciis seruabantur: sed minoribus delictis, aut domesticis flagitiis. à quibus vacare & castos esse primos illos Ordines maximè volebant, & quorum vita erat in exemplum. Av D. Iterum exclamo, Pulchrum! Sed dic fodes, multi igitur isti tam electi in Senatu? LIPS. Initio à Romulo *centum* facti, & *Patres*, iidemque *Senatores*, vel à curâ, vel ab ætate dicti. Postea ad *trecentos* creuere, & in liberâ Republicâ sic mansere, vsque ad Liuium Drusum. Is in Tribusatu, cum opes Senatus veller extollere, eosdem iudiciis etiam præponere; numerum auxit, & ad *sexcentos* fecit. Mansisse ita ad Cæsarem opinor, qui per bella ciuilia non opes solum, sed honores multis largiturus, amplificauit, & vel ad *mille* allegit. Displicuit Augusto, & magnâ curâ, atque iteratâ aliquoties recensione, purgauit: & denique ad modum veterem, id est *sexcentos*, redegit. Qui sanè satis amplius numerus, etsi in amplo illo imperio: atque ex his plerique, non solum consiliis publicis semper adhibebantur, sed etiam in prouincias, ad imperia, aut exercitus mittebantur.

Itaque

1. Hist.

Itaque curia hæc velut promptuarium erat, è quo statim Princeps caperet viros, ad omnia ciuilia aut militaria munia aptos, & suffecturos. Et hoc aspectu tenuerunt Senatum, grande vel vnicum fulcrum illius Principatus. Otho Imperator ipse, apud Tacitum: *Quid? vos pulcherrimam hanc urbem, domibus & tectis, & congestu lapidum, stare creditis? Muta istæ & inanima intercidere, ac reparari, possunt: AETERNITAS RERVM, & PAX GENTIVM, & MEA CVM VESTRA SALVS, incolumitate SENATVS firmatur.* Et elogia ista de Senatu, res & veritas multis dictauit. In Cicerone leges: *Senatum PRINCEPEM SALVTIS, PVBLICAEQVE MENTIS.* In Ammiano, *ASYLVM mundi totius.* In Cassiodoro, *Gloriosum Senatum, MORVMQVE LVMINA.* In Petronio, *RECTI BONIQVE PRAECEPTOREM.* Iam in Tacito etiam dicitur, *CAPVT IMPERII, & DECORA omnium PROVINCIARVM.* Cur nominatim de *Prouinciis*? quia iam sub Principibus, ex omni regione capiebantur Senatores. Et vt ditissimi honestissimique Prouincialium ciuitate donabantur, Equites fiebant, ita & mox Senatores. Vtile inuentum, & ad populos sub vnum imperium firmiter colligandos. Symmachus eâ causâ scripsit: *Pars melior HVMANI GENERIS Senatus.* Cassiodorus: *Quidquid HVMANI GENERIS floris est, habere Curiam.* Et Panegyricus scriptor: *Sensisti Roma te tandem arcem omnium gentium, & terrarum esse reginam, cum ex OMNIBVS PROVINCIIS, Optimates viros Curia tua pigneraueris; vt Senatus dignitas, non nomine quàm re esset illustrior, cum ex TOTIVS ORBIS flore constaret.* Alter autem ab hoc ordo est *Equitum*: qui & ipsi ab illis notis tribus probati, aut probandi. Nam de Genere, multi erant è Senatoribus & Patribus orti: & certè liberti aut libertini, nec si Censum haberent (nisi beneficio Imperatorum) in hunc ordinem veniebant. Quod inferiore etiam æuo Alexander Imp. seruauit, de quo Lampridius: *Numquam libertinos in equestrem locum redegit, asserens SENATORVM SEMINARIVM equestrem locum esse.* Erant tamen ex ingenuis multi, & ferè omnes qui Censum equestrem haberent. Is fuit *Quadringentorum*: id est, decies mille Philippicorum. Igitur latus hic ordo & amplus, vt tunc opes plerisque amplæ erant: & ideò quod ad Vitam, coërcendus aut recidendus. Apud veteres

terres id quoque Censores fecere, siue in *Transuentione* (quæ tamen eorum modò erat, qui *Equum publicum* habebant) siue per lustra singula, cum ordines digerebant & recognoscebant. Nam hîc quoque Album erat, siue tabulæ, & recitabant: quique primus ex iis nominatus, *Princeps iuuentutis* dicebatur. planè, vt qui in Senatu primus recitatus, *Princeps* item *Senatus*, augustò titulo, dicebatur. Sed cur *Iuuentutis*? an omnes iuuenes? imò viri plures & senes erant: sed causâ & origo, quòd olim & primâ republicâ, pauci Equites, nec ferè nisi filij Senatorum. Creuit paulatim largiter numerus, & magnam ciuitatis aut ciuium partem comprehendit: sed nomen tamen *Iuuenum* mansit. Sed & Iuuenes antiquis dicti ad annum XLV. AVD. Iam semel iterumque de Senatorum filiis: non ergo ij Senatorij, aut Senatores? LIPS. Caue erres: distinctione hoc dicam. Aliud *Senatus*, si Principum tempora adspicias, aliud *Senatorius ordo*. Ille certo numero stetit, vt diximus, & intra *sexcentos*, sub Augusto quidem: at iste, latius patuit, & iuuenes quoque ac Senatorum filij, sed & alij equites in eum cooptati. Censebantur enim Senatorij, qui ius lati clauis à Principe impetrassent: id est, in signe ipsum Senatorum. & in Senatum quidem ij veniebant, sed sententiæ ius fuisse non putabis. Institutum enim Augusti fuit, quod ipsis Suetonij verbis dicam: *Liberis Senatorum, quò celerius reip. assuescerent, protinus à virili togâ latum clauum induere, & Curie interessè permisit.* Hoc ita Augustus, sed restrictè, in *Senatorum* Dio lxx. *liberis*: postea Caligula etiam aliis quibusdam equitibus permisit. Permisit dico, aliique Principes; sed sic vt ab ipsis peteretur. Talis est ille Iulius Montanus apud Tacitum, *Senatorij ordinis, sed qui nondum honorem capeffisset.* Hos ipsos Senatores interdum dici reperio. vt in Tacito: vbi Togonius Gallus censet, v. l. Ann. *Principem diligere Senatores viginti, sorte ductos, ad custodiam sui:* & Tiberius custodes oblatos hos amolians, *Nam quos omitti posse, quos eligi? honoribus persunctos, an iuuenes?* Intellegit hos nostros *Iuuenes*, qui nondum propriè Senatores, sed, vt ita dicam, *Senaturiebant*. Hi sunt, qui *Illustres equites* à Tacito eodem, atque aliis, ad discrimen dicuntur: & palàm ipse Tacitus cum Senatoribus iungit, aut coequat. *Augustus, inquit, in-*

ter alia dominationis arcana, seposuit *Aegyptum*, vetitis ingredi, nisi permissu, Senatoribus, aut illustribus equitibus Romanis. Sed ne abducamur à nostris Equitibus: genus igitur diffusum, & in vario discrimine: erant qui *Equo publico*, erant qui *Iudices*, erant communi nomine *Equites* dicti. Illi qui *Equo publico*, tempore Dionysij Halicarnassæi, id est Augusti, ad quinque millia erant, aut supra, ut ipse vidit ac numeravit. Qui in Iudicibus, haud pauciores: imò plures ex Plinio scribente, *Judicum non nisi quattuor Decurias fuisse primò, vixque singula millia in Decuriis, nondum prouinciis ad hoc munus admissis*. Quà adiectiunculâ notat, largiter plures suo æuo fuisse: cum & Caligula *Quintam Decuriam* addidisset. Quid iam dicemus in reliquâ classe eorum, qui immunes, fuisse? Atque isti Equites, quos Perseus rex apud Liuium ita laudat & insignit: *Equites enim illis, PRINCIPES iuuentutis, equites SEMINARIVM Senatus; inde lectos in Patrum numerum, Consules, inde Imperatores creant. Quæ omnia* fatis clara tibi, ex iis quæ dixi. Superest tertius ordo *Plebis*, de quo quid singulariter dicam, nisi triplici discrimine fuisse, *Ingenuos, Libertinos, Libertos*? Et in militiâ discrimen erat ab hoc Genere, itemque à Censu, sicut & in aliis muniis, siqua publicè subirent. Vita etiam Censuræ permissa: quam tamen neglexisse postea (malo sanè publico) Imperatores video, contentos duplicem illum priorem ordinem recognoscere. *AVD.* Satis decora & utilis tota hæc Ordinum distinctio: sed vulgò & in occurso poterantne agnosci? *LIPS.* Poterant, & statim quidem, ab habitu. Nam etsi toga communis omnium ciuium vestis esset: tamen discrimina alia, ab aliis notis. Ut solis Senatoribus, aut istis quasi Senatoribus, ius *Lati clauis* gestandi erat: quod non aliud, quàm velut bullæ è purpurâ, & capita clauorum intexta aut inserta. Equitibus autem Aurei annuli, qui hunc ordinem, ut Plinius ait, à plebe distinguebant. Qui his duabus notis carebant, *Plebs* erant.

Lib. XIII.

CAP.

CAP. III.

Iustitia & Clementia in bellis.

VIROS igitur communiter iam vidisti, & in classes suas distinctos: ire per Magistratus & officia Ciuilia aut Militaria, longum sit, nec nostri nunc sermonis. Etsi omnia ea optimè & prudentissimè instituta, siquâ vnquam in Republicâ: sed omitantur, & quod propositum, de *Virtutibus* addamus. Nam viros illos laudabiles, vel potius ADMIRABILES fuisse dico, idque à duplici virtute, *Militari* vel *Ciuili*. Illam in imperio & republicâ iure considero, vt tutelam eius, imò augmentum: sine quâ frustrâ aliquis status aut commune se iactet. Præmitto igitur, & duo hîc in Romanis, *Iustitiam* ac *Fortitudinem*, miror. Quod ad illam, nescio an alia gens consideratius, & causis in Rationis trutinâ libratis, bellum susceperit, quàm ista. Nam plerique, aut Regum suorum arbitrio arma induerunt, aut primorum aliquot in Republicâ, qui decernebant. Hîc aliter, & nec Senatui, nec populo toti, plenum hoc ius, nisi cognitio & iudicatio sacerdotum publicorum interuenisset, quos *Fetiales* dicebant. Eorum arbitrio sumpta arma, posita arma: & religio, non solum iustitia, ea temperabat. Laudat & probat hoc vnice Dionysius: & *Græcos suos caruisse* codicit: & *se se idè obiter expositurum, quid muneris & iuris habuerint*: vt, inquit, *quibus ignota hætenus fuit Romanorum IN BELLIS RELIGIO, mirari desinant felices euentus plerumque habuisse. Nam omnium bellorum initia & causas, apparebit iustas fuisse: atque idè Deos meritò propitios sensisse & fauentes*. AVD. Prudens & pia scriptio Dionysij, fateor: sed an vera Lipsi? Itanc omnia bella iusta, & à talibus causis? Mirum sanè, cum video tot regna aut regiones bello petitas, & subiectas; atque adeò in paucis annis, cum extra Italiam pugnare cœperunt, domitum penè vniuersum orbem. Singularis hæc occasio vel opportunitas, si omnes sic ordine læserunt aut lacefferunt: & planè ponenda inter tua ADMIRANDA. Quin, quod res est, dicimus? Bella quædam iusta, non nego: plura à duobus malorum stirpibus

nata, Ambitione & Auaritiâ. quod nec ipsi Romani scriptores negent. Vis Sallustium audire? *Romani arma in OMNES habent, in eos acerrima, quibus victis SPOLIA maxima sunt.* Et iterum: *Romanis cum nationibus, populis, regibus cunctis, VNA, & VETVS bellandi causa est, CUPIDO profunda IMPERII & DIVITIARVM.* Quid Tacitus tuus, ille iudicij consideratus simul & liber? *RAPTORES ORBIS, postquam cuncta vastantibus defuere terra, & mare scrutantur. Si locuples est hostis, AVARI; si pauper, AMBITIOSI. quos non ORIENS, non OCCIDENS satiauerit.* Audis, Lipsi, præclara hæc elogia? & ab ipsis quidem Romanis: nec tu veste aut colore aliquo sermonis facile hæc te ges. LIPS. Suauiter rideo. AVD. Ita video, cur autem in re seriâ? LIPS. Nam tuam hanc malitiam (imperitiâ dicere non possum) quâ non rideam? qui verba te dare mihi censes, in his quasi Romanorum verbis, quæ reuera hostium esse non ignoro. Nónne priora illa Mithridates apud Sallustium profert, altera Galgacus apud Tacitum? Mirum autem, si ij benè honesteq; de Romanis loquantur aut sentiant, qui viris & equis expugnatum eos eunt & euersum. O tuam dissimulationem! quasi nescias decorè hæc historiis inferi, non quia probè aut verè, sed quia probabiliter ab iis dicta. Nam talia non desunt, nec vmquam deerunt, magnis imperiis obiectari. Miserabiles enim ferè victi sunt, & fauemus imbecillis; & passi iniuriam videntur, quia non fecerunt. Atqui terras eorum inuaserunt, & ceperunt. Quid ergo? liberè & impunè læsisse vis? incipere bella, in alienâ manu est: non ponere cùm lubet, & vt lubet. Amittere sua non iniuste incipit, qui aliena aut alios iniuste læsit. Sed enim ordo iste mirificus, & inter mea ADMIRANDA referendus, vt aiebas. Ego tecum hoc sentio, & arripio: & admirabilem planè hîc habeo Prouidentiam diuinam. Itânc serie quadam bella ex bellis nata, prouinciæ ex prouinciis subactæ: Illa causas dedit, aut permisit: & semper duplici hoc titulo Romani vsi, vt aut pro *Salute* arma caperent, aut pro *Fide*. Pro illâ, vbi res eorum ageretur; pro istâ, vbi Sociorum. Et hoc de Sociis latè patuit, & est illa catena, quæ bella & terras coniunxit aut subiunxit. Cicero verè & liberè: *Noster populus, SOCIIS defendendis, TERRARVM OMNIVM potitus est.* Verè inquam: & vis

pauca

pauca exempla? Ecce Carthaginienſes validi ſunt, imò æmuli virium Romanarum, obſtant creſcentibus: quid fit? remouendus ille obex, & cauſſam ipſi præbebunt. Siciliam inuadunt, & Mamertinos: iſti ad Romanos appellant, vt Socios. Veniunt, ſubueniunt, pellunt eos, & quæſita iam ipſis ad ſe trahunt. Fit pax, & Sardinia etiam Siciliæ adiicitur, conſeſſu ipſorum. Vides augmentum? Sed enim iam ſiſtimus, & illi manent ac florent? non. in Hiſpaniam malâ cupidine tranſſequant, arma etiam Saguntinis inferant, & amicum ſociumq; Romanis opidum euerſant. Bellum ergo iterum iuſtum: quo fine, & fructu? Victi illi, & in Africam compulſi, Hiſpaniâ aucti Romani. At enim Græcia & Macedonia iam deſunt. Vis iuſtè dari? Philippus Macedo fœdus cum Annibale coibit, Romanos & Græcos ſimul laceſſet: atque iſti eos aduocabunt, & ſibi primum, mox & Macedonibus, imponent. Talia in Antiocho, Iugurthâ, ipſo Mithridate. qui ſceleratiſſimus non regum, ſed mortalium, quid de fraude vel iniuſtitia Romanorum queritur? vt volet; ipſe ab illis & nobis audiet, *Væ victis*. Non dicam pereant, ſed tamen pareant, qui vincere aut quieſcere non potuerunt. AVD. Hem! acriter tu pro Romanis: ſed ex animi tui ſententiâ? LIPS. Ex ſententiâ: ſaltem de antiquis illis Romanis, & ante Sullam ciuili bello nondum infectis & vt ſic loquar, decoloratis. Pleraque omnia tunc pura & iuſta: & liceat cum Rutilio, verè de Româ dicere,

IVSTIS BELLORVM cauſſis, nec PACE ſuperbâ,
Nobilis ad ſVMMAS gloria venit OPES.

At poſteâ degenerarunt, Auaritia & Ambitio quædam dictarunt, ad hoc Rationis examen non dirigenda. AVD. Iam remiſſus, & laudo. quid tamen in Rutilio audio, nec *Pacem ſuperbè* dediſſe? Imò rarò dedit, aut impotenter & ſuperbè dedit. LIPS. Neque id tibi dabo. Quosdam populos punit, fateor; ſed non niſi imperio ſuo, & ſtipendiario illo iugo. Quàm multis autem & pacem indulſit, ſi uti eâ potuiſſent, aut voluiſſent? Ipſis Carthaginienſibus bis: Philippo etiam, & Antiocho, & Tigrani: atque hos omnes cum pellere terris in eorum manu eſſet; contenti fuerunt reſtringere, & vt imagine hac utar, pennas incidere, ne temerè & laſciuè ſic euolarent. Sed ſatis ſuper Iuſtitia.

CAP. IIIL.

Fortitudo Romanorum militaris.

Fortitudinem in militiâ nunc consideremus. Quid tamen hîc diffundar? nōne satis in ROMANA MILITIA meâ feci? Opinor: sed argumenti & contextus etiam causâ, pauca dicantur. Aio igitur & *Milites* & *Duces* præstantissimos huic genti fuisse, & in omni æuo ADMIRANDOS. Vide mihi legiones illas, quæ binæ iunctæ, & cum totidem Sociis, equitatu autem *mille octingentorum*, ad quæcumq; bella & hostem ibant: ibant, sed & victrices ferè redibant. Tota autem ea manus, quid amplius quàm *octodecim millium* erat? Iam si decem legiones iungeres, quod item factum: quid nisi Hirtij verbis dicam, *vel celum diruere* eas potuisse? Ecce gygantes novos, & veros, nec è fabulis petitos. An non tales tibi videbuntur, si in *Opere*, *Agmine*, *Acie*, paullisper eos consideras? Quod ad Opus, fodiebant, vallum & fossas ducebant; aggerem, testudines, turres struebant: omnia celeriter & industriè, vt fidem superet paucos homines tanta, in tantulo tempore, struxisse. In ** Poliorce-*
ticis meis dedi exempla. Iam de Agmine, quid istud est? arma omnia peditem ferre, cibos semestres aut menstruos, utensilia, & septenos aut plures interdum vallos. Iumentum ita oneres, negabis par futurum. Adde ordinem in toto incessu, à signis non discedere, pari passu omnes ambulare, decurrere etiam, cum opus esset, in plenis armis. Denique in acie quis par Romano miles erit? nam non fuisse quidem, id cōstat. Cum omnibus gentibus, omni genere armorum aut pugnarum, concurrerunt: ecquando victi sunt ignaviâ suâ aut culpâ? nam hoc addendum est: & optimus ille miles semper potior, nisi mens & directio impediret imperiti aut temerarij Ducis. Liuius gloriatur: *Absit inuidia verbo, & civilia bella sileant, numquam ab*
EQVITE *hoste, numquam à PEDITE, numquam APERTA acie, numquam equis utique locis laborauimus.* Vera dictio, & trophæa victarum gentium adstipulatur. Græcos aut Macedonas aliquos mihi compones? Pyrrhus ipse Macedo refutabit: & cum Ro-
 manæ

* Itemque
in Militiâ.

Lib. IX.

manæ militiæ periculum, sed cum suo periculo fecisset, vocem è pectore emisit: *O quàm facile erat orbis imperium occupare; aut mihi Romanis militibus, aut Romanis me rege!* Atqui si quisquam Regum bono & veterano milite instructus fuit, is fuit. Quid autem mirandum tales fuisse, apud quos, à primâ adoleſcentiâ, vita omnis in armis, honos omnis ab armis erat? Nemo honestiorum ad remp. accedere, aut magistratus capere poterat, nisi decem annos militasset. Et pedestris ipsa militia, viginti annorum decursu denique terminabatur. In ipsâ pace, an quietem egisse censes? exercitia assidua erant, vel in Campo illo Martio, vel in ipsis alibi castris. Aristidem operæ pretium est in hac re audire: *Quinetiam in militari disciplinâ vos, ô Romani, omnium aliorum inscitiam coarguistis. Nec enim contra hostes dumtaxat milites vestros ac Duces, sed inter se primum committitis & exercetis. Ita sit vt COTTIDIE STENT IN ACIE, nec umquam quisquam LOCO CEDAT, sed vt in aeterno & celesti choro, quisque stationem suam cognoscat & seruet.* Reuera ita est: & de statione quod ait, quis nescit locum in acie, vel in præsidio, militi seruandum, vel moriendum fuisse? Leuiter ab eo discedere, à vitâ erat abire: vt seueritas quidem volebat saluberrimæ illius Disciplinæ. Inde contemptus periculorum & hostium: & in medios illos vel exiguam manum si Dux misisset, quis non sine cunctatione parebat? Exemplum illustre & notum, sed ADMIRABILE est, in bello Punico primo. Consul parùm prouidè suos ductans, in locum humiliorem, & collibus vndique cinctum, insinuarat. Hostes aditus infederant, & sine ferro confectum bellum videbatur. Ibi Tribunus consilium suppeditat: *Consul, inquit, vides tu collem illum, ab hostibus nondum occupatum? illuc censeo mittendam cohortem aliquam militum, si te & alios vis saluos. Hostes enim in illos irruent, interea tu, si vir es, te explicabis, & persuades.* Placuit Consuli sententia, & vera erat: nec de militis obedientiâ dubitabat, sed *Ducem, inquit, illum qui in certam mortem eat, quem habemus? Meipsum,* ait ille. Dictum, factum, quadringenti ad moriendum proficiscuntur, & cadunt: solus Tribunus inter mortuos, semimortuus ipse, reperi- tus conualuit, & sæpe vtilem operam reipublicæ postea nauauit. Viros istos tali robore, tali obedientiâ, alibi mihi dabis? Spar-

Spartanos tamen excipio, solos dignos qui cum Romanis comparentur, si vires & copiae maiores fuissent. nam alia non degenerant. Sed hæc infelix audacia: illa lætior. cum Punico item bello, fugientem eorum classem, pedites in mare se coniecipientes & natantes, quasi in camporum firmitate aggressi, manibus suis in litus retraxerunt. Paullò vetustiora ista sunt: ecce magis noua exempla. Bello Africano civili, Centurio Cæsaris cum aliquot veteranis in mari captus, ad Scipionem aduersarium Duce[m] perductus fuit. Ibi Scipio clementer vitam statim offerre & honorem, si deficere à Cæsare, & pro se stare vellet. Ille autem contrà, hortari ut ipse desisteret, neu contra tam inuictum virum & copias pugnaret: *Quæ, inquit, cuiusmodi sint, si minus antea expertus es, licet nunc cognoscas. Elige ex tuis cohortibus vnã, quam putas esse FIRMISSIMAM, & constitue contra me. ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tuâ tenes potestate, NON AMPLIUS DECEM sumam: tum ex virtute nostrâ intelleges, quid ex tuis copiis sperare debeas.* Ita Hirtius, siue Oppius, siue Balbus, castè & puriter hæc narrauit. *AVD. Légi equidem, & memini: sed quid nisi militaria & vana hæc verba sunt? Nam ut decem contra quadringentos consistant, nulla ratio aut exempla dicent.* LIPS. Rationem nunc omitto, etsi ea quoque in veterano isto robore est: sed exemplis hoc firmari potest. Non tu in eodem Hirtio legisti, *Numidarum copias, in coronæ modum, Cæsaris copias cinxisse? Cæsariani interim, inquit, NON AMPLIUS TRES aut QUATTUOR milites veterani si se conuertissent, & PILA VIRIBVS CONTORTA in Numidas infestos coniecissent, AMPLIUS DVORVM MILLIVM, AD VNVM terga verrebant.* Hoc etsi mirum, tamen verum est: & nisi fallor, ipso illo scriptore arbitro & inspectore gestum. Sicut quod idem eodem bello, de Gallis nostris tradidit: *Accidit res incredibilis, ut equites MINVS TRIGINTA Galli, Maurorum equitum duo millia loco pellerent,urgerentque in opidum.* Vis nominatim & L. Sici-nium aliquem citem, qui centies & vices in aciem descendit? sex & triginta spolia ex hostibus rettulit? octo ex pro-uocatione occidit? quinque & quadraginta vulnera pectore excepit, tergo nullum? Vis Cassium Scæuam? qui in Britannico litore, cum quattuor commilitonibus in scopulo reli-

relictus, cum mari abeunte hostibus adire fas esset, atque ij confertim irruerent; desertus ab alijs, solus impetum sustinuit, multos deiecit aut occidit, denique armis suis onustus, solo scuto abiecto, in mare se dedit, & ad Cæsarem natauit. Qui stupens ad viri virtutem, laudare parabat: at ille disciplinæ memor, *Da veniam Imperator*, inquit, *quòd scutum reliqui*. O dictum, factis illis ipsius laudabilius! & quid à tali animo, non enim iam manibus solùm, non speres? Idem Pompeiano bello, ad Dyrrachium castello præpositus, solus in portâ consistens, contra Romanas, Romanas dico legiones & copias, id seruauit. Quo tempore oculus ei effossus, humeri traiectione & semur, scutum *centum triginta* ictibus perforatum. Fabellas recitare hodiernis militibus videamur: sed nos res dicimus, tam hercules quàm cum *Onera aut Opera* narramus, adcò non imitanda, vt nec credenda. Sed in victoriâ quid milites istos miror? magis pænè in clade & morte. Miles in Cannensi prælio, cum vulneribus confectus, manus etiam mutilatus esset, spoliare se conantis Numidæ ceruicem brachijs inuadens, ad se traxit, & naribus atque auribus corrosis (cum alia tela non essent, aut tractare non posset) deforme cadauer aspicientibus reliquit. De vno loquor: sed *quàm illi viri fuerunt* (Flori verba dabo) *quos ab elephantis obrutos Pyrrhi prælio accepimus? omnium vulnera in pectore, quidam hostibus suis immortui, omnium in manibus enses, & relicta in vultibus mina, & in ipsâ morte ira vivebat?* Vide mihi istos, non homines, sed Martes, si fas dicere: & nec victos quidem, vincendos. Satis de Militibus, transeo ad Duces: etsi quomodo non isti omnes Duces? Imò quod Thucydides de Lacedæmonijs scitè dixit, *ὅτι ἀγαθὸν, πλεὺν ὀλίγων, τὸ στρατιωτικὸν αὐτοῖς ἀρχόντας ἀρχόντων εἶναι*: quòd, paucis exceptis, exercitus eorum DUCES DVCVM essent: id profectò in Romanos conueniebat. Sed tamen Duces etiam aliqui eximij: vt patens ille *Romulus*, vt *M. Furius Camillus*; vt *L. Papirius Cursor*, quem vel *Alexandro* parem (si venisset) *Liuius* opponit; vt *M. Claudius Marcellus* igneo impetu; vt *Q. Fabius Maximus*, salubri tarditate; vt *P. Scipio Africanus* prior, diuinâ felicitate; & posterior, diuinâ virtute; vt denique (nam omnes quis numeret?) caput & culmen *C. Iulius Cæsar*: fortunâ, peritiâ, magnitudine & celeritate animi, super

omnes qui arma tractarunt, aut tractabunt. Sed concludimus: si post Cæsarem tamen vnum addidero, alterius Cæsaris ô fidum vtilemque ministrum! Is *M. Vipsanius Agrippa* fuit, vir bello prouidus & fortis, & vel caussa victoriarum Augusti, vel instrumentum. Nec post eum, flaccescente iam Romanâ indole, quos mirer habeo, nisi fortè *Germanicum Cæsarem*, sed properata mors eripuit; aut magis certè *Traianum*, suo & proprio elogio OPTIMUM MAXIMUMQUE.

CAP. V.

Pietas, Probitas, Constantia Romanorum.

SED ad *Ciuilem* iam Virtutem venio, domi & in togâ spectandam. Eam per omnes ordines diffusam triplicem maximè reperiò, *Pietatem, Probitatem, Constantiam*. *Pietas* eminet, vana illa quidem dixerit aliquis, sed tamen in assiduo Numinis cultu (pro ipsorum captu) reuerenter occupata. Incredibile est, quàm omnia publicè & priuatim religiosè cœpta, administrata, patrata: vt totam ciuitatem sacris operatam & addictam possis arbitrari. Atque id secundum vetera instituta, nec nouitati aut mutationi dabant hîc locum. Miratur hoc *Dionysius*: quòd quamquam sexcentæ nationes penè in urbem fluxerant, quibus singulis sacra sua ritusque patrij essent; tamen ad suum æuum (inquit) nulla peregrina religio publicè suscepta; aut si qua oraculorum monitu introducta, ea ipsa Romano more culta, abdicatis fœdis vanitatibus, aut fabularum portentis. Quò valdè faciebat, quòd Sacris præessent, & ipsi non interpretarentur solùm, sed administrarent, viri in Republicâ primi, honoribus honesti: qui & exemplo plebem còtrahebant; & prudentiâ ac maturitate, noua aut nocitura spernebant. Ab hoc deinde capite alia Virtutum membra: & in primis illa *Probitas*, quam nominaui, id est animi morumque integritas quædam & candor. Sine fūco, sine fallaciâ diu mores illi fuerunt: & in prouerbiū abierat, *Homo Romani ingenij, Romana simplicitas, & Romana fides*. Incerti, sed Romani scriptoris, versus sunt:

*Nota ad
copiam ex-
teriorum.

CIVE

CIVE ROMANO PER ORBEM nemo viuit IUSTIVS.

Quippe malo vnum Catonem, quàm trecentos Socratas.
 Et sanè differere alibi de virtute crebrum, hîc vsurpare. Quâ in re alienum testimonium audiamus, & Polybij, id est hominis Græci. Deus bone, quàm ille dilaudat, & suæ genti præfert! Apud nos, inquit, si cui talentum concreditum sit; & exstent decem syngraphæ, decem signa, bis totidem testes, tamen fidem vix est seruare. apud Romanos autem, cum in Imperijs aut Legationibus plurimū pecunie in manibus habeant & dispensent, tamen officium & fides constant, solâ iurisiurandi religione indutis. Vides Probitatem in hac parre? sed & in bello candor is fuit, & rarò astu aut fraudibus victoriâ quaesita aut parata. Tangit grauius M. Aquillium Imperatorem noster Annæus Florus, quòd is bello Asiatico veneno fontes miscuisset, ad deditionem quarundam urbium. Quæ res, inquit, vt matram, ita infamem fecit victoriâ. quippe cum contra fas Deum, MORESQUE MAIORVM, medicaminibus impuris, in id tempus SACROSANCTA Romana arma violasset. Iam & huic Probitati Abstinentia, siue etiam Continentia, adherent: nō fœdè aut iniuste appetere alienum, parcè & modicè suoq; vti. Et illius quidem (Abstinentiæ, dico) quàm pulchrum, nec iactatum nimis, exemplum fuit ab vniuerso populo editū, Marianâ & Cinnanâ proscriptione? Quippe cum ihostium suorum penates, omnibus opibus aut elegantijs plenos, vulgi manibus diripiendos vltro obieissent: nemo inuentus est, nemo, qui iniustam hanc prædâ ciuib; peteret, caperetve, sed, tamquam à sacris edibus, omnes manus & cupidinem abstinerunt. Et quid in rogâ miramur hæc exempla; cum in ipso bello, & inter hostes, prædâ abstinentia fuerit? quæ non nisi permissu capta, & sic quoq; tota ad Duces relata. Iam in Continentiâ quàm laudabiles, si cibum, vestem, aut externa alia spectes? Plinium & Plautum testes habemus, populum Romanum per aliquot sæcula, non nisi farre & pulte vulgò vsum. Quòd si nuptiæ, festiuitas, aut letius conuiuium esset; pro magno pauci pisciculi, & porcina aliquot pondo, in obsonium adiecta. Similis in vestibus frugalitas: & omnium, ditium pauperumque, è lanâ: atque eâ natiui & albidî coloris: nisi quòd ditiorum splendentes paullò magis & nitidæ à fulloniâ arte essent. Nam Sericum, Holoericum,

ipsa Linthea, serò innotuerunt, & timidè etiam in vsum paucorum venerunt. Adderem Modestiae laudem, & reuerentem Senatus & procerum suorum populum: nisi Tribuniciae interdum procellae turbassent, quam ego pestem vnicam & labem reperio in re Romanâ. Denique & tertiam virtutem *Constantiam* feci: ô verè ADMIRANDAM in hac gente! Nam in alijs pares alios habeant: in hac nec comparandos. Mucius ille olim oraculum protulit: *Et facere, & PATI FORTIA, Romanum est*: quasi hac in malis magnis Patientia (quae ipsa est Constantia) peculiaris eorum virtus esset. Et tu dispi-ce. Vnquàmne vnum aliquem hominem, plus inuicti, & obnixa in omnes casus, roboris ostendisse, quàm populum hunc vniuersum? Exemplis doceatur. Pyrrhus ille in Italiam venerat, cum noui generis gentisque copijs, & inprimis inaudito terrore elephantum. Victor grandibus praelijs erat, Italiam percurrerat, & à trigésimo pænè lapide Romam prospexerat. Quid Romani? trepidant scilicet, & pacem petunt? Imò oblatam vltro respuunt, & legatos eius cum animoso hoc responso dimittunt: *Pyrrhus Italiâ cum copijs excedito. ubi excesserit, de pace si volet, agito. Ni excesserit, arma & viros, & aciem expectato. Neque destituros ab incepto se, etiamsi SEXCENTOS LAEVINOS* (ea verba Plutarchus posuit) *pugna vicisset*. Qui animi isti, aut verba sunt? non contra Pyrrhum, sed contra fortunam, & pænè dixerim cælum, dimicantium. Et si mos ille eorū semper in bellis (notandus & ADMIRANDVS) nihil largiri armato hosti: sed ubi ea posita, & obsequiosi aut flexibiles illi visi, tunc denique conditiones ferre & æquas, & sæpe nec expectatas. Generosorum hoc est: ire in aduersos, parcere aut absistere iam abiectis. Fructus autem Constantiae in Pyrrhum fuit, sponte Italiâ illum fugere, ipsos eius dominos & potentes fieri. Vide & bellum Punicum primum. quot ibi clades, raræ aut nouæ? Rara in Africâ ipsâ, cum Atilius Regulus Consul, cum toto exercitu oppressus, & viuus venisset in hostium potestatem. Nouæ aliquot in mari: cuius antea expertes & imperiti, classes plures vel naufragio vel pugnâ amiserant. Polybius scribit, & ipse miratur, *septingentas quinqueremes eo bello amissas fuisse*. Satis autem iacturam eam aestimas aut intellegis? in quaque earum (Poly-

Dionys.
lib. viii.

(Polybio sic ordinante) *trecenti* remiges ferme erant, milites *centum viginti*. Hos tu si vnâ computas & colligis, videbis ^{Manipuli vni.} paullò minus *trecentis hominum millibus* periisse. Et qui Romani tunc erant? nec totâ etiam Italiâ plenè adhuc potiri. O constantiam, ô robur, & ô fortunam! nam hæc se vertit, & puduit tam merentibus non se dare. Iam ad mortem plaga, Punicum bellum tertium. Annibal summus ducum in Italiam ipsam venit, siluam excindere parat, in quâ stabulabantur Martiales isti lupi: & panè fecit. Tribus præliis magnis victor, & ultimo illo Cannensi, quid nisi totum virilem sanguinem Romanum exhaustit? Heu cladem! *quingenta milia* selectorum militum, vnâ cum altero Consulum, cum tot Tribunis & Centurionibus, tot Senatoribus & Equitibus Romanis iacent: & tu Roma adhuc spiras? quibus frera? senibus, puerisque, & feminis, quos solos panè reliquos habes? Spiro, inquit, imò alta & vetera spiro. De pace nulla mentio: veniat vel Romam Annibal, atx & Capitolium nos defendet, & è cinere isto suscitabuntur rerum domini Romani. O insanas, dixerit aliquis, cogitationes! sed res & exitus docuit, constantes & felices. *Magna populi Romani fortuna* (ait Florus) *sed SEMPER IN MALIS MAIOR, resurrexit*: & pueros, senes, vinctos, seruos armavit: & imbecillò aut scædo exercitu victrices illas copias profligauit. Plura possem. nam in omni Romanâ historiâ propriæ huius virtutis exempla sunt: sed quid maius istis possum? Claudianus concludat:

NVMQVAM SVCCVBIT DAMNIS, & *terrâ nullo*

Vulnere, post CANNAS MAIOR Trebiamque fremebat.

Et Liuius: MAGNITVDINEM populi Romani, aduersis propè rebus ADMIRABILIOREM, quàm secundis esse. AVD. Atqui vnum miror, & panè doleo, à te omitti. LIPS. Quod illud est? AVD. De Varrore. nam quid admirabilius, quàm cum ille auctor & causa tantæ cladis (nec falso) diceretur: Romam redeunti obuiam itum ab omni ordine & populo, & *Gratias actas, quòd de Republicâ non desperasset?* Siqua alia hæc plebs fuisset, itane gratias funesto & furiali capiti? sputa, saxa, tela, nec vnâ mortem. Illi fecerunt. quia hoc quoque Constantiæ proprium, mereri malis potius, quàm irasci. LIPS. Est & minutum aliud.

a ;

Nam

Nam cū vrbe ipsam Annibal obsideret, & terreret: fundus, in quo castra eius posita, publicè sub hastā Romæ uenit: nec minoris, quā si liber, nec infessus ipse aut Italia ab hoste essent. Item alterum, eodem illō tempore, cū ad vnā portam Annibal pugnaret, & inuaderet, alterā militem & auxilia in Hispaniam emiserunt. Fiducia hæc, ut verum dicam, humana non fuit: à Deo inspirante uenit.

CAP. VI.

Contra Probitatem & Abstemiam dicta & obducta quadam.

ET hæc sufficiunt, mi Auditor, de Virtute Ciuili: cuius custodes & sacerdotes si uirum recenseam, quando finiam? te, & certè me, fangem. Ay D. Numquam me, nec si Iliadem sermonis tui texas. Sed tamen si arbitrari me dicta tua vis, non solum audire: habeo, quæ speciosè aut firmiter obducam iis & opponam. Itane Virtutem hanc attollis? Pietatem omitto: et si ea externa tota, & miseratione magis, quā refutatione digna. Sed de candore & fide adiunxisti: an non ipso animo tuo alibi retinente, aut refragante? Proh sancta Fides, quæ igitur lego alibi aut video, contra tuum numen aut nomē admilla? *Caucæ* populus Hispaniæ satis potens & notus fuit, qui cū pares Romanorum armis & uolentia non essent, legatos supplices in castra ad Lucillum Imperatorem miserunt, pacē & fœdus quacūque lege facturos. Ille obsides imperat, & argenti statim talenta centum, equites auxiliares certo numero. Omnia fiunt sedulo & obnoxie. Imperat tunc amplius, ut *duo millia* militum in urbem suam accipiant, presidij causā. Id quoque factum. Sed illis occultò mandatum, ut muros portasque occuparent: atque ita Lucillus reliquum exercitum induxit, & tubæ signum datum, ut sine discrimine, senes, pueri, uiri, feminae interficerentur. Ita opidum direptum, deletum: ipsa *viginti millia* hominum, per summum scelus, interempta. O candorem, o simplicitatem! & ecce aliam, in eadem Hispaniā, similem. Sulpicius Galba Lusitaniam hostiliter ingressus vastabat, mirantibus illis nec causæ

aut

aut culpæ satis consciis, Legatos mittunt, foedera priora renouant: illo recipiente, & vltro miserante, quod sic affligerentur. Sed, inquit, egestas fortasse vos impulit prædas agere, & belli speciem præbere: medebor. Tripartito vos diuidâ, & in agro ac solo pingui colocabo, vbi reliquum beati ac tuti agatis. Venite cum vxoribus, cum liberis: in talem vallem, talis illa pars, assignabo. Veniunt miseri, laci ac securi, & in triplici regione distincti. ad quorum primos cum accessisset, arma ponere quasi amicos sociosq; iussit: & iis positis, milites immisit, & fidem ac deos implorantes, ad vnum omnes occidit. Idem alteris, tertiisque celeriter factum, & priusquam fama prioris facinoris ad eos venisset. Aspicio te Lipsi, & oculis vultum ac pectus verbero, si tale aliquid infidum & barbarum, in vllâ barbarie factum? Atqui nouitia hæc sunt, dicces, & reipublicæ inclinantis. Non nimis, nec longè à Bello Punico secundo, cum Respublica moribus legibusque vel maxime floruisse censetur. Sed vis igitur antiquiora? accipe. Ausonum gens in Italiâ fuit, vno tempore, nullo satis certo crimine, excisa. Liuius ipse narrat, suspectos & delatos à paucis, quasi deficere ad Samnites vellent: præuentos autem à Romanis, qui occultè submissis militibus, quibusdam & togatis, portas trium opidorum occuparunt: & eadem horâ, eadibus promiscuè factis, vrbes & gentem deleuerunt. Audis tu mi doctor? quid istis hominibus probius aut candidius? cedunt Gallicanæ nostræ niues. Iam & *Abstinentiam* ac *Continentiam* laudasti: & vt leuissimè dicam, subrisi, aut & irrisi. Nam quæ, aut vbi, hæc Abstinentia? Romæ & inter ciues fortasse? credo, & ex veteri dicto, *Coruus coruo oculum non eruit*. Sed an eadem in prouinciis, & vbi occasio aut facultas peccandi? O dii deeq; (si fas sic exclamare) quæ illuc occulta aut aperta furta, libidines, nundinationes, raptus? Poëtæ Harpyas aliquas finxerunt, quæ cōtactu & vnguib; omnia diriperet, aut fœdarent: in re, isti Romanorū Præsides fuerunt. Optimus & bellissimus quisq; ita se gerebat, vt bella omnia domū auferret. Demades olim dictitare solitus, cum ad Tribunal aut Magistratum iret, ad *Acream messem se ire*: mihi crede, isti ibant, & Colchos quisque Iason sibi spondebat. Legisti tu Ciceronis illa de vno Verre? Pleraque talia in aliis, & miseri prouinciales non nisi præda & spoliū Præsidibus suis erant.

erant. Quòd si in patetalia: per bellum & arma quid suspicamur fuisse? & tu tamen illic quoque Abſtinentiam eorum laudas. O iuſtè, ô meritò! & tuâ veniâ, dabo exempla. Ecce L. Sulla in Aſiâ, cum communiter *viginti millia talentum* exegisset, priuatim edixit, vt hospes militi apud ſe diuertenti *ſedecim drachmas* in diem daret; canam inſuper ipſi, & ſodalibus

* 50. Phil. quot vocaſſet; Centurio autem acciperet in diem * *quingenas drachmas*, veſtè prætereà duplicem Domestica & Forenſem. Hec Sulla, inquit, homo nequam, & natus ad Diſciplinam militarem diſſoluendam. Benè eſt, accipio excuſationem: quid ergo L. Paulus qui Macedoniam vicit, inter optimos ciuium? Deſtinatum ei Epirum totam diripere, & in prædam militibus dare, quia cum Perſeo rege ſenſiſſent. Quid facit?

Lib. XLV. ipſis Liuij verbis, *Centuriones in ſingulas vrbes ſubmittit, qui ſe dicerent ad præſidia deducenda veniſſe, vt liberi Epirotæ, ſicut Macedones eſſent. Denos principes è ſingulis euocauit ciuitatibus. Quibus cum denuntiaſſet, vt aurum & argentum in publicum proferretur; per omnes ciuitates cohortes dimiſit, ſic vt vno die in omnes peruenirent. Ediçta Tribunis Centurionibusque erant, quæ agerentur. manè omne aurum argentumque collatum: horâ quartâ ſignum ad diripiendas vrbes datum eſt militibus: tantaque præda fuit, vt in equitem*

* 40. Phil. *quadringenti Denarij, peditibus ducem diuiderentur. Centum quinquaginta millia capitum humanorû abducta. Muri deinde direptarum vrbiũ diruti ſunt: ea fuere opida circa LXX. Quibus auribus tu candoris, tu abſtinentiæ mirator, hæc audis? Centuriones ſubmittit, per ſpeciem liberandi; decem primos euocat, vt conſilio & ducibus ſpoliet: ô candidum factum! Milites deinde immittit, diripit, cædit: ô clemens abſtinenſque factum! Sed pulcherrima clauſula, tot millia capitum abducta: nec finis, in miſeros muros & tecta ſæuitum, & dirui ea iuſſa. In vicinâ Græciâ, quid Hortenſius Prætor patrauit? Legati Abderitæ*

Lib. XLVII: in ipſâ Româ audiantur, (Liuij item verbis) *Flentes ante Curiam, querentesque, opidum ſuum ab Hortenſio expugnatum direptumque eſſe. Cauſam excidij fuiſſe, quòd cum centum millia denarium, & tritici quinquaginta millia modium imperaret, ſpatium petierant, quòd de eâ re ad Hoſtilium conſulem, & Romam, legatos mitterent. Vix dum ad Conſulem ſe perueniſſe, & audiſſe opidum*
expugna-

* 10000.
Phil.

expugnatum, principes securi percussos, sub coronâ ceteros vanissè. In ipsâ Italiâ, Locrorum opido Q. Pleminius, Legatus Scipionis Africani, cum milite præfuit. Sed quomodo? Liuius iterum dicet: in CORPORA, in LIBEROS, in CONIVGES, INFANDAE contumeliæ editæ. Libidines, & non dicenda habes: iam avaritia (inquit) ne sacrorum quidem spoliatio abstinuit. nec alia modò templa violata, sed Proserpinæ etiam intacti omni ætate thesauri. En religionem & pietatem, quam laudabas. Et quid ego Consules, Prætores, Legatos, nomino aut conquiro? ecce pusillus vnus Præfectus equitum, titulo tenuis, Scaptius, cum pecuniam deberi sibi à Salaminiis diceret, illi ad Senatum appellarent, eiusque consultum: homo probus & iustus, quinquaginta equites ab Appio Proconsule impetrat, inclusum in Curia Senatum habet in multos dies, adeò vt interierint nonnulli fame. Hæc Cicero ita narrat, & simul æquabile illud ius inter prouinciales & Romanos ostendit. Quid plura addo? claudat mihi Polybius testium agmen. qui scribit Scipionem, captâ Carthagine Nouâ, omnes obuios occidi iussisse, nec vt vlli parcerent. Tum addit, sollennem hunc morem Romanis fuisse: Videntur enim, inquit, terroris gratiâ hoc illi facere. Itaque frequenter videre est, quando Romani ciuitates capiunt, non homines modò occidi, sed etiam canes dissecari, & aliarum animantium membra truncari. Heu, heu clementiam, candorem, probitatem, & omnia, quæ dixi, inter ADMIRANDA!

Lib. vi.
ad Attic.

CAP. VII.

*Pariter contra Continentiam; & de
luxu Romano.*

IAM tu *Continentiam* etiam laudabas, in Victu & Veste: voluntate tuâ, aliquid opponam? LIPS. Valdè interest scilicet quid velim: tu mihi videris, vt Mithridates aliquis, non libero, sed hostili ore & animo, inuehi in Romanos. AVD. Non ita est: sed falsa si dicam, vterque parati erimus, tu refellere, ego refelli. Hoc iam agis, video: sed prius & istæc audi. *Continentiam* igitur & frugalitatem veterum illorum, sed planè veterum, si laudas:

b

das: ego succino, & Fabricios, Curios, Quinctios tecum miror. Sin longius trahis; vt non ego, lectio tua & obseruatio tacite refellent. Quid? leges illæ Sumptuariæ ab antiquo latæ, & sub bellum Punicum secundum, non ostendunt morbos in eâ parte fuisse, cum ad publica hæc remedia decurrêdum? ipsæ cenæ, & lautitiæ quæ narrantur, non id clamant? Reminiscere Pontificiæ illius cænæ apud Macrobiū, vbi incognita & nobis quærenda ciborum genera: reminiscere & Sallustij verborum de Metello Proconsule, in Hispaniâ: *Cenæ, vltra Romanorum, ac mortalium etiam, morem curabantur, exornatis adibus per aulea & insignia, cænisque ad ostentationem histrioniam fabricatis. Simul croco sparsa humus, & alia in modum celeberrimi templi. Præterea, sedenti in transcennâ demissum Victoriæ simulacrum, cum machinato strepitu tonitruum, coronam ei imponebat: tum venienti thure, quasi Deo, supplicabatur. Toga picta plerumque, amiculo erat accumbenti. epulæ verò exquisitissimæ, neque per omnem modò prouinciā, sed trans maria, ex Mauretaniâ volucrium & ferarum, incognita antea, plura genera. Considera cænaculi apparatus, cænantis habitum aut honores, cænæ ipsius exotica fercula: quis ganconum & lurconum, possit vel ausit imitari? Quis nostrum hodie aues aut feras trans mare, cænæ causâ, conquirat? Atqui olim non Metellus solum aliquis, sed iam vulgus lautiorum. Petronius Arbiter:*

Ingeniosa gula est, Siculo scarus æquore merfus

Ad mensam viuus deducitur, inde Lucrinis

Eruta litoribus vendunt conchyliæ cænis,

Vt renouent per damna famem. iam Phasidos vnda

Orbata est auib, mutoque in litore tantum

Sole desertis adspirant frondibus auræ.

Consol. ad
Helu.

Pulchrè & floridè, sed an poëticè & elatè? non opinor, imò Seneca, acer ille talium quæsitō & censor, auget & attollit. *Non est necesse* (inquit, ad sæculi sui mores) *OMNE perscrutari profundum, ac strage animantium ventrem onerare, nec conchyliæ VLTIMI MARIS ex ignoto litore eruere. Dii deæque istos perdant, quorum luxuria tam inuidiosi IMPERII FINES transcendit. Vltra PHASIM capi volunt, quod ambitiosam popinam instruat: nec piget à PARTHIS, à quibus pænas nondum repetimus, aues petere. Vides affectum & stomachum viri, & sine bile hæc nec in sermone quidem vsurpantis.*

pantis. Quid Latinus Pacatus, in Panegyrico? Laudat Theodosium Principem, quòd nihil tunc opus esset, ad penum regiam flagitare remotorum litorum piscem, peregrini aëris volucrem, alieni temporis florem. & tum addit imaginem prioris sæculi: Nam delicati illi ac fluentes, & quales sæpè tulit Respublica, parùm se lautos putabant, nisi luxuria vertisset annum, nisi hibernæ poculis rosæ immatassent, nisi æstiuâ in gemmis capacibus glacie salerna fregissent. Horum gula angustus erat orbis noster. namq; appositæ dapes, non sapore, sed sumptu aestimantes, illis demum cibis acquiescebant, quos EXTREMVS ORIENS, aut positus extra Romanum COLCHVS imperium, aut famosa naufragiis maria misissent. Ecce vitia & prodigiosum luxum, omnia fastidientem, nisi remota & sumptuosa. Sed inferioris tantùm illa æui? imò verò, vt tetigi, à bello Punico secundo, aut circa: cùm ecce Cato Censorius publicè questus, Non posse saluam esse urbem, in quâ piscis pluri, quàm bos, veniret. Attende mi Lipsi. hocne nostro æuo sit? & tamen in luxum inuehimur, nec immeritò: at ego tibi dico, pluri quàm decem boues veniisse vnum piscem: piscem? pisciculum addo. Mulli in quo tunc pretio? putantur fuisse, quos Barbos hodie, aut Regulos marinos vocamus: sed quidquid fuit, pisciculus, & vix quinque aut sex librarum. O non delicias, sed insanias! vnum ex iis quinque, sex, octo, decem millibus Hs. reperio emptum. Seneca iocose narrat de Tiberio, seuero Principe, & luxui nec duce nec fautore. Mullum ingentis formæ (quare autem non pondus adiicio, & aliorum gulam irritò? quattuor pondo & selibras fuisse aiebant) Tiberius Caesar missum sibi, cùm in macellum deferri & venire iussisset: Amici, inquit, omnia me fallunt, nisi istum mullum aut Apicius emerit, aut P. Octavius. Ultra spem illi coniectura processit. Licitati sunt: vicit Octavius, & ingentē consecutus est inter suos gloriam, cùm Hs. quinque millibus emisset piscem, quem Cesar viderat, ne Apicius quidem emerat. Notetur hîc, quæso, non pretium solùm piscis, sed Tiberij mirabilis continentia, qui in tantis opibus nec edere piscem voluit, nec donum alteri tradere, sed pretium ex eo fecit. quod sordes hodie aliquis fortasse (nescio an recto iudicio) interpretetur. At in Plinio, Asinius Celer, è consularibus, hoc pisce prodigus, vnum mercatus est octo millibus. Atque id quasi summum pretiū Plinius habet, cùm tamen in Suetonij Tiberio sit, Prin-

Epist. xc.

* centū viginti quinque Phil.

* ducentis Philipp. cap. xxxiij

*Duo mil-
liones &
semis.

cipem cum grauit^r questum, tres mullos triginta millibus nummum
vanisse. Si numeri recti; certum est excessisse, & singulos ducen-
tis quinquaginta Philippicis stetisse. An falsus aut mendax er-
go fui, de bobus vel decem? Iam alia si conquiram, vereor non
longus solùm, sed vanus esse. Dicam tamen, vel tui iudicij ex-
plorandi causâ; & corriges, sicubi ego, aut testes mei, extra fi-
nes veri ibunt. De Apicio, quem iam nominaui, res nota est,
hominem perditæ gulæ fuisse: de quo, vt alia fideantur, mors
sola iudicabit, quam Senecæ verbis dicam. *Apicius, inquit, nostrâ
memoriâ (sub Tiberio) vixit, qui scientiam popinæ professus in eâ vr-
be, è quâ quondam philosophi pulsî fuerant, disciplinâ suâ saculum infe-
cit. cuius exitum nosse, operæ pretium est. Cum* ^{HS. millies in culinam}
*congressisset, are alieno oppressus, rationes suas tunc primùm coactus in-
spexit. Superfuturum sibi HS. centies computauit, & velut in ultimâ
fame victurus, veneno vitam finiuit. Quam luxuriam, & quam
effusam vitam priuati hominis hanc fuisse putamus, cui centies
HS. (id est, ducenta quinquaginta millia Philippæorum) paupertas
& desperatio fuit? O quam multorum improba vota hodie
sint, vel quinquagies habere? Sed hunc omitto, & duos eodem
nomine alios, qui in exemplar & nomen transierunt huius
vitiij: Claudium Æsopum addamus, histriionem. De eo Plinius:
*Maximè insignis est in hac memoriâ, Clodij Æsopi, tragici histriionis pa-
tina, sexcentis HS. taxata, in quâ posuit aues, cantu aliquo aut sermone
humano vocales, millibus sex singulas coëmtas, nullâ aliâ inductus vo-
luptate, nisi vt in his imitationem hominis manderet. Benè hæc po-
strema fortasse: sed an non acrius, imitatione hominem manderet?*
Anthropophagum facere hunc Æsopum vult, qui aues
comederet, cum hominem non posset, humanas. Æstimatio
autem ea vnus patinæ est, *quindecim millium* Philippæorum.
Atque iste etiam fuit (alij ad eius filium referunt) qui *margare-
tas sorbere solitus* aceto solutas. O scelus, in mare deportandum!
LIPS. Nenimis, ne nimis: & an me eò vis? nam ne nescias,
& ego margaretas, vel potiùs margarétulas, arte liquefactas, va-
letudinis causâ, soleo sorbere. Nec res magna aut impendiosa
est. A V D. At ego pretiosas aio, & mens eorum est, qui
scripsere. Tu autem vel aurum & gemmas sorbe, vt viuas.
Sed quod ad illos gulones, de M. Antonij & Cleopatrá spon-
sione*

fione non meministi, cum hæc se *centies* HS. vnâ canâ diceret
 absumpturam? Ille negare, & rem ** ad vtrâq;* censere: ad sum-
 mum, iudex & sculna captus Munatius Plancus. Res non dif-
 fertur, sequenti die illa canam apparat pollucibilem, siquis
 vnumquam, & denique vt Cleopatra, & Ægypti regina. Nihil
 mirari Antonius, & calculos ad extremum poscere: cum illa
 arridens, Vnum, inquit, ferculum rem confecerit. & simul ex
 composito, illatâ phialâ acris aceti plenâ, vnionem quem au-
 re dextrâ gestabat, singulare naturæ opus, detractum in phia-
 lam demisit, eumque, vt natura est, statim liquefactum absor-
 buit: parata & in alterum, quem sinistrâ gerebat, manum in-
 ijcere, ni prouidè & properè Munatius, victum Antonium
 clarè pronuntiasset. Quidni victum? cum sola ea gemma vel
centies HS. esset? siue, vt nostra æstimatio, *ducentis quinquagin-*
ta millibus Philippæorum. Atque illa igitur arte hoc consecu-
 ta est, vel astu: an re ipsâ & simpliciter Caligula, de quo Sene-
 ca? *C. Cesar, quem mihi videtur Natura edidisse, vt ostenderet*
quid summa vitia in summâ fortunâ possent, centies HS. canauit vno
die, & in hoc omnium adiutus ingenio, vix repperit, quo mediocrium
prouinciarum tributum vna cana fieret. Nam si margarætæ vel la-
 pilli absumendi, quid ingenijs magnis aut inuentis opus? via
 strata & nota iam erat, per vestigia Cleopatræ. In Suetonio ta-
 men sic lego, de ipso isto Caligulâ: *Commentus est portentosissima*
genera ciborum, vnguentis calidis frigidisque lauabatur, pretiosissimas
margarétas, aceto liquefactas sorbebat; conuiuiis ex auro panes & ob-
sonia apponebat. Quid iam Vitellius, ille helluonum omnium
 altissimus gurgēs? de quo Plinius: *Vitellius in principatu suo * de-*
cies HS. (ita libri veteres) condidit patinam, cui faciendâ fornax in
campis exædificata erat. Ego malle (sed tu iudica) *condidit pati-*
nam: quia non de ipsâ lance, etsi grandi & pretiosâ, sed de in-
 structo eius & obsonio est sermo. Scripsit autem Suetonius: *in*
hac scarorum iocinera, phasianorum & pauonum cerebella, linguas
phœnicopterium, murænarum lactes, à Carpathio vsque, fretoque Hispani-
æ, per nouarchos ac triremes petitarum, eum commiscuisse. Vbi libri
 veteres plerique, *à Parthiâ vsque (non à Carpathio)* habent: &
 considerandum est, ex Senecæ & aliorum suprâ verbis. Etsi ta-
 men structura videtur hæc ad *Murænarum lactes* referre. Idem

* *qua fieri
non possit.*

Consol. ad
Heli.

Lib. XIII.
* 25000.
Phil.

verò Vitellius, non ipse solum prodigus, sed alios impellens, indicabat eadem die, ientacula, prandia, cenas, commiffationes, ipse omnibus sufficiens, vomitandi consuetudine. Quod Suetonius cum retulisset, ita reddit: nec cuiquam minus singuli apparatus, quadringenis millibus nummum constiterunt. Heu illudum vel abusum, in alienis opibus! nam ea sunt decem millia Philippicorum, siue ipse census equester. Super hæc nihil reperio, nisi in Latini Pannegyrice obscure quosdam Principum perstrictos: *Vt taceam, inquit, infami dilectu scriptos in provincijs aucupes, ductasque sub signis venatorum cohortes, militasse conuiujs: nonne cognouimus cuiusdam retrò Principis non prandia sepe, sed fercula, Hs. millies aestimata, patrimoniorum equestrium pretia traxisse?* Nec satis firmiter scio, quem aut quos tangat: puto Vitellium tamen, si in verbis eius emendes, * Hs. mille aestimata. Nam de illo millies, quis credat in vno ferculo absumptum? quod nec Cleopatraz aliquot, aut Caligulae iuncti fecissent. Immane hoc nimis est: at illud mille planissime conuenit, cum Plinij supra notâ de vnâ Vitellij patinâ decies Hs. aestimata. Nam millena Hs. & decies, Romanis idem sonant. Iam de Heligabalo quid dicam? de quo Lampridius: *Numquam minus centum Hs. cenasse, hoc est argenti libris xxx. Aliquando autem tribus millibus Hs. cenasse, omnibus supputatis quæ impendit. Cenas verò Vitellij & Apicij vicisse. Vbi tamen non argenti libras xxx. legi calculus vllus admittit, ut paries cum centum Hs. sed potius ccl. quæ pura veritas esset. Atque ego in isto super omnes stupeo.* LIPS. Quid ita? nam Cleopatra, imò Caligula superauit. AVD. At enim hoc mihi magnum & stupendum, quod sumptus isti in Heligabalo cottidiani, & numquam minus (verba Lampridij) centum Hs. cenauit. Essent septuagintaquinque millia Philippicorum in mensem: quid iam conuiuia, quæ eiusdem totius summæ, in vnum diem interposuit? Ita enim & Lampridius addidit factum. Sed iam monstra omitimus: aliquid ad communem morem quærimus, à quo non nimis Philippus, Hortensius, Lucullus, & hi tales, lumina reipublicæ, abiuerunt. Piscinæ & viuaria istorum nota sunt: cænæ, ex vnâ hac Lucullianâ. In famâ homo erat lautitiarum, & quod esset non ganeo & profligator, ut plerique sua haurientium, sed erudito luxu. Cepit cupido Ciceronem &

* 25000.
Phil.

* 2500.
Phil.
* 75000.
Phil.

Tacit. de
Petronio.

Pom-

Pompeium cognoscendi, sed inopinatò, & vt seriò discerent quomodo in dies viueret. Inueniunt in foro, salutant, cœnam indicunt. Sed *heus tu*, aiunt, *ea lege nequid præmandes. nam sumptum sumi in nos, non placet*. Ille tergiuersari primò per simulationem, & *Cras potius*, inquit: cùm negarent, *Ergo nec hoc licet*, inquit, *famulo dicere in quo triclinio cœnaturi simus?* Permittunt. Ille altâ voce, *Abi, dic in Apollinis cœnaturum*. Mox sequuntur: omnia lauta, splendida, regia, cum stupore duorum conuiuatum. Sed causam nesciebant scilicet, & totam vim habuerat ad apparatus, vnum illud Apollinis verbum. Nam homo ita disposuerat, vt cœnacula suis nominibus distincta essent; & in quoque tales cibi, & impendia. Eminebat autem illud Apollinis: atque ita cùm Dispensator aut Coquus audissent id nomen, sciebant statim quid, & quantum, opus esset. Summa enim taxata huic cœnaculo, ait Plutarchus, *quingenta millium drachmarum* erat: quæ sunt *quinque millia Philippæorum*. Et si alij tamen in Plutarcho *quinque millia*, non *quingenta* legunt: atque ita minuunt summam. Quid plura ego adferam? vnum hoc Senecæ, ad æui sui mores aptum: *Quid* Epist. xcv.
est sumptuosâ cœnâ flagitiosius, & EQVESTREM CENSVM
absumente? & tricies tamen HS. adijctas cœnæ frugalissimis viris
constiterunt. Hic vnus ictus, Lipsi, te conficit: vulgò *census*
equestres insumpti: & ab ipsis *frugalissimis viris*, *tricies HS.*
Quantum hoc postremum est? colligit *septuagintaquinque mil-*
lia Philippæorum. O frugalitas in vno conuiuiò ADMIRAN-
DA! & quis Principum hodie vel in nuptiali pænè epulo tan-
tum prodigit? Silebam Lipsi, & stupebam: nisi quòd de *Veste*
etiam aliquid sit addendum. Summam à Censore nostro Senecâ:
Quidquid est boni moris, extinguimus leuitate & politurâ corpo- Lib. vii.
rum. Muliebres mundicias antecessimus, colores meretricios, matro- Na. Quest.
nis quidem non induendos, viri sumimus. Tenero & molli ingressu
suspendimus gradum: non ambulamus, sed incedimus. Exornamus
anulis digitos, in omni articulo gemma disponitur. Ista de viris: quid
de iuuenibus? Pater illius Senecæ: *Torpent ecce ingenia desidio-* 1. Contro.
se iuuentutis, nec in vilius rei honeste labore vigilatur. Cantandi
saltandique obscena studia effeminatos tenent: & capillum frangere,
& ad

Et ad muliebres blanditias vocem extenuare, mollitie corporis certare cum feminis, & immundissimis se excolere mundicijs, nostrorum adolescentium specimen est. Quis equalium vestrorum, quid dicam satis ingeniosus, satis studiosus, imò quis satis vir est? Emolliti enervescque, quod nati sunt, inuiti manent, expugnatores alienæ pudicitie, neglegentes suæ. Dei fidem! luculenter vtramque ætatem, ab utroque scriptore, laudatam! Fortasse de feminis addam, quas scimus cum veniâ peccare, vbi viri gradum struunt? Tamen quid Propertius?

Matrona incedit census induta nepotum.

Seneca iterum: Video vniones non singulos singulis auribus comparatos: iunguntur inter se, & insuper alij bini superponuntur. Non satis muliebris infamia viros subiecerat, nisi BINA AC TERNA PATRIMONIA auribus singulis pependissent. Ille de auribus queritur: alius de toto corpore. vt Manilius:

*Perque caput ducti lapides, per colla, manusque,
Et pedibus niueis fulserunt aurea vincla.*

Pedibus etiam aurum, vt ait, sed & gemmæ: ac Plinius scribit, non crepidarum tantum obstragulis, sed & totis socculis addi. Neque enim (inquit) gestare iam margaritas, nisi calcent, ac per vniones etiam ambulent, satis est. Addit pro fastigio infantiæ, Visam à se Lolliam Paullinam, ne serio quidem ac sollemni ceremoniarum aliquo apparatu, sed mediocrium etiam sponsalium cenâ, smaragdis margaritisque operatam, alterno textu fulgentibus, toto capite, crinibus, spiris, auribus, collo, manibus, digitisque. quæ summam quadringenties HS. colligebant, ipsâ confestim paratâ mancipationum tabulis probare. O monstra! ô aruspice, non te vindice Lipsi, digna! Vna mulier, in vno cultu decies centena millia Philippicûm habeat? habuit: & pauca hæc satis ad Vestem & cultum. Nam cingi te iam aut suspicor, aut vereor: neque fortasse deceat nos iuuenes non dicam tam liberè, sed tam liberaliter, nec in vos, sed apud vos loqui. At tu si peccaui, puni: quomodo? contemptu & silentio, quæ pœna maxima mihi erit.

CAP.

CAP. VIII.

Excusati Romani à prioribus: & primùm in Raptu vel Sanitiâ, obiter.

NEVTRVM ego faciam, ô mi Auditor. Contemnam vel te, vel tuum hoc discendi studium? nam ita oppositionem hanc interpretor. Vel fileam etiam? quod non aliud sit, quàm causam non solùm perdere, sed prodere: quod esse non potest, nisi aut improbi, aut diffidentis. Atqui non est magnum hoc opus, ne erra: quæ tu coaceruasti, vnius alteriusque manus impulsu deruam, nec machinâ aut ariete alio adhibito cadent infirmi isti muri. Triplex accusatio à te structa, in Probitatem, in Abstinenciam, in Continentiam: & videamus. Fraudulenti quidam aut perfidi fuere; rapaces quidam aut crudeles; luxuriosi in cibis aliqui aut veste: sed quidam, sed aliqui: & hæc primæ responsio sit, & scutum pro me firmum. Quid pungis aut inuadis gentem totam, ob pauculos à te, tot sæculis, alios vitiososque nominatos? Fuisse non miror: nec id prodigium aut monstrum, vt tu aliquoties dixisti; imò esset, si non fuissent. An tu in hac facie nostrâ hominum, puram meramque virtutem aliquam vis? soles nobis imperiorum lucere, sine nube, aut tonitru, aut procellâ? nec fuere ista, nec erunt: & Deus in superis illis locis & liquido æthere, serenum hoc habet, & seruat; cetera omnia inferiora, miscentur, & turbant. Galbam aut Lucillum aliquem in Hispaniâ nominas; Hortensium, aut Pleminium alibi: quid ista sunt, in tot millenis Præsidibus, qui boni & innoxij fuerunt? Vt si guttas aliquot aceti in magnum vas aquæ mulsæ iaciam, non ipsum corrumpam, sed gratiam fortasse magis ab acore aliquo addam: sic in magnis istis imperijs, magis sentitur bonorum bonitas, si pauci interueniant, acidi aut amari. Vis tibi Taciti mei verbis hoc dicam? Cerialis apud eum rebelles Gallos sic mitigat & componit: *Quomodo sterilitatem aut nimios imbres, & cetera nature mala; sic luxum, vel auariciam dominantium, tolerate.* VITIA ERVNT DONEC HOMI-

NES : *sed neque hæc continua, & meliorum interuentu pensantur.* Hæ sunt non Cerialis, aut Taciti, sed Sapientiæ voces: tu, & alij isti queruli, audite. Atque hæc si locum in exiguo aliquo nec diti imperio habeant (cottidie enim occurrunt:) quidni magis in illo amplo, diffuso, opulento? Magna peccandi materies & illecebra erat; & quod procul ab vrbe dominâ & Senatu agerent, & vbi vix cerni vel nosci vitia sua posse arbitrabantur. Et tamen (quæ altera responsio) aduersa sæpe fuere, atque etiam animaduersa. Hoc excuset Senatum & imperij præfides, quod legibus pœnas dederunt, quicunque conuicti sunt leges alibi violasse. Nonne id in Galbâ, Hortensio, Plemio, Verre, & talibus? Nec Romanis igitur vniuersis fraudi aut culpæ sit, peccasse aliquos, sed impune & liberè peccasse. Paullum Æmilium mihi etiam attulisti, magnum virum, fateor, & vno illo vel colore culpæ, non enim culpâ indignum. Cur tamen cum inuidiosè rem totam narras, hoc callidè files, Senatum ei iussisse? Ex præscripto id fecit: & qualecumque est, non iam ipse, sed Senatus potius accusetur. Cur tamen vel iste? audi & disc. Epirotæ illi omnes firmiter pro Perse steterant, Romanos oppugnauerant: quæ iniuria est, si hostes hostium pœnas luant? At nimias, inquis. Nolle factum, si me consulis, & clementia placeat: sed ad coëreandas rebelliones aut defectiones, talia quædam à modestissimis Regibus aut Rebus publicis facta, possum docere. Addis sollennem scuitiam Romanorum, ut putas, in expurgatione opidorum: homines occidi, canes dissecari, animantes truncari. Miseranda sunt, non nego: nec tamen, ut tu censeres, referenda inter mea ADMIRANDA. Quid dissimulas? non herè & hodie hæc fiunt in puberes & viros omnes, vbi vis vltima expectata? Et causa aliqua huic rei est, *Terror*, quod Polybius dixit: & non facilè alioqui manum & finem bellis imponere, nisi hæc interdum, frangendæ pertina-ciæ, vsurpentur. At canes etiam dissecti. ô ridiculum te, si in canes non licet, quod in homines! & amo ego quoque hoc genus, sed absit ut supra nostrum genus. Hæc dici & excusari possunt, & verè possunt: non infiteor tamen, sub Sullâ aliquo, Mario, aut Cæsare, & præsertim per ciuilia bella, ius omne & fas neglectum aut caleatum: sed mox attollendum ab Augusto, aut

aut si quem bonum Principem Deus dedit. Illo medico opus fuisse fateor Rep. iam tam laxâ & opulentâ: & inter pares, seueritas aut terror esse non poterat ad satis reprimendum. Leges erant: sed *inualidum earum auxilium*, ait Tacitus: *que tvi, ambitu, postremò pecuniâ turbabantur*. Itaque sub Principe status iam melior, maximè quod ad Prouincias attinet: nec eæ auaritiam aut rapinas Præsidum sic impunè sentiebant.

CAP. IX.

Factum idem in Luxu mensarum, aut vestium.

SATIS, quod ad priora duo attinet, excusauit: venio ad *Continentiam* asserendam, in quâ conuellendâ valdè te iactasti. Argumenta in eam præcipua duo erant, Leges sumptuariæ ab antiquo latæ; & Exempla aliquot luxus. Quod ad Leges, vide quàm ego à te abeam: aio & adfirmo, non firmitus pro frugalitate argumentum esse. Nam quod eæ coërcent aut emendant, quale est? ex emendatione apparet, quam videamus. *Famia* ecce lex, sub bellum Punicum tertium lata fuit, in hanc sententiam: *permitti diebus festis centenos aris; ceteris, denos*. O verè ADMIRANDA eui continètia, cui satis esse potuit finitio iam dicta! Nam attendisti hoc mi Auditor? *centeni* illi aris, decem drachmas nobis reddunt; *deni*, vnam. O nuptias, repotia, natales, apparatu celebri, quibus Philippæus vnus sufficeret in porum, in cibum! Quis de viâ aut ponte mendicus panè, non plus hodie absumpserit? Atqui Respublica tunc satis opulenta & florens erat: & maximè autem sub Sullâ. Tunc & Græcanicæ, & Asiaticæ deliciæ cognitæ: videamus igitur, & laxè lauteq; iam epulemur. Ita opinor. nam ecce tulit Sulla, vt *ferijs sollennibus triginta sestertios liceret insumere; ceteris diebus, ternos*. Hem, hem, hem quid istud est? itane regredimur, & recidimus? ego autem iure progredi, & accedere aliquid debere censebam. *Triginta* HS. sunt, meo calculo, *septem* drachmæ & semis; id est, nondum Philippicus: *terni* autem, nec drachma. **AVD.** Ego hæc non credo Lipsi, nec fero: ridenda & explodenda sunt. Tales leges, tam arctas, ferat ille, qui sic copiosè vixit? **LIPS.** Rem habes, & verba ipsa

apud Agellium: tu vide. A v d. Corrigenda sunt: & Hs. *trece-*
nos legendum, non *tricenos*. LIPS. O bonum promptumque
 Criticum! sagacitas magna est, viceris vel Luceium. Sed desine,
 desine homo: & manum tuam coërceat lex Licinia quæ
 præiuit, in quâ non nisi *triginta asses* (tres denarii) *permissi diebus*
festis. Laxauit igitur & auxit Sulla. Sed quid hîc sistimus? Au-
 gustus ille, qui Romam opibus & gazâ Ægyptiâ repleuit, &
 sub quo illa in ipso flore, Cibariam legem hanc tulit: *quâ profe-*
stis diebus ducenti sestertij; Kalendis, Idibus, & alijs quibusdam fe-
stiujs, trecenti; nuptijs autem & repotijs, milleni finiuntur. Sunt quin-
 que Philippæi, profestis, festis, *septem cum dimidio*; nuptijs, *vigin-*
tiquinque. Quid tu, cum hæc legis, non cogitas, tot illos illustres
 Equites & Senatores, & censum eorum vel Principum opibus
 hodie comparandum? Atqui quàm coërceantur, vides: & ego
 tibi hodie adfirmo, rarò sollennius paullò conuiuium dari,
 quod nuptialem illam summam non excedat. En, abi nunc,
 & luxum obijce: quem totum satis reieci argumento ipso tuo
 legum. quia (vt veterum aliquis ait) *indicium sobrijs seculi est,*
ubi tali præscripto legum, coërceatur expensa canarum. Atquin Api-
 cios, Lucullos, Caligulas, aut Vitellios adduxisti. Quid ad me?
 cum Rempublicam laudam, plurimos in eâ laudauî; nec ad-
 spicere debui, siquæ in tanto & tam vberi agro malæ alibi &
 nocentes herbæ. Non obstant, quo minùs hæc seges bona &
 laudabilis sit: nec tales certè mihi dabis ante labentem Remp.
 id est Sullanum æuum. A v d. Imò dedi Lipsi. nōne Cato de
 pisce exclamauit supra bouem? nōne *frugalissimis etiam viris,*
 vt Seneca dixit, *cannæ tricies* constiterunt? Hæc purganda sunt,
 si potes: aut labitur tuum illud legibus solis nixum. LIPS. Vah,
 quomodo potero? quò me vertam? Bos ille Catonis occur-
 fat: & planè, ex Græcorum verbo veteri, *Bouem nunc habeo in*
linguâ. Sed audi quod verum est, nec nimium in boue te iactes.
 Bos & alia, minimi tunc pretij, nec credo equidem vænissè vl-
 tra *quaternas aut quinas* drachmas. A v d. Totum bouem? LIPS.
 Torum. A v d. Quaternas? LIPS. Ipsas. A v d. Si hoc doces,
 tum ego dixerim vel me bouem esse. LIPS. Quid si amplius do-
 cco, & ad Drachmam vnâ te duco? A v d. Habebo hoc ca-
 put & culmen inter omnia hodie, heri, & nudius tertius, quar-
 tusque,

tusque, ADMIRANDA. LIPS. Da te mihi, discas, & credes. Plinius ita scribit. nam ipsa verba recitanda sunt: *M. Varro auctor est, cum L. Metellus in triumpho plurimos duxit elephantos, ASSIBVS SINGVLIS farris modios fuisse, item vini congios, sicique sicca pondo triginta, olei pondo decem, CARNIS pondo duodecim.* Hoc ille bono auctore, & omnis antiquitatis indagatore, Varrone protulit: & obseruasti? AVD. Nihil respondeo, stupeo: & tamen ni hil etiam de boue. LIPS. Vel maximè, sed non attendisti. Nam ait, *Carnis pondo duodecim, singulis assibus vanisse:* & fac igitur bouem pependisse quadringentas aut quingentas libras: quid erunt nisi *quaterne* aut circiter drachmæ? Sed illa nimis vetera sunt, inquires. Nec id quidem, sed bello Punico primo cuenerunt: haud longè à Catonis æuo. Et demus postea aliquid mutasse, paullatim tamen nec enormiter: & hoc Polybius nobis dicet. Ille, ipso Catonis æuo, scribit de fertilitate & copiâ Galliae Cisalpinæ: *suis etiam saepe temporibus, medimnum frumenti Siculum, quattuor obolis vanisse, hordei, duobus, metretam autem vini, tantidem quanti hordeum.* Ita magis mira ADMIRANDA sunt, medimnum Siculum (sex modios continet) non nisi duabus Drachmæ partibus vanisse; metretam vini (* duodecim congij sunt, si Atticam, quod opinor, intellegit) tertiâ parte. Addit etiam facetum corollarium, *Viatores in iis locis, nihil cum diuersitore aut hospite pacisci, sed benè & laute habitum, abeuntem soluere dimidiatum Assen.* O si nobis peregrinari ita fas! tota iuuentus dilabatur, & abeat in beatas illas oras. Sed ego tibi promissum meum plenè soluam, & bouem reducam ad Drachmam. Factum bello Mithridatico, cum Lucullus prædas è Ponto egit, sic abundanter, ut *mancipium quattuor drachmis vanale esset; bos, vnâ; apræ, oues, vestes, alia, pari vilitate.* In Appiani Mithridatico hoc leges. Quid tu iam? AVD. Silco, & bos à tuâ linguâ transiit in meam. LIPS. Imò tu, ut volebas, in bouem. Nec tamen, ut seriò loquamur, sentio vel assero, tam grandem vilitatem hanc semper fuisse: sed analogiâ talem, & quam leges illæ Sumptuariæ satis ostendunt. Absque eâ enim, quid nisi itrisio & illusio eæ sint? facit huc, quod de Pomponio Attico, insigni viro & prædiuite, ac digno cui Agrippa gener esset, & progener Tiberius Princeps, Cornelius Nepos in vitâ eius scribit. *Cum,*

Lib. xviii.
cap. 111.* Anno VI.
bis DII.

Lib. 11.

* Libra
mensuralis
120.

inquit, imprimis laetus esset eques Romanus, & non parùm liberaliter in domum suam omnium ordinum homines inuitaret, scimus non amplius quàm terna millia aris, per eque in singulos menses, ex ephemeride, eum expensum sumptui ferre solitum: atque hoc non auditum, sed cognitum prædicamus. Hæc notanda profectò. Atticus inter planè diuites erat, inquit, idem inter liberales, & domus eius ac mensa cottidie omnibus patebant, etiam è Senatu: & tamen non plus in mensem, quàm tria millia aris absumsit. Sunt triginta Philippi: ergo in diem, Philippicus vnus. Hæc in florentissimâ re Romanâ facta: & Martialis æuo non dissimilis etiam vilitas, sed, vt opinor, in anni aliquâ vbertate:

Amphora vigessis, modius datur ære quaterno:

Ebrius & crudus nil habet agricola.

Obserua. amphora XLVIII. sextarios continet, siue congios octo: itaque congius hac ratione sit duorum assium & semis, non longè nimis à Varronianâ vilitate. Et simile in Modio. Sed iam ad tuum illud, nē subterfugere videar, de Frugalissimis viris, qui Tricies absumpsere. Sed heus tu, satim' plenè & ex fide Senecæ verba attulisti? Ego faciam, & pluscula recitanda sunt, vt de sententiâ constet. Ait, cōtra luxuriam differens: *Non in facto laus est, sed in eo, quemadmodum fiat. Quid est cenâ sumptuosâ flagitiosius, & equestrem censum cōsumente? Quid tam dignū censoriâ notâ, si quis, vt isti ganeones loquūtur, sibi hæc & genio suo præstet? & tricies tamē hs. aduiciales cenæ frugalissimis viris cōstituerunt. Eadem res si gula datur, turpis est: sin honori, reprehensionē effugit.* Mens huius viri, non in re peccatum sæpe esse, sed in causâ & fine. Tu epulum sumptuosum das, sed gulæ aut vanitatis causâ: alius dat, sed legis & moris causâ: ille peccat, hic minimè, quia nō cupidini, sed consuetudini est obsecutus. Sicut, inquit, in *Adiucialibus epulis*, viri etiam frugales multū impenderunt, sed quia debebant. Totum in eo, vt sciamus seriò, quæ sint istæ *Adiuciales*: ego nullas arbitror (pace eorum, qui aliter) & *Aditiales* omnino scribo. Intellego eas, quæ in aditu honoris, & auspiciis quasi primis, etiam nunc dari solent: sed olim maximè Sacerdotiorum. Inde Pontificiæ, Saliares, Augurales, Diales cenæ prouerbiis celebratæ: & Seneca hîc apertè de *Adiucialibus* scripsit, honori eas dari. Talis illa apud Macrobiū, ex Indice Metelli Pontificis transcripta: *Ante diem*

te diem IX. Kal. Septembres, quo die Lentulus FLAMEN INAUGV-
 RATVS est. Data igitur in ipsâ inauguratione & aditu, vt dixi: &
 quidni sic *Aditiales*, vt *Initiales*? Trāquilli nostri simile, in Clau-
 dio: *Sestertium* * octogies PRO INTROITV noui sacerdotij conatus ^{* 100000. Phil.}
 impendere: etsi Dio videtur hoc aliò ducere, & in summâ mutat.
 Sed tu ne aliò igitur traxeris ea Seneca, nec à sollēnibus sacrisq;
 epulis, ad communem sæculi luxum. Sed addidisti etiam in fi-
 ne de Vestibus, & viros feminasq; lasciuiisse. De his, non nimis
 nego, nec excuso: concessu omnium peccet in nugis ille sexus,
 ad seria non aptus. Sed viri, parum aut nihil in veteri Republi-
 cā: sub Principibus cœpere, nec Principibus ipsis inuitis. Fran-
 gi aut mitigari altos & generosos animos, veltium, conuiuior-
 um, ludorum, deliciis aut remissionibus, haud abs re eorum
 est: nec Augustus & sagaciores illi ignorarunt. Itaque Tacitus
 scripsit, *Luxus mense, à fine Aetiāci belli, vsque ad arma, quis Ser.* 111. Ann.
Galba rem Romanam adeptus est, per annos centum, profusis sumpti-
bis exercitos fuisse. Sed antea negamus: & cum Liuius totum
 hoc de Virtute claudimus, *Nulla vñquam Respublica nec maior,*
nec SANCTIOR, nec BONIS EXEMPLIS ditior fuit: nec in quam tam
SERAE Auaritia Luxuriaque immigrauerint; nec vbi tantus, ac
TAMDIV Paupertati ac Parcimonie honor fuerit.

CAP. X.

Doctrina studia Romæ, & Salaria in Doctores.

ABSOLVI igitur de Virtute, nisi placet ornamentum vel
 adiumentum eius me adtexere *Doctrinam*. Nam & ea
 Romæ viguit, atque adeò à conditâ ipsâ vrbe, vel potius ante
 eam, si Dionysio & Plutarcho credam, *Romulum & Remum lit-*
teris & omni liberali doctrinâ institutos Gabitis fuisse. Cur verò non
 credam? opera & facta non abnegant expolitum Romulum
 fuisse, & sequentes item Reges: & multa Græcanica instituta
 in moribus, verba ipsa in linguâ comparent. Atque adeò erat
 transfusa ipsa Græcia in magnam Italiæ partem, cui & nomen
 reliquit. Exoleuisset tamen hæc paullatim, fateri debemus, &
 vsque ad bellum Punicum secundum, raras Romæ vel elegan-
 tias,

tias, vel litteras fuisse: Mars & horrida virtus omnia obtinebant. Postea intrata & capta ipsa Græcia, victores iterum cepit, & feliciter artes suas intulit & diffudit. Magno gradu tunc itum ad variam doctrinam, sed primò ad eloquentiam maxime: ut quæ coniuncta cum rebus gerendis, & aptissima gubernantibus esset. Mox & Historia successit, & Philosophia, & quidquid ad animos moresque colendos, aut honestè oblectandos, facere videretur. O hanc quoque curam laudabilem! & maxime, quia cum modo & temperie fuit: quòd nec omnes passim se darent, nec nimis etiam darent. Non omnes, sed primores ferè & ij qui vel erant in Republica, vel ad eam se præparabant. E triplici illo ordine, Plebs ad militiam adspirabat, neque erat harum rerum, Senatus & Equites, præter illam, animi cultum adsumebant, & mente non manu solùm conspici volebant. Modum etiam plerique seruabant, nec ut mancipia quædam literarum essent; sed ut quatenus opus, haurirent, & ad rem atque vsum transferrent. Talis Scipio ille posterior, talis Cornelius Sulla, Pompeius, Lucullus, Cæsar, alij vno verbo, quicumque in Rep. eminentes postea fuerunt. Quod Thucydides Athenienses suos profiteri facit: φιλοκροῦμέν τε μετ' ἀστελείας, καὶ φιλοσοφούμεν ἀνδρὶ μεγαλίας: *Elegantes sumus, sed cum parcimonia; philosophamur, sed sine mollitie*: id, inquam, conuenientissimè Romani veteres sibi vindicarint. Itaque studium hoc Doctrinæ publicè viguit, & doctores paullatim, in priuatis primò Principum ædibus, mox & in publico, ac stipendiis publicis, auditi, conducti, & præmiis variè affecti. Quis nescit C. Cæsarem

Lib. II. *omnes liberalium artium Doctores, qui Romæ essent, ciuitate donasse? Qui summus extero honos, & nullâ pecuniâ æstimandus. Et si nec hæc defuit, primò quasi è priuatis oculis data: mox è fisco annuatim appensa. Primus id Vespasianus firmiter instituit: qui Latinis Græcisque Rhetoribus annua centena constituit. Ea reddunt bis mille quingentos Philippeos: vbi hodie vel eximiis doctoribus largiēdos? Atqui & medicis quingena Hs. mercedem annuam fuisse Plinius docuit: quæ sunt duodecim millia & quingenti Philippei: cur non igitur admittam vel sexcenta excellenti alicui honorarium fuisse? Imò fuerunt Eumenio Rhetori, & doctori in scholis Augustoduni: quem Constantius princeps sub Augustis*

Lib. II.

Sueton.

Sueton.

Augustis Diocletiano ac Maximiano, *salarium in sexcentis millibus nummum accipere iussit*. Ita ipse semel iterumque proficitur in Oratione, quæ exstat: nec *sexagena* rescribi mihi aliquis persuadebit. Scilicet alienum nimis à MAGNITVDINE ROMANA est, *quindecim millia Philippæorum*, singulari doctori, & qui Magister Palatij fuisset, dari? nihil est: & credent mecum, qui veteres opes & animos satis sciunt.

CAP. XI.

*Diuturnitas Romani imperij, & in occasione
de patriâ Constantini.*

SEn peregrisse cursum meum sermonis videor, & vela colligo, & nauigo in portum. Vidisti quàm magnum hoc imperium à *Finibus, Copiis, Opibus, Operibus, Virtutibus Virisq;* fuerit: & potuisssem à *Tempore* addere, ac diuturno statu. Nam quod alibi imperium, modicè magnum, tam diu perseuerauit? Atque istud maximum, tot sæcula stetit: & reliquæ eius cum nomine, etiam nunc in Germaniâ & AVSTRIACA domo feliciter ecce viuunt. Itaque Plutarchi verba liceat vsurpare: *Cum* *Fortuna alata sit ac vaga, & modò Assyrios, Medos, Persas, Macedonas, Carthaginenses lustrauerit, eosdemque reliquerit: videtur ad Tiberim alas posuisse, volubilem globum reliquisse, & urbem quasi perpetim inhabitatura intrasse.* Quid Homeri iam olim vaticinium, quàm mirabile est?

Nun δὲ δὴ αἰεὶ το βῆν ἑωτὸς ἀνὰ ἔτα,

Iliad. 7.

Kaὶ παῖδες, παῖδες τοῖναι πατρὸς ἑωτὸς ἑωτὸς.

Nunc autem Troiana Aneas sceptrum tenebit,

Et nati natorum, & qui nascentur ab illis.

Ille verò tenuit, & nati eius; inter quos Romulus primus Regum, ex eo sanguine; & o occultam decreti vim! primus Imperatorum, Cæsar. Etsi autem mutatio aliqua status interuenit, tamen imperium mansit: primò sub Regibus, tum Cōsulibus, tum Principibus: & sub istis, scissum diuulsumque, & caput alterum in Thraciam aut Græciam translatum. Constantinus

d

id fecit,

id fecit, quod non ignoras : & causam dedit ruinæ aut inclinationi deinde rerum. AVD. Oro te mi doctor, benignè & honestè de hoc viro loquamur, & qui vt sidus illustrauit vicinam nostram terram. L I P S. Ego verò loquor in omni aliâ re : & præsertim quæ sacra & pietatem tangit. Quis nescit illum, Deo duce, depulisse tenebras, quæ orbem terræ densâ superstitionum nube obsidebant? Ille dissipauit, lucem intulit, templa nobis & Christo aperuit, vanis cultoribus & diis clausit. Magnus igitur laudatusque vir ; sed quid tamen ea lux propriè ad vicinam nostram terram, vt dicebas? AVD. Nam quis nescit in Britannia ortum hunc esse, & gloriam etiam redundare ad natalem terram? L I P S. Ego verò * nescio, & ambigo, & propior sum vt negem. AVD. Tunc, contra eruditissimis viris nuper asserta? & clarum hunc etiam Panegyrici scriptoris locum? Nam ille apud ipsum Constantinum hæc profert : *Pater tuus liberauit Britannias seruitute, tu etiam nobiles ILLIC ORIENDO fecisti.* Quod os tuum erit, contra verba tam expressa, euntis? Nisi hoc dices, æui eius oratorem nescisse Principis sui patriam, & in rem nobili, ignauè & foedè apud ipsum errasse. L I P S. Hoc non dicam, & os non abdicabo, imò nec perficabo quidem. Fides apud me esto Panegyristæ : sed quid dicit igitur? *Ortum illuc* Constantinum : at non in tuam sententiam fortasse, sed meam dicit. Ea est, non ipsum ibi, sed imperium eius ortum : non Constantinum, sed Principem. Verè tibi dico, (siste, nec resiliās) hæc eius mens est : *Tu nobiles fecisti Britannias, quod illuc ortus factusque es Imperator.* Prima imperij tui lux illuc, & illinc, fulsit. Nec dissimile nimis in verbo, quod paulloantè idem Orator dixit, *Constantine oriens Imperator.* AVD. Percussisti me nouâ interpretatione : sed quid tu tamen contra communem omnium assensum? L I P S. Nego, communem : imò nemo veterum hoc scripsit. Mediæ aut nouellæ ætatis hæc assertio est, nec nisi ab illo imperij ortu orta. Quid? nonne Nicephorus, Ecclesiasticæ historiæ scriptor, de Bithyniâ palàm affirmat? *Nam patrem eius Constantium, cum ad Persas legatus iret, Drepanum Bithyniæ venisse, diuertisse, Helenam hospitii sui filiam nouisse, Constantinum hunc genuisse.* Cur autem ille hoc tam constanter,

* Vide largiter in Notis.

Lib. VII.
Eccles. Hist.
cap. XVII.

ter, tam nihil ambigens, aut de varietate inferens, si variatum tamen fuit? Atque ego arbitror, verissima Nicephorum tradidisse. Quo teste? quem nemo respuat, veteri, & ab ipso Constantini quo. Is est Iulius Firmicus, qui Matheseon libros scripsit: & in eorum primo, hæc verba. *Dominus & Augustus noster ac TOTIVS orbis Imperator, Pius, Felix, ac Providus Princeps CONSTANTINVS scilicet MAXIMVS, DIVI CONSTANTII Filius, augustæ ac venerandæ memoriæ Principis. qui ad liberandum orbem à TYRANNICIS immoderationibus, & ad comprimenda domestica mala, favore propitiæ maiestatis electus est. APVD THARSVM GENITVS, à primo ætatis gradu gubernacula imperij retinens, quæ prosperis natus fuerat auspiciis, ROMANVM ORBEM salubri gubernationis moderamine sustentat.* Ea de Constantino nostro accipienda esse, primum doceo, tum de re meâ addo. Aliquis enim dixerit *Constantinum eius filium* capiendum, quoniam in libris vulgatis legitur, *Divi Constantini filius*: sed profectò id improbum est, & *Constantij*, ut recitavi, legendum. Multa docent clarè. primum quòd ait, *Totius orbis Imperatorem* fuisse. atqui Constantinus ille, inter tres Constantini Magni filios, sorte dumtaxat Gallias, Hispanias, Britanniasque habuit. Item, quòd *Maximum* agnominat: quòd, *Tyrannos* ab eo extinctos; & quòd *Romanum orbem* salubriter facit gubernantem. Atqui partem modò, ut dixi: nec eam ipsam diu tenuit, intra triennium occisus. Quid, quòd disertè mox idem Firmicus, *Constantinum Maximum Principem, & eius INVICTISSIMOS LIBEROS, Dominos & CAESARES* appellat? Certè non habuit tales minor ille Constantinus, & palàm ad nostrum hunc spectant. Ista præmisi, si quis (ut sunt mores, aut ingenia) refragari vel calumniari vellet: nunc ad rem aptemus. Ait igitur, Constantinum illum suum Principem *apud Tharsum* genitum. Quæ illa est? an nobilis in Ciliciâ? non est, sed in Bithyniâ ego eam inveni. Nam Stephanus de Urbibus, Nicetas, Porphyrogennêta, *Tarsum* hanc (ita scribunt, sine adspirante litterâ) in Bithyniâ signatè ponunt, iuxta Nicomediam ipsam. Ego verò aio & infero eandem cum *Drepano* esse, quod Nicephorus nominavit. Quo argumento? quòd apud Nicomediam sinus & curvatura maris est; quæ lo-

ca talia communi nomine *Drepana* Græci, quasi *Falces*, à similitudine, vocabant. Inde passim *Drepani* hoc nomen in maritimis, & Ortelium nostrum vide. At proprium eius loci opidiq̃ue nomen, & magis restrictum, *Tarsis* fuit. Mea hæc coniectatio est: nec moueor, si posteri, aut Britanni scriptores, aliter de totâ re tradiderunt. Multo minùs Georgio Cedreno aurem præbeo, scribenti natum Constantinum *ἐκ τῆς τῆς δακίης πόλεως*, circa urbem *Daciae*. Corrupta, aut falsa sunt: & quoties vanitatum manifestus ille auctor? Pro nobis etiam validè facit, quòd ipsum istud *Drepanum*, *Helenopolis* appellatum postea, in honorem matris, & Pontus vicinus *Polemoniacus*, item *Helenopontus*: sed & sedes imperij in viciniâ translata, nonne affectum in patriam testatur? Ipsum denique æuum Constantini adiuuat, si cōsideras natum eum circa annū .xxiii. urbis conditæ: quo tempore quicta adhuc Britannia, & turbæ post motæ, & pater ad eas sedandas missus. Ergo verius antè, & alibi, natum esse. Sed tu, aut alius, vt volent: ego sine fraude censui, & Sermonem meum totum finiui.

CAP. XII.

Conclusio, & Laudatio magni Imperij.

AVD. O sermonem æternum mihi vtilem, & iucundum: & clarâ voce fateor, nunc denique admittere & concipere me cogitationes tanto illo imperio dignas. Inter quas tamen & istam: Fuerintne vtile gentibus sub tam magno illo esse? an non nimia & aspera ista seruitus, sine vindice & domino quem appellares? LIPS. Haud inepta nec importuna quæstio: & scio esse, quæ illud damnare aut certè accusare possint; sed plura ac grauiora, quæ absolvere & allevare. Inprimis quanti facias, sub magno tali imperio pacem ac quietem gentium ubique fuisse? Nusquam arma, hostis, prædo; arabant, ferebant, metebant, conuiuia, coniugia inibant; liberos gignebant, educabant: omnia securè, & nec auribus quidem levis rumore belli. Nam si quod tale erat; cum barbaris nempe & longinquis, & quod velut ludicrum aut fabellam, tuti limitibus & præfidiis

præsidijis suis, audirent. Pulchrè Aristides: *Bella verò vix vquam nunc creduntur exstitisse, ac pro commentis habentur à plerisque. Quòd si alicubi ad limites confluctus fuerit, (vt in magno & immenso imperio facile fit, ob Getarum insaniam, vel Afrorum miseriam, vel rubri maris accolarum infelicitatem, qui commodis bonisque suis nescierunt vti) mox ista, tamquam fabule, cum omni memoriâ euanuerunt. Tanta pax apud vos viget, ô Romani, etsi militiam bellumque habetis inter patria instituta. Atque iterum idem (quomodo enim melius certiusque vetera repræsentem, quàm veteris scriptoris verbis?) idem in eam laudem: Vniuersus orbis sub vobis, tamquam festum diem agitans, quos olim gerere solebat gladios deposuit, ad conuiuia autem & reliquam omnem letitiam liberè se conuertit. Et alia quidem contentiones aut certamina vrbes reliquerunt; vnum omnes habet, vt earum quæque pulcherrima & incundissimo aspectu appareat. Itaque omnia plena gymnasijs, fontibus siue aquaeductibus, porticibus, templis, tabernis, scholis: vt aliquis verè dixerit inclinatam & labantem mundum, restitutum à vobis esse. Nec vrbes solum splendore & decore lucent, sed tota adeò terra, instar horti aut paradisi, conspicitur exulta. Vt miseratione planè digni videantur, siqui imperio vestro non subiacent (qui pauci tamen sunt:) vt qui tantis bonis careant. Hæc verè & floridè dicuntur, & capiunt me recitantem: etsi non minùs vno ictu penetrat Cornelij nostri breuiloquiû: Quippe immota, aut modicè laceffita pax: quod ille de Principum æuo scripsit. Iam verò alterum bonum, quanti est, Communicatio inter se hominum & rerum, vijs vndique liberis commercijsque? In animo tuo cogita, si tutò nunc Byzantium, Persarum aut Sinarum regionem videre liceret: quàm tu ipse fortasse atque alij libenter & auidè iretis? per tot terras & maria oculos pedesque ferretis? A v d. Affectum meum tangis, capior vnicè peregrinatiunculis, & animum innouat ac vires nouitatum ille aspectus. L i p s. Optimus quisque in hac cupidine: & alti æthereique animi, vt ipse æther, gaudent motu. Sed sub tali igitur imperio, quàm id licuit? tutius quàm Belgis nobis hodie, non dicam ab vrbe ad vrbe, sed panè per vrbe aut circa eam ire. Visere illuc licebat magna aut nobilia illa opida, clara & inclyta ingenia; Athenas, Alexandriam, Rhodum; disertos aut sapientes ibi viros; denique ad alia terrarum se con-*

d 3 ferre,

Lib. II.
cap. V.

Lib. XXVII
cap. I.

ferre, disciplinæ aut animi causâ. At mercatores, & quibus aliarum opum cupiditas, ij per maria omnia nauigabant, ij per terras circuibant: vnicos prædones aut piratas placantes, siue metuentes, Publicanos. Sed vno & certo pretio placantes, nec cograui sub Principe aliquo moderato & æquo. Itaque res longinquæ aduehebantur, ignotæ antea ostendebantur: & totus orbis eâ communione, quasi vna ciuitas, fiebat. Quid dicam artes barbaris traditas aut inuectas? quid elegantiam, litteras, & cultum animorum? Cùm etiam omnes linguis diuisi, vnâ Romanâ iungerentur, atque ea cum imperio quaqua uersum se propagaret. Plinius hæc grauitè & meritò attollit, in Italiâ dilaudandâ: *Numine Deum electa, quæ cælum ipsum clarius faceret, sparsa congregaret imperia, ritusque molliret, & tot populorum discordes ferasque linguas sermonis commercio contraheret ad colloquia, & humanitatem homini daret: breuiterque, vna cunctarum gentium in toto orbe patria fieret.* Iterumque alibi idem: *Videmus, inquit, alia aliundè, vltro citroque, humanæ salutis* (nam de herbis & re medicâ illuc loquitur) *in toto orbe portari, IMMENSA ROMANAE PACIS MAIESTATE, NON HOMINES MODO, DIVERSIS IN TERRIS GENTIBUSQUE, Verumetiam MONTES & excedentia in nubes iuga, PARTVSQUE eorum & herbas quoque inuicem ostentante.* Nec minùs Strabo: *Romani multas gentes antea feras, ob montes aut locorum naturam asperam, aut ob frigus aliâ uel causam, sub imperium assumentes, eas ipsas ex disiunctis & insociabilibus, vnâ commercii iunxerunt, & pro agresti vitâ, ciuilem agere docuerunt.* Sed & Claudianus magnificè:

*Huius pacificis debemus moribus omnes,
Quòd veluti patriis regionibus utitur hospes,
Quòd sedem mutare licet; quòd cernere Thulen,
Rursus & horrendos quondam penetrare recessus.
Quòd bibimus passim Rhodanum, potamus Orontem,
Quòd CUNCTI GENS VNA SUMVS.*

O verba & res pulchræ! & potestne maior esse voluptas, aut commoditas? Omitto gubernationem & leges ferè eadem; pondera, & mensuras, & numos: & plura, quorum bonorum sensus etiam hodie aliquis in Turcarum imperio est; & esset maior,

set maior, si leges & politia illis meliores. At nostra Europa misera, quàm iam à multis sæculis expers eorum est? iactatur assiduis bellis aut diffidijs. quare? quia regna aut dynastia paruis aut modicis finibus inclusa, semper in vicinos causam habent timendi vel sperandi, querendi vel vlciscendi. Idem & ante Romanum imperium erat, quod Plutarchus asseruit: & pulchrâ imagine addidit, *Istud velut ANCHORAM fuisse fluctuanti mundo.* Quid propriè de nostrâ Galliâ triplici Cerialis apud Tacitum? *Regna bellaque per Gallias semper fuere, donec in nostrum ius concederetur.* Fuere mi Auditor, & nunc erunt, donec talis aliquis euentus. A V D. Per ignem sermones tui eunt, & vide ne amburare. L I P S. Ego verò apud te liberè, & vt Philosophi in scholis, de Republicâ dissero: neque sunt ista, neque erunt fortasse, & (dicer aliquis) nec debent. Deo euentus permitto: ego arbitror & ad Religionis vnitatem, & ad subditorum omnium vsum, & denique contra communem Turcarum hostem fore, potens & validum caput vnum. Tu Deus SALVS ET TVTELA RERVM, da quod expedit; da, si non imperio, saltem fœdere coire ac iungi; da latos & pacatos ad lata & pacata loca tu venire. In quo finio, & te mi Adolefcens, dimitto.

NOTÆ

NOTÆ IN LIB. I.

CAPVT II.

Pag. 16.
lin. 8.

Προσέμνη.] Pro versu fortasse melius, *γενεή μίση* diuissim. Sed hoc leue: illud momentum habet, quod monitus à viro doctissimo sum, totum hoc Carmen videri scriptum, non in ipsam urbem Romam, sed *εἰς ῥώμην* (nam Græca ambigua) id est, in *Valētiā* siue *Fortitudinem*, quasi Deam.

Acutum est: & argumentum habet, quod Erinna illa celebris vixerit circa Sapphus tempora, id est Tarquinij Prisci, priusquàm Roma nostra sic magna & admiranda. Sed mihi tamen seriò inspicienti, carmen in urbem & imperium nostrum scriptum videtur: & plures Erinnas fuisse, quod in textu indicatum volui, indicio est dissensus in eius patriâ, de quo Suidas. Adde, quod apud Stobæum ambigitur de auctore.

CAP. V.

Pag. 32.
lin. 5.

Sed vbi, ignoro.] Ego firmiter non repperi. Duplex tamen suspicio. prior de *Theodosiâ* in Bosphoro, vbi Strabo portum collocat, *vel centum nauium capacem*. Altera fortasse firmior, ex Dionis Fragmento in rebus Eligabali: vbi notat, *Prinatum aliquem, initio eius imperij, conatum turbare & ad res nouas pellicere τὸν εὐδὸν, ὃ ἐν τῇ κυζικῇ ναυλοχῆντα: classē, quæ Cyzici in statione erat.* Sanè videtur hanc Ponticam, & eius ordinariam sedem designare: et si Cyzicus tamen in Propontide.

CAP. VI.

Pag. 36.
lin. 33.

Sed nec Velleij iudicium valde probo.] Cui tamen causam aliquam esse, etiam hodie Hispani experiuntur: sed non illam propriè, quam Velleius suspicatur aut timet. Hoc vsus docuerit, longinquas aut externas colonias, si coniugiis & stirpe cum indigenis misceantur, paulatim ipsos aut posteros transire in mores & affectus eius regionis. Cauere hoc malum vis: vnica ratio, à coniugiis, & (si potest) à mixtione arcendi: quod Iudæi olim & nunc seruant. Nec alia magis intima caussa est, cur crescat assidue ea gens, & in veteri lege & institutis, aliena à populis, perseueret.

LIB. II.

CAP. II.

Pag. 45.
lin. 17.

In agros & in corpora eorum.] Illud ipsum conqueritur & exaggerat Bliundica regina Britannorum, in Dionis Nerone: *ὃ καὶ τὰ ἄλλα πάντα καὶ νέμει καὶ γαργεῖν ἐκείνοισι, καὶ τῶν σωματικῶν αὐτῶν δασμὸν ἐτήσιον φερόμενοι*; Nonne, præter cetera omnia, & pascitis & aratis Romanis, corporum etiam ANNVM tributum pendentes?

ΛΥΟΜ

CAP.

CAP. III.

Pluscula cogitari aut collegi.] Imò & quedam edidi, Commentario ad Taciti librum 1. Eruditissimus etiam Brissonius videatur, in voce *Capita*, De verborum significatione. Veritas tamen, opinor, est, indictiones fuisse in capita pro modo opum: quod genus hodie Galli *Tailles*, nos *Impositiones* aut *Aestimaciones* linguâ nostrâ vocamus.

Qui diuinandi artem tenet.] Nec ego inter istos: tamen peragrandogentes prouinciasque subditas, & ratione colligendo, subdixi non infra trecentos *milliones* hominum fuisse in Romano orbe. Et causas sententiarum possim dare.

Supra centum quinquaginta milliones.] Percusserit hoc quosdam, qui nostra aut noua cogitant tantum: sed ratiocinando facile quiuis adstruat ex iis quæ dixi, & non etiam dixi. Pro magnis quidem istis vestigalibus, nonne satis fecerit vel Suetonij locus, de Vespasiano? qui initio statim *Principatus professus est, quadringentes millies opus esse, ut Respublica stare possit.* Sunt ipsi (horresco dicere) *mille milliones* nostro ritu: unde sic subito parandi, si non tales tantiq̃ue redditus? Et si ibi alij *quadrages millies* legunt, qui essent LX. nobis *milliones*. Sed & nostro æuo, ut desinant isti obloqui, Rex Sinarum accipere in tributo annuo asseritur *centum viginti milliones*. Et Sinas aliquis ad totum Romanum orbem comparabit?

CAP. VIII.

Si verè Plutarchus, viginti millia talentum intulisse.] Verba Plutarchi non ambigua: *Ἀναφέρει δὲ εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον ἐνομισματι, καὶ χρυσό- αἰς ἀργυρεῖα καὶ χρυσῶν, διαμύρια τέσσαρα, πᾶσι δὲ εἰς τὰς τετρακοσίας δίδο- μὲν ὄν. ὧν ὁ τ' ἑλάττω ἀέρον, καὶ λόγοι δραχμαὶ εἰληφὲ χιλίας πεντακοσίας.* Intulit in ararium publicum in pecuniâ signatâ, itémque auro & argento facto, viginti millia talentorum, præter ea quæ in milites expendit. Quorum is qui minimum accepit, habuit drachmas mille quingentas. Ergo gregarius quisque miles accepit Philippicos centum quinquaginta. Magna sanè donatio, in liberâ illâ republicâ: sed quam minuit Plinius, uti & summam illati publicè argenti, si eum audimus. Valde, inquam, minuit, nam scribit lib. xxxvii. cap. 11. *Cetera triumphus eiusdem (Pompeij) de Asiâ & Mithridate) quàm virilia? Reipublica datum mille talentum, Legatis & Quæstoribus, qui oras maris defendissent, HS. bina millia, commilitibus singulis quinquaginta.* Sanè hæc nullo modo conueniunt, neque sana sunt; quamuis audacter id dicam. Primum, de mille talentis illatis in ararium; nugæ, & minuti gurguliuiculi, ut ille inquit: & in Textu docuimus. Quid iam de Legatis & Quæstoribus? dumtaxat bina millia HS? ea essent, quinquaginta Philippici: atqui gregariis plus datum, non Plutarchus solùm, sed Appianus (qui ex eo ferè haurit) ostendit. Et omnino pro magnis illis exiguum est. quid in milites singulos? ait, quinquaginta HS. Ihesent, duodecim denarij & semis. Abiice hæc omnia, & indignum est in Plinio

tolerari aut legi. Primo numero legendum sit ex Plutarcho, id est ex vero, *Reipublica datum vicies mille talentum*. Hoc ex coniectura: in aliis libris adiuuant, & adaugent. Nam scripti habent: *Quæstoribus, qui oras maris defendissent, datum mille talentum: militibus singulis sena millia sestertiorum*. In quibus mirum est, & iuuat, sic concorditer consentire cum Græcanicâ summâ illud vltimum, de *senis millibus* HS. Nam ij sunt, ipse *centum quinquaginta drachmae*. At prius illud de *Quæstoribus*, non rectum, nec potest exorbitat. Scribo, *data decem talenta*: quæ sunt, *sex millia Philippum*: & error est ex notis ortus, denariâ millenariaque: quæ nimis sæpe alternarunt. Examinanti hæc apud Plinium, & cum nostris ac ratione conferenti, vera erunt: aut si quis aliunde firmiora, doceat, innitemur.

CAP. IX.

Pag. 71.
lin. 3.

Et si non ad usum tales.] Sicut & in torque aureo, quem *centum pondo Diuo Augusto Galli dederunt*, ut est in *Quinctiliano*. Hæc in speciem tantum: imò plerumque nudo nomine, *Pecunia ipsa data*.

Pag. 71.
lin. 21.

Hæc prætextu rapinas extorsionesq; usurpatas.] Ita & *Plinius* igitur in *Traiani* laudibus ponit, non *spolis prouinciaram*, & *extorto sociis auro*, sed *hostilibus armis, captorumq; regum eatenis triumphum grauem*. Nec aliud ab hoc coronario auro intellegit.

Pag. 73.
lin. 36.

Millenis auri.] Vox ea *millenis* redundare hîc videtur: aut mox intellegendum *trigintaquinque millibus* HS. Sed ego prius eligam.

CAP. X.

Pag. 75.
lin. 4.

Esto vel centies tantum summa ordinaria.] Neque enim puto solum *Decies* fuisse, quod exprimit *Dio Cassius* in *Fragmento*, de *Macrino Imp.* Scribit eum, *Aufidium Frontonem*, cum *Africam Proconsul* sortitus esset, in vrbe retinuisse: τὸ γὰρ μὲν ἰσχυρὰν γέρας καὶ οὐκ ὀλίγον αὐτῷ τὰς πόλιν καὶ εἰς τοὺς μισθοὺς αὐτῷ δὲ δῶκεν εὐνοίας: nihilominus *premiū adiunctum*, *et si domi manenti*, *viginti quinque myriadas drachmarum*, dari iussit. Id est *Latinorum Decies*, & nobis *xxv. millia Philippi* cum. Sed in vniuersum & annuum sumptum *Proconsulis*, parum sit, si quis considerat: fuit dumtaxat γέρας, ut loquitur, siue *premiū opera* super sumptus; & est quod *Tacitus* in *Agricolâ*, *Salarium Proconsulâ* dari solitum, in simili narratione appellat.

Pag. 73.
lin. 7.

Parum est certa.] Aliquid ad quatiēdam hanc lectionem fecerit, quod in *Plutarcho* est: *Cæsarem*, post *Africanam victoriam* in concione se venditasse, quod tam latam regionem subegisset, quæ penderet vectigal annuum *ducenta millia medimnū Atticorum frumenti*, porro olei *tricies centena millia librarum*. Longè à nostro modo sumus, si non amplius: neque ista fecerint, nisi *Romano more duodecies centena millia modiorum*. An *Augustus* adeò produxit: an non de totâ *Africâ Cæsar* hoc dixit: Iure ambigas, ob modum olei, qui sequitur. quem talem tantumque solis *Leptisanis* impositum *Hirtius* scribit, in extremo *De bello Africo*: *Leptisanos*.

sanos, tricies centenis millibus ponderis olei in annos singulos mulctat. Et verò iamdiu antè Africa vectigalis, nec nisi Numidiam Cæsar addidit. Cogitetur. & fortasse aliquis in Hirtio rescribat, ter centenis millibus. Quidquid est de summâ Africæ vel Ægypti; tamen certò etiam aliæ prouinciæ subuenerunt, & maximam illas partem, non assem totum confecisse censendum est. Sed & Fiscum emisse crebrò frumentum, Tacitus & Plinius dicent.

LIB. III.

CAP. II.

Alibi peccatum.] In Q. Curtio notabiliter, hisipfis numeris, lib. VIII. Pag. 104. lin. 23. At tibi XXX. millia mulorum captiuum aurum vehunt: quod Hermolaus in concione obiicit Alexandro. Sed immanis auri summa surgat: & omnino ∞ ∞ ∞. id est, tria millia scribendum. Demosthenes quidem pro magno refert, quòd regi Persarum mille ducenti cameli pecuniam veherent.

CAP. III.

Paullatim Italia panè deserta est.] Vel Lucanum audis:

*At nunc semirutis pendenti quòd mania tectis,
Rarus & antiquis habitator in urbibus errat,
Horrida quòd dumis, multosq; inarata per annos
Hesperia est, desuntq; manus poscentibus aruis.*

Pag. 119.
lin. 36.

Idem Liuius: *partem Italia ergastula à solitudine vindicare.* Sed & Dionysius pleraque opida olim frequentia, suo æuo lapsa aut vacua fatetur. Causa profectò ipsa est, quam dixi, quòd Roma omnia ad se traxit & abduxit. Itaque (confidera) vicina vrbi loca maximè in hac causa reperies, longinqua pleniora.

CAP. VIII.

Alij solia maluerunt reddere.] In Græco est καθίστας, vt vides: quod magis est vt Sellas reddas. Sellæ autem in Frigidariis maximè, ex Siderio: Hinc Frigidaria dilatantur, ita vt ministeriorum sese non impediende famulatu, tot possint recipere Sellas, quot Solij sigma personas. Quæ lectio mihi recta est, etsi alij mutant. Nam ita hîc Sigma solij, vt postea idem, Solij capaxis hemicyclum. Quod planè dat intellegi formam Soliarem: & fallor, aut in ruinis Thermarum hodieque vestigia & ἡχορρατία sic apparent. Si tamen aliter, parùm est: hoc addo, Solia, à Græcis solere reddi ἑμβάταις vel ἑμβάσεις: quòd in ea lauandi causâ descenderent. Nec aliud initio fuere, quàm lignea quædam vasa siue aluei, nostris quoque moribus noti: quod genus Augustus (in Suetonio) Hispanico verbo Duretas appellabat, atque ipse utebatur. Eiusdem tamen æuo alia reperta, in ipsâ terrâ effossa, & magnificè structa, in quibus fas esset, sedere, stare, natrare. Inuentio tributa, nisi fallor, Mæcenati à Dione Cassio. πρῶτος, inquit, κολυμβήσαν θέρμῃ ὑδατος ἐν τῇ πόλει κατεσκεύασε: Primus Solium (siue Natatorium)

Pag. 147.
lin. 14.

tatorium) aqua calida in vrbe struxit. Planè huic pertinet, & notandum est. Solia autem hæc capacia fuere, vt Sidonij verbum erat, & Martialis ostendit, plures simul solitos lauare. Quid, quod *Oceani solium* postea, magni maris nomine & quasi imagine dictum? Itaque nullo modo probabile, tot illa *millena Solia* in Thermis vnis fuisse.

L I B. I I I I

CAP. XI.

Pag. 210.
lin. 12.

Ego verò nescio.] Vides ambigere me, non asserere; nec temeritatis in talibus damnes. Prudens inquisitio locum sæpè aperit repulsæ vel obscuræ veritati. Videbar tamen satis stabiliisse, natum eum in Britannia non esse: sed iam nunc vir impensè doctus, & gnarus rerum veterum, amicus noster, argumentis subtilissimæ inquisitionis me quoque, fatendum est, concussit. Tamen recollegi me, inspexi, & videor antiquare posse, sine pertinaciæ culpâ. Ipse atque alij iudices sunt. Ait primò, *Historicos omnes, qui de natali solo Constantini scripserunt, vnâ voce natum in Britannia asserere, præter duos Graculos Nicephorum & Cedrenum.*] Hoc ego non dederim, vt alij omnes. Imò ecce obduco *Go-*
*defridum Viterbensem, cuius Chronicon ita habet: Hanc Helenam (matrem Constantini) quidam ex patria Treuironum oriundam faciunt, alius de regno Persarum, ubi Constantius ad tributa colligenda missus, eam legitur contigisse. Ecce, dubitat de Treuiris: sed magis ad legationem Persicam, & ergo ad nos, inclinât. Vbi autem de Britannia? Quin & Acta Syluestri Papa, quæ in Symeone Metaphraste, istam Helenam apertè faciunt Bithyniam: Cùm, inquiunt, in Bithynia versaretur, vnde orta erat. Nōne & hoc à nobis? Atqui Britannici scriptores aliter, & iis magis fides habenda, qui loco ipsi propiores.] Hoc vix dicam. Quid si de Homeri patriâ lis certetur, & Ictæ suum asserant, idque indigenarum testimonio; idem Chij, aut Colophonij: eo ipso nempe refellantur, quia à domo testes citant. Gloria patriæ quæri per hanc assertionem, & idcò illuc proniores censeantur. Et qui tamen hi testes sunt? *Henricus Huntingdoniensis, Guilielmus Malmesburiensis, Ioannes Sarisburiensis, Galfri-*
dus Manumetensis: quorum antiquissimus ante quingentos annos non vixit. Dicitur tamen & vita Helena Anglo-saxonice scripta, ante sex-
centos amplius annos ita adfirmare:] quam non vidi equidem, & esto: quis vulgarium librorum fabellas nescit? Iisdem igitur de *Bruto Troia-*
no credam, & *Pandraso* Grecorum rege, & quæ alia inscitè comminiscuntur? Quod sit tam vetus & fida hæc opinio, quid ita Bedas ille, Britannia scriptorum egregius, hoc historiæ suæ insertum non iuit? Atqui occasio erat, vbi de Constantino sic scribit: *Constantius Constantinum*
cap. viii. filium, ex concubina Helena creatum, Imperatorem Galliarum reliquit. Scribit autem Eutropius, quod Constantinus in Britannia creatus Imperator, patri in regnum successit. Vbi hic aliquid, natum in Britannia esse:
*creatum**

Lib. r.

cap. viii.

creatum Imp. tantum dicit. Et pensandum hoc est de Bedâ. qui certe Britannus, & ævi vetus, & patrij amoris honorisq; non item incuriosus aut expers. Quid, quod nec in totâ Britannia monumentum aliquod aut vestigium affectus sui, ut in patriam, Constantinus edidit, aut reliquit? At fecit in Bithynia, ut in Textu meo scripsi. Et hoc pensandum. Sed enim, ait vir doctissimus, Nicephoro eò minus fidei esse debet, *quia & in modo genitura aniliter ineptit, & temporis ratione aberrat.*] Videamus, ait patrem Constantium, *Claudij ex filio nepotem.* Falsò, fateor: & Pollio melius hæc exsequitur, qui è fratre Claudij derivat. Quod nepos igitur, non errat: at non ex filio, quod incuriosè addit. Item ait, *pallium regium Helena donasse, post concubitum.* Quid autem priuato cum pallio regio? inquit. Respondeo, *paludamentum* intelligi, vel & *prætextam vestem*, quæ tunc in usu honestiorum. Dicit &, *in Gallia Constantinum Casarem à patre creatum:* atqui in Britannia fuit. Imò de Gallia, etiam Bedas satis clarè dicit: & videtur inibi iamantè designatus à patre, sed *Cæsar* dumtaxat fuisse. Aurelius sanè Victor *eodem tempore designatum Casarem* scribit, *quo Seuerus & Maximinus:* quod mensibus aliquot fuit ante Constantij mortem, & priusquam in Britanniam Constantinus veniret. Facit & Panegyricus scriptor: *Cum tibi pater imperium reliquisset, Cæsaris appellatione contentus, expectare maluisti:* illà, quam iamantè habebas. Etiam è Zonara adstruas, in Gallia Constantinum tunc fuisse, & Galerium ad ipsum venisse. Sed quorsum ista? nihil ad natale solum faciunt: & siquid aberrat in talibus Nicephorus, alij in alijs, & varius circa illud æuum dissensus. At rursus scribit etiam Nicephorus, *legatione Persicâ genitum Constantinum, & patrem ex eâ reuersum, mox Casarem creatum.*] Quæ si vera, viginti dumtaxat annorum fuerit Constantinus, cum Imperium cepit: quem tamen vel *triginta* constat fuisse. Non abnuo in eâ re errorem, nisi de aliâ legatione priori sensit: quod sanè potuit. Et verò si hæc euertunt de patriâ, quid Britannicis scriptoribus fiet, quos nulla ratio aut ingenium defendat? Omnes in Britanniam venisse Constantium, & *Coeli* regis filiam Helenam ibi nouisse: distinctè etiam Galfridus, *undecimo post anno, mortem obijisse, relicto imperio huic Constantino.* Ista qui constant? Enimuero omnes Annales mittunt Constantium in Britanniam, ad turbas ibi ortas sedandas: ex autem dumtaxat fuere intra annos imperij eius: & quomodo tunc Constantinum genuerit? Fuerit igitur ex hoc calculo undecennis Imperator. Vides ineptias, & quidem *δουδένως*. At verò eripitur nobis Iulius Firmicus, quem ego ut fundum sententiæ adduxeram: & in hoc ingeniosissimè (ita res habet) vir ille inquisiuit. Demus eripi: quid factius aut certius super Constantino erit? non ego video: neque enim de Britannia aliquid dicit. Sed teneo tamen, & vindico, aut certè conabor, sine litigio, & pudore meo atque amore saluis. Scripsit, inquit, Iulius Firmicus sub Constantio Constantini F. non sub isto; ergo de illo ea sunt, & non de Constantino. Argumenta. in Præfatione

tione ipse dicit *Mauortium Lollianum*, cui inscribit, *Consulem designatum esse*. Atqui Consul ille fuit sub Constantio, anno Urbis ∞ CVII. id est, XVII°. circiter imperij eius anno. Item, meminit Solaris deliquij lib. I. cap. II. *Optati & Paullini Consulatu*, & loquitur vt de annis transactis: qui tamen Consules fuere quadriennio circiter ante Constantini mortem. Istis respondeo, primùm de *Lolliano Cos. designato*: non nouum olim fuisse, in plures annos designari, & multi Principum ita fecere. Item, Præfationes vltimas olim & nunc scribi: & librum ipsum vetustiore esse, ac pluribus annis inter manus versatum: quod ipse Firmicus tibi dicet. Hec poteram: sed firmitus illud, non censere me eundem illum *Lollianum* esse, qui sub Constantio Consul fuit. Filius potius eius, aut gentilis alius: & iste noster, etsi designatus, non iniuit, vel morte præuentus, vel mutatione Principis (vt sæpe) vel aliâ causâ. Hoc ex ipso altero argumento asseram, vbi de *Optati & Paullini* consulatu. Nam ecce verba sunt: *Sol medio diei fulgida denegat lumina. quod Optati & Paullini Consulatu (vt de recentioribus loquar) futurum, Mathematicorum sagax prædixit intentio*. Sanè loquitur, vt de re nouâ & recentipræteritâ quidem, sed non obsoletâ. Imò ipsis illis annis vltimis Constantini, hæc sunt scripta: & verba Firmici clarè dicunt, quæ super Constantino olim adduxi. Nam quæ ibi sunt in eius laudes, de *tyrannis pulsâ*, & plura, palàm de ipso scripta: neque negat amicus noster. Sed ille censet parenthesi quadam hæc includenda, & reliqua sic legenda: *Constantius scilicet maximus Diui Constantini filius, augustæ & veneranda memoriæ Principis (qui ad liberandum orbem à tyrannicis immoderationibus &c: vsque ad illa verba, numquam belli Fortuna decepit) apud Naisum genitus*. Sic inquam, vt alia omnia de Constantio sint, laudes illæ de Constantino. Sed quis mos aut ratio est, cum de Principe præsentis & viuo scribas, sic abire in laudes defuncti, & hunc præterire? Non solet hoc eius æui adulatio, & viuis magis blandiuntur. Sed quid opus argutijs? nullæ eæ, apud cordatum quidem, euincunt, quin quæ sequuntur de filiis eius, asserant hæc omnia Constantino. Verba aperta: *Tu Iupiter, tu Gradiue, tu Sol, Constantinum maximum Principem, & eius INVICTISSIMOS LIBEROS, DOMINOS ET CÆSARES NOSTROS, consensu vestre moderationis, & Dei summi obsequente iudicio, PERPETVAQUE EIS IMPERIA decernente, facite etiam nostris posteris, & posterorum posteris, infinita sæcula Imperare*. Hoc decretorium est, quocumque nos vertimus: neque Constantius ille liberos habuit, quibus hæc aptes. At (reponit vir doctissimus) possunt de Gallo, aut Iuliano capi, quos Cæsares dixit. Non possunt: neque enim liberi eius fuerunt; neque vno tempore habuit, vt conueniat illud, *Dominos & Cæsares*: quin Gallo defuncto, adscitus Cæsar fuit Iulianus. Cæsar, inquam, non filius: nec mos iste adoptandi (nisi fallor) tunc vsitatus. Imò Constantius, cum iam Cæsarem designasset, in concione publicâ, apud Ammianum alloquitur, & *Fratrem* appellat. Igitur altera amici nostri euasio: votum & precationem saltem hæc esse,

vt

ut numina nempe dent tales liberos. Appello ad verba, si huc eunt, iterum iterumq; legenda. Vocat *inuictissimos*, vocat *Dominos suos*; & clare iam esse, non optari ostendit; perennare, non autem nasci rogat. Ad locum hunc talem, cur non alia aptantur potius, quæ volentia sequentur: quàm ut hunc trahamus, non pertrahendum? Sed opponitur amplius, in manuscriptis duobus exstare, non *apud Tharsum genitum*; sed, *apud Naïsum*. Esto. nec illi codices fortasse optimi; & hoc ipsum quid pro Britannia euincat? Nam quòd ad Constantium applicari id censeret, ibi genitum, mera coniectura est: neque inquiri, nec ad rem meam facit. Addo magis illud, Iulium eundem Firmicum, *Constantinum* iterum nominare, ut viuum, in ipsa Præfatione: *Cum tibi totius Orientis gubernacula, Domini atque Imperatoris nostri Constantini Augusti, serena iudicia tradidissent*. Si iam diu obierat, cur non *Diuum* appellat, ut in aliis illis verbis *Diui Constantini filium*, pro amici quidem nostri sensu? Nam nos ibi, *Diui Constantij*, verè putamus emendari. At verba tamen sunt, quæ *Constantio*, quàm *Constantino* propiora, si verum spectes: ista. *A primo ætatis gradu Imperij gubernacula retinens, quæ prosperus nactus fuit auspiciis*. Nam Constantinus quomodo à primâ ætate, cum non nisi anno *trigesimo* cœperit imperare? at verò Constantius, *octennis* admodum, Cæsar designatus fuit. Respondeo, non hoc velle Firmicum: sed natum Imperatoriæ stirpe, & imperio iam tunc fatis destinatum. Planè ut Panegyristes, ad ipsum Constantinum: *Quamuis felicissimus ille dies imperij tui natalis habeatur, iam tamen ab illo generis auctore* (Claudio) *in te Imperij fortuna descendit*. Iterumque: *Non repentinus aliquis fauoris euentus te principem fecit. Imperium nascendo meruisti*. Et tertio: *Sacrum istud Palatium non candidatus Imperij, sed designatus intraisti*. Talia plura leges: & me auctore in Firmico hîc, ad quæ *prosperus natus fuerat auspiciis*. Desino, nec ferram ultra reciproco: & fateor ingenuè in illo tuo, paucitate scriptorum aut incuriâ, aut etiam imperitiâ, tenebras & ambagines esse, nullâ vniquam curâ satis ad certum aut liquidum perducendas. Quid autem (philosophari lubet) in talibus magnum facimus? quid meâ est inter, ibi an ibi natus sit Constantinus? Virtutes eius, non patriam videamus: & ab illâ obscurus, ab his lucem capiat, & eandem imitatione aliis donet. Hoc voueo, & cum modestiâ scientiam, & magis sapientiam, habere. Nam omnia cum viderimus, *unum studium verè liberale est, quod liberum facit, hoc Sapientiæ, sublime, forte, magnanimum, cetera pusilla, & puerilia sunt*. Didici, discite.

Sen. epist.
LXXXVIII

INDEX CAPITVM

LIBRI PRIMĪ.

O CCASIO & ingressio sermonis. Cap. i. Pag. 13	
Communiter Roma & eius Potentia laudata, per elogia pauca veterum. Cap. ii. 15	
Fines imperij Romani; quando maxi- mi; & Prouinciæ breuiter adnume- ratæ. Cap. iii. 18	
De Copiis & præfidiis sparsim circa li- mites, item q; in ipsâ Vrbe. Cap. iiii. pag. 23	
De Copiis in mari aut fluminibus; de Clasibus variis earumque sedibus. Cap. v. 29	
De Coloniais & modus fructusque de- ducendi. Cap. vi. 34	
Multitudo Romanorum, & ratio ad- fiscendi gentes, aut transferendi. Cap. vii. 37	

LIBRI SECVNDI.

De Præcis populi Romani vestigali- bus, Decumis, Quintis, Scripturâ, Portorij. Cap. i. Pag. 43	
De Tributis & Capitatione. tum in- quisitum in modum vestigalium, & quid videatur reddidisse. Cap. ii. 45	
Inquisitum item in Capitationis mo- dum & pensum vniuersorum Tri- butorum. Cap. iii. 50	
De Aratio militari, & Vigesima, Vige- simaquintâ, Centesima ad id ex- plendum. Cap. iiii. 55	
De Metallis, & argenti, auri, aliarum- que rerum fodinis. Cap. v. 59	
De Vrinatio vestigali & Chrysargyro, item de Matricio. Cap. vi. 60	
De opibus Byzantini imperij; & clausu- la ac finis Tributorum. Cap. vii. 62	
Pecunia è Triumphis, & aliquot eorum inspecti aestimati que. Cap. viii. 65	
De Auro Coronatio, & Coronis di- ctum. Cap. ix. 70	
Impensæ publicæ in Militem, Magi- stratus, Populum: & de Frumenta- tione. Cap. x. 74	

Impensæ in Ludos obiter ostensæ. Ca- put xi. 80	
Dona Principum effusa, & primò Iu- lij Cæsaris. Cap. xii. 84	
Augusti Principis dona. Cap. xiii. 88	
Aliorum Principum dona. Cap. xiiii. 93	
De priuatorum aliquot opibus, & ma- teriæ huius finis. Cap. xv. 95	

LIBRI TERTII.

Ad Opera Romana transitum, & pri- mò de ligneis aut temporariis di- ctum. Cap. i. Pag. 102	
Diuturna opera, & caput omnium Ro- ma. De situ eius, & in primis de ma- gnitudine indagatum. Cap. i. 106	
Magnitudo Suburbiorum Romæ, & hominum in totâ Româ multitu- do. Cap. iii. 113	
De ædificiis vrbis Romæ communi- ter & eorū altitudo. Cap. iiii. 120	
Decor & ornatus ædificiorum. Excer- pta quædam, & primò de templo Capitolino exactius dictum. Cap. v. 122.	
Item de templo Panthei, Vrbis, & Pa- cis. Cap. vi. 134	
Fora Romana descripta; & distinctè Romanum, Iulium, Augustum, Transitorium, Vlpium. Cap. vii. 139	
De Balneis Thermaisque, & breuiter de Rostris. Cap. viii. 146	
De Statuis, & earum custodelâ. Ca- put ix. 150	
De viarum magnis operibus, & nomi- natim de Appiâ. Cap. x. 153	
Aquæductuum mira. Cap. xi. 157	
Cloacarum mira. Cap. xii. 163	
Traiani pons in Danubio. Cap. xiii. 163	
Priuatorum hominum Urbane aut Rusticæ ædes. Cap. xiiii. 165	

LIBRI QVARTI.

Transitum ad Virtutē Romanorum, & ea in genere prædicata. Cap. i. 172	
Triplex	

INDEX.

Triplex ordo in populo ostensus, & quisque in sua parte laudabilis. Caput II.	174	Luxu Romano. Cap. VII.	193
Iustitia & Clementia in bellis. Cap. III.	179	Excusati Romani à prioribus: & primum in Raptu vel Sæuitiâ, obiter. Cap. VIII.	201
Fortitudo Romanorum militaris. Caput IIII.	182	Factum idem in Luxu mensarum, aut vestium. Cap. IX.	203
Pietas, Probitas, Constantia Romanorum. Cap. V.	186	Doctrinæ studia Romæ, & Salaria in Doctores. Cap. X.	207
Contra Probitatem & Abstinentiam dicta & obducta quædam. Cap. VI.	190	Diuturnitas Romani imperij, & in occasione de patriâ Constantini. Caput XI.	209
Pariter contra Continentiam; & de		Conclusio, & Laudatio magni Imperij. Cap. XII.	212

FINIS.

APPROBATIO.

Quattuor hos I. Lipsij de Magnitudine Romana libros, prelo dignos censeo, quod eruditi sint, & pulchra varietate mirificè afficiant oblectentque, nec non ad illustrationem antiquitatum plurimum conferant, nihil interim continentes quod Catholicæ fidei aduersetur.

Guiliel. Fabricius Nouiom. Apostolicus ac
Regius librorum Censor.

f PRIVI.

P R I V I L E G I U M C Æ S A R E V M.

R V D O L P H V S S E C V N D V S diuina fauente clementia electus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germaniæ, Hungariæ, Bohemiæ, Dalmatiæ, Croatia, Sclauoniæ Rex, Archidux Austria, Dux Burgundiæ, Stiria, Carinthiæ, Carniolæ & Wirtembergæ, &c. Comes Tirolis, &c. Nostro & Sacri Imperij fidei dilecto I V S T O L I P S I O gratiam nostram Cæsaream. Postquam inter alia, quæ D E V S immortalis hominibus liberali manu dedit dona, illustria imprimis illa & quasi diuina sunt, quæ in litteris liberalibusque disciplinis consistunt, quibus scilicet homines non tantum ab animalibus ceteris rationis expertibus, sed à rudi etiam & imperito hominum vulgo ita distinguuntur, ut tanquam Dij quidam splendescere in terris videantur: rem sanè præclaram seque dignam illi præstant, qui diligentem iis ipsis in litteris ac disciplinis operam ponunt, præclarissimam verò & Reipub. vtilissimam, qui eas ita excolunt, ut aliorum menti docendo, scribendo lumina præferant, eosque ex ignorantia tenebris quasi manu educant. Quos excitare, quos amare atque animare ad dignitatis nostræ munus, ad quod Diuino vocati beneficio, concessuque sumus, imprimis pertinere existimamus. Cum itaque ab iis, quorum nobis spectata fides, qui que iudicare de Litteris possint, acceperimus, insignes te animi ingenique tui dores tibi à natura insitas à primis temporibus ætatis tuæ ita litterarum ac disciplinarum studiis excoluisse atque exornasse, ut olim iuuenilibus adhuc annis præclara florentis minimeque vulgaris eruditionis specimina præbueris, dum obscura in antiquis scriptoribus loca, quæ quædam tanquam lustra erant, illustrasti, quæque in iis iniuria temporum deprauata & corrupta fuerunt, restituiti, dum vetusta Latine antiquitatis rudera in nouam subinde structuram singulari artificio eleganter conuertisti: ad exquisitam adeò & raram doctrinam, quæ magnam de te apud doctos quosque viros opinionem excitant, peruenisse, eamque variis abs te libris acri & graui cum iudicio scriptis atque in lucem editis ostendisse, ut in eo quod tam feliciter tractes scriptiois genere paucos tibi pares hodie reperire sit: iam verò matura te ætate virum, viro magis magisque digna, & viris doctis grata ac Reipub. vtilia scribere, quæque à primis illis Romanis olim auctoribus scripta fuerunt, à mendis purgare, & lectissimos quosque ex Musarum hortis, in quibus assidue verseris, flores colligere, concinnare, quibus Lectores mirifice recrees, & eorum pectus ad prudentiam, probitatemque informes: haudquaquam prætermittere volumus, quin Reipub. ad quam hæc abs te ornamenta conferuntur, causa, Cæsareo te nostro elogio decorandum, & quamuis per te satis ipse animatus sis, animandum magis patrociniòque nostro defendendum pro benigna nostra in te susciperemus voluntate. Quoniam verò lucubrationibus atque operibus tuis in lucem edendis, peculiarem te eligere velle Typographum, acceperimus, Diplomate hoc nostro priuilegioque te & Typographum tuum aduersus quorumcumque fraudem, qui lucri causa, quod fieri solet, eadem excudere aut typis imitari fortè velint, munitos cupimus. Quamobrem pro auctoritate nostra Cæsarea decernimus,

mus, statuimus, vetamusque, ne quis Typographorum, Bibliopolarum, aut aliorum, qui librariam negotiationem exercent, eos libros, quos tu editurus es, quocunque modo, caractere, aut forma, siue integros, siue aliquam eorum partem typis imitari, edere, excudere, aut venundare intra sacri Romani Imperij, Regnorumq; ac Dominiorum nostrorum hereditariorum fines triginta annis proximis à primo editionis die computandis, absque tuo tuorumve heredum consensu audeat: Hac autem lege addita, ut tria ut minimum cuiusque libri exemplaria, quemadmodum moris est, ad Imperialem nostram Cancellariam mittantur. Si quis verò edictum hoc nostrum transgredi, violare, aut contemnere deprehensus fuerit, cum non solum eiusmodi libris, tibi, heredibusue tuis, auxilio Magistratus, ubicunq; reperti fuerint, vendicandis, priuari, sed triginta etiam Marcharum auri puri multa, cuius semissis quidem Fisci nostri Procuratori, fraudis vindici; alter verò semissis, tibi heredibusue tuis pendatur, puniri volumus. Mandantes vniuersis & singulis nostris & sacri Romani Imperij subditis & fidelibus dilectis, tam Ecclesiasticis quam Politicis, cuiuscunque status, gradus aut ordinis extiterint, præsertim verò iis, qui in Magistratu constituti, vel suo vel superiorum iurorum loco aut nomine, ius dicunt, iusticiamue exercent, ne quemquam hoc Priuilegium nostrum impune violare, spernere aut negligere patiantur: Sed, si quos contumaces compererint, constituta à nobis multa, eos puniri & quibuscunque modis coerceri curent, ni & ipsimet grauissimam nostram in se conuèrtente indignationem velint. Id quod hoc Diplomate, manu nostra subscripto, & Cæsarei nostri sigilli impressione munito, confirmamus. Datum in arce nostra Regia Pragæ, die prima mensis Augusti, Anno Domini Millesimo, Quingentesimo, Nonagesimo secundo: Regnorum nostrorum Romani decimo septimo, Hungarici vigesimo, & Bohemici itidem decimo septimo.

Subsign.

RVDOLPHVS.

Iacobus Curtius à Senfftenaw.

Ad mandatum sacre Cæsareæ M^{te} proprium.

Io. Baruitius.

Additum sigillum Cæs. M^{te} in cerâ rubrâ.

f 2

SVM-

SYMMA PRIVILEGII REGII.

PHILIPPVS Dei gratia Hispaniarum, &c. Rex Catholicus, diplomate suo sanxit, nequis, Iusti Lipsij Historiarum in alma Vniuersitate Louanienſi Profſoris, & item Historiographi ſui libros quoscuque, à Cenſoribus legitimis approbatos, præter ipſius, heredumve eius, voluntatem, intra triginta annos à prima ſingulorum librorum editione computandos imprimat, aut alibi terrarum impreſſos, in has inferioris Germaniæ ditio- nes importet, venaleſve habeat. Qui ſecus faxit, præter librorum conſiſcationem triginta marcharum auri puri illatione mulctabitur. Vti latiùs patet in litteris, datis Bruxellæ XIV. Febr. M. D. XCVII.

Signat.

Verreycken.

Tibi JOANNES MORETE, pro amicitia qua mihi cum Plantino (heu, quondam meo) & Plantinianis eſt ac fuit, tibi, inquam, permitto, uti hos DE MAGNITVDINE ROMANA libros quattuor, typiſtuis excudas ac diuulges. Nequis alibi alius præter te, cupio ſiue iubeo, ex lege quam magnus Caſar & Rex meus dixerunt.

Iuſtus Lipſius.

A N T V E R P I Æ,
EX OFFICINA PLANTINIANA,
APVD IOANNEM MORETVM.

M. DC. V.

AYUNTAMIENTO DE MADRID
SECRETARÍA DE AYUNTAMIENTO
1888

